

**ОРЪДИЯ
ЗА МА-
СОВО
ОВЛАС-
ТЯВАНЕ**

ЃВЕРСИЈА

**ОРЃДИЈА ЗА
МАСОВО
ОВЛАСТЈАВАНЕ**

dBEPСИЯ

dBEPСИЯ Година II

<http://dversia.net>

info@dversia.net

Редакторски колектив

Нега Генова, Ивайло Динев, Петър Добрев, Станислав Догов, Анастасия Илиева, Евгени Никитин, Петър Пиперков, Ирина Самоковска, Божин Трайков, Чавгар Цветков

Други автори в сборника

Рая Апостолова, Франко Берарди, Уенди Браун, Валентина Георгиева, Росица Кратункова, Симеон Кюркчиев, Яри Ланчи, Георги Мегаров, Вероника Стоянова, Игор Щикс, Павел Янчев

Корица и оформление

Боряна Красимирова

Авторски права

Сборникът ползва лиценз на Creative Commons, Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0).

Според него съдържанието на сборника може да се споделя, препечатва и адаптира за некомерсиални цели, стига да бъде посочен източникът. Ако съдържанието на оригинала бива променяно, то промените следва да са обозначени. Ако впоследствие промененото съдържание се публикува, то трябва да е отново със същия лиценз.

Ропринт

София, 2017

ISSN 2367-8690

Съдържание

- 7 **Оръдия за масово властяване: въведение**
Станислав Догов
- 21 **Властелините на вкуса**
Валентина Георгиева
- 39 **Крайната игра на Алекс Джоунс**
Божин Трайков
- 51 **Оптимистични тези за неоптимистични времена**
Вероника Стоянова
- 63 **„Промяната е добра за всички!“ Из историята на приватизацията на Морските бани във Варна**
Петър Добрев
- 73 **Либерализация или демократизация на градския активизъм?**
Георги Мегаров
- 89 **Децата и значението на националистическия перформънс**
Петър Добрев и Станислав Догов
- 101 **Работниците от тъгъла: туристи за социални помощи или фрагменти на капитализма**
Рая Апостолова
- 119 **Моят град не е твоят, нека сам си ст(р)оя, или как политиката създаде гетото**
Росица Кратункова
- 131 **Инфраструктурните бариери – случаят с кв. Христо Ботев**
Павел Янчев

- 149 **„Училище на бъдещето“ АД**
или защо да защитаваш похитителя си
Станислав Додов
- 163 **Бъдещето след края на икономиката**
Франко „Бифо“ Берарди
- 173 **Подривайки темпоралността на капитала:**
критично преосмисляне на мързела
Яри Ланчи
- 185 **Създаването на пространства по време**
на масови мобилизации
Ивайло Дунев
- 203 **Овладяване на критиката – случаят Джорджано**
Симеон Кюркчиев
- 217 **Някои размисли за критиката и скачането**
Неда Генова
- 223 **„Новото ляво“ в постюгославското пространство:**
проблеми, места, форми
Игор Щикс
- 241 **Съпротивлявайки се на лявата меланхолия**
Уенди Браун
- 253 **Джобове автономия: Автономен работнически синдикат**
Петър Добрев
- 263 **Джобове автономия: Фабрика Автономия**
Станислав Додов
- 269 **Библиография**
- 284 **За авторите**

Оръдия за масово овластяване: въведение

Станислав Догов

Една година след първия си сборник и две години след създаването си dBEPСИЯ продължава да съществува и отново излиза с печатна книга, в която читателите ще открият селекция текстове от изминалия период.

Сборникът отново има за цел както да позиционира нас като активистка инициатива, така и да се намеси в социално-политическата реалност. А за да постигне тези цели, трябва ние, колективът заг списание dBEPСИЯ, да си дадем ясна сметка какво сме способни да постигнем с една книга и в какъв контекст какви намеси са необходими и възможни.

Един от водещите ориентири в публичния живот в последно време е идеята, че популизмът търпи разцвет и влияе върху все повече обществени сфери. Той сочи към някои от най-отчетливите разкази в публичното пространство за това какво е възможно и какво не е, какво е допустимо и какво не е, а често служи също така и за описване някаква криза на политическото.

Интересът, който движи изобщо начинанието dBEPСИЯ и в частност този сборник, е както да открива противоречията и да ги обяснява, така и да ги впряга в продуктивна посока. Тези задачи в днешния контекст естествено ни карат да се запитаме **защо радикално различните от настоящето проекти за живот заедно остават извън горещата опозиция антипопулизъм – популизъм**. Докато в следващите страници даваме нашия отговор на този въпрос, успоредно с това ще предложим ход напред, обяснявайки концепцията на настоящия сборник.

Популизмът сякаш днес вече не се свързва просто с опортюнизъм (например чрез смели предизборни обещания и изобщо „купуване“ на подкрепа) или просто демагогия (някакво апелиране към емоционалните интуиции на избирателите) в официалната политика. Изглежда е недопустимо и да се мисли като съставна част на демокрацията от гледна точка на включването на широки групи от хора. Популизмът по-скоро в момента е разбран като поначало реакционен спрямо

доминиращия рег и като по неизбежност симптом на тенденции към авторитаризъм.

Всъщност, с помощта на коментаторите от глобалното либерално течение популизъмът започна да придобива собствено (макар и не ново) идеологическо съдържание. Вече – редом с по-ситуационните му и по-стари употреби (опортюнизъм, гемагогия, изискване на демокрацията) – едно от ключовите му значения стана особенният знак за равенство между две явления. От една страна, това е антилибералната и антизападна политика и геополитика (например системните мерки срещу чуждестранни неправителствени организации, апелите за излизане от съюзи като ЕС или НАТО и др.). От друга страна, това е въвличането на големи групи хора в убеждения и поведения, които привидно не се съгласуват с принципите на либералната демокрация (т.нар. „пост-истина“* и хибридните войни**, а често и просто конвенционално-неясни обвинения в пропаганда).

Силен пример в това отношение е широко отразеното изследване „Антидемократична пропаганда в България“ [1] на Фондация за хуманитарни и социални изследвания. Още в увода авторите изразяват категорично становище:

През последните десетина години за първи път след края на Студената война и с надигането на популизма в световен мащаб

* През 2016 г. речникът на Оксфорд на английския език определи „post-truth“ за дума на годината. Тяното определение за понятието гласи: „Отнасящо се до или обозначаващо обстоятелства, при които обективните факти са по-малко влиятелни в оформянето на общественото мнение от позоваванията на емоция или лични убеждения“.

** В момента понятието за „хибридна война“ е смесица между „кибервойна“ и „хибридна война“. В оригиналата употреба на двете понятия първото касае нарушаване на информационните и дигитални технологии на противника, а второто – смесване на конвенционална война, неконвенционална война (използване на необичайни части, например наемни (и небоини) части, в случая – онлайн тролове). Сега в анализите под „хибридна война“ се внушава, че доминиращо и определящо е медийното и психологическо подбиване на врага.

започва да се оформя общ „популистки фронт“, който се противопоставя на ценностите и институциите на либералната демокрация, изглеждали безалтернативни за цели две десетилетия.

Под „общ „популистки фронт““ авторите на изследването визират едновременно две неща. Първо, разбирането – според тях на Ернесто Лакло и Шантал Муф – за общия популистки фронт като плод на исторически и властови процеси. И второ, това е влиянието на „ляво радикалната критика на капитализма“ и на „ясно-популистката (етно-националистическа) критика на космополитната либерална демокрация.“ Според авторите на изследването в последно време можем да наблюдаваме загуба на противоречията между тези принципно враждуващи политически виждания. Авторите стигат дотам да твърдят, че тези два полюса влизат в „синтетична връзка“. Същественото за това, че ги разбират като част от т.нар. „популистки фронт“, е, че винаги тези политически субекти критикуват либералната демокрация.

В това вече наложено определение на популизма сякаш се пропуска, че създаването на един хомогенен общ враг („популистите“) напълно споделя ключов подход на популизма, но от позицията на елитите. Очаква се тоест, че политиката трябва да бъде изражение на възгледите на моралния елит, вместо на тези на „народа“. Иначе защо сега би изглеждало плашещо, че все повече партии и лидери си позволяват да правят обратното – да претендират, че политиката трябва да бъде изражение на възгледите на презрените маси (най-често – и това има значение – обособени по национален и етнически признак). В този смисъл Георги Медаров засяга проблемите на градското (пре)устройство в своята статия „Либерализация или демократизация на градския активизъм?“, показвайки как не всяка инициатива, говореща от името на гражданите, може да се приеме за демократична, именно защото самата идея за гражданственост има опасност да е обладана от елитистки предпоставки.

Защо тогава всяка инициатива, говореща от и в името на народа,

най-често се счита за популистка и най-вече защо това автоматично е нещо нежелано?

Авторите на цитираното по-горе изследване изхождат от такава елитистка позиция и това се вижда по няколко начина. Първо, те критикуват популистката пропаганда като използват изрази като „примитивен (популистки език)“, явно приемайки, че „народът“ е по-възприемчив към по-примитивна реторика и внушавайки, че популистите са малко или повече цивилизационно изостанали. Отхвърлят изгледа вероятността, поради съвсем рекламни побуди популистите да впрягат онези предзагадени разбирания, които ще се възприемат най-бързо и при най-малко съпротивление (нацията например), и предпочитат да задвижат някаква цивилизационна реторика. Второ, те сякаш считат, че могат да прилагат ефективно походи на същия популизъм, без да им бъде държана сметка. Например казват, че „пропагандата работи чрез фигурата на конспирацията: злодей-кукловод-марионетки-жертва“, а посвещаваат практически цялото си изследване на Русия, при което тя играе ролята именно на такъв вечен злодей. Но самият подход на създаване на враг и презумпциите, върху които стъпва изборът му, доближава изследователите до пропагандистите, които ужким критикуват. Трето, авторите впрягат комфорта на аполитичността, така че да могат да си позволят да дискредитират наред, например като сливат без оглед на особеностите им (радикално) лявото и (радикално) десното само по линия на това, че и двете са противници на доминиращия рег. Всичко това им позволява да присвоят ролята на определящи какво е възможно и какво не е по силата на много обективни критерии, видимо в изречения като „популисткият фронт идва като реакция на реални проблеми“, но „не дава реален отговор на тези проблеми“.

Само че задачата на популизма като такъв просто не е да дава отговори – **задачата му е да проблематизира кой дефинира и въпросите, и отговорите.**

За нас в dBEPСИЯ също е ключово кой дефинира въпросите и отговорите. Ние считаме, че между изказването на Маргарет Тачър, че „няма алтернатива“ на неолибералния капитализъм, и твърдението, че едва ли не кой не предлага „реални отговори“, идейно няма и една крачка, но исторически между тях лежат поне 30 години. След толкова време сливането между (или минаването отвъд) лявото и дясното е достигнало етап, в който всеки опит за позициониране отвъд центъра и за представяне и обсъждане на алтернативни политически проекти рискува да бъде дискредитирано като популистски ход още в зародиш, защото явно си навлича белята да проблематизира кой претендира за реални решения.

Ако трябва да оставим само един принцип, от които се водим, създавайки dBEPСИЯ, това ще е настояването винаги да бъде напълно ясно от какви убеждения изхождаме, за да си позволяваме да казваме, каквото казваме. Целият ни първи сборник беше посветен на ясното отграничаване на политическите позиции, на които стоим, – а именно, **радикално леви**, – и най-вече на убеждението, че докато не политизираме публичното пространство и обществеността изобщо в смисъла на една борба между ясно разграничени проекти за бъдещето и техните дейци, бъдещето просто няма как да бъде очертано.

Както беше споменато и по-горе, авторите на „Антидемократична пропаганда в България“ се уповават на Ернесто Лакло и Шантал Муф, но те сякаш изхождат от диалектно противоположни на техните позиции, за да определят популизма и неговото значение. Ако трябва да цитираме началото на същата статия на Муф, [2] която се цитира и в изследването:

Популизмът не е идеология или политически режим, нито пък може да бъде приписан на специфично програматично съдържание. Той е съвместим с различни форми на управление. Той е начин за правене на политика, който може да приеме различни форми в зависимост от периодите и местата. Той се появява, когато се

стремим към изграждане на нов субект на колективно действие – народът – способен да реорганизира социалния ред, изживяван като несправедлив.

Ако се върнем малко по-горе, като списание dBEPСИЯ явно ни се налага да присъстваме някъде в „общия популистки фронт“, щом като критиките ни срещу днешния ред и политизиращият подход автоматично ни причисляват към него.

Първо, защото, следвайки последния цитат, ние наистина **настояваме да говорим за несправедливостите**. В постполитическия свят, където се приема, че пътят към общото благо е един и еднакъв за всички и че той трябва да се следва дори когато цената става твърде висока, въпросът за справедливостта звучи странно. Когато аполитичността дотолкова доминира въображението, просто е прекалено трудно да се отграничат субектите, между които се търси справедливо отношение – самото питане „Справедливо ли е?“ става почти немислимо. Неслучайно бивши финансов министър явно се чувства комфортно да заяви, че справедливостта е цел, но него-стижима. [3] Ние обаче настояваме върху въпроса.

Справедливо ли е масовото завземане на публични пространства и собствениности по естетически безогледен начин и като се елиминира социалната им функция (и независимо дали това става в съзвучие с буквата на закона!), както поставя въпроса в статията си за варненските Морски бани Петър Добрев? Справедлива ли е формулата на създаване на ромски гета, както я описва чрез примери Росица Кратункова в „Моят град не е твоят, нека сам си ст(р)оя“? Справедливо ли е, че през последните шестнайсет години в България са закрити близо 1000 училища, както коментирам в моята статия „Училище на бъдещето“ АД или защо да защитаваши похитителя си?“ Справедливо ли е, че цели квартали се намират в системно транспортно, културно и икономическо лишение, и че тази наложена нищета съвсем не е плод на обикновени случайности, както дава пример Павел Янчев в „Инфраструктурните бариери – случаят с кв.

Христо Ботев“? Справедливи ли са идеологическите механизми, позволяващи създаването на категорията „турист за социални помощи“ като насилник върху държавата, в която отиват мигранти, иначе намиращи се в истински затруднено положение, както разказва Рая Апостолова в „Работниците от ъгъла: туристи за социални помощи или фрагменти на капитализма?“.

Явно въпросът „Справедливо ли е?“ – особено когато е погледен с толкова живо съдържание – става популизъм в момента, в който бъде зададен. **Смятаме да се възползваме от това.**

Оттук и втората причина, поради която изглежда ни се налага да се числим към „общия популистски фронт“. През неотговорения въпрос за справедливостта ние виждаме слабостта на доминиращия ред и искаме, доколкото зависи от нас, да посочим и опишем тази несправедливост, за да отворим повече пространства за действие. Обръщайки се в крайна сметка към Ернесто Лакло като един от най-влиятелните изследователи на популизма, ще открием, че ръстът на популистките тенденции в днешно време може да бъде обяснен и по следния начин:

...появата на популизма е исторически свързана с криза на доминиращия идеологически дискурс, която на свой ред е част от по-обща социална криза. Тази криза може както да бъде резултат от разчупвания във властовия блок, при които една класа или част от класа има нужда, за да затвърди своята хегемония, да призовава „народа“ срещу установената идеология като цяло; така и от неспособността на системата да неутрализира гласовете на доминираните обществени сектори... [4]

Ние виждаме, че **доминиращият идеологически дискурс е в криза**, и един от знаците за това е особено отчетлив. Либерални демокрации по цял свят стават едновременно все по-ясно-либертарни и все по-малко демокрации, а на мястото на зейващите пропасти се настъпват все по-насилнически форми на управление. България не е изключение – докато на власт идва едно по-ясно и по-консервативно

управление от всякога досега, страната става един от европейските шампиони по неравенство. У нас 10% от населението печелят повече от половината си съграждани, [5] докато 36% живеят по линията на бедност.

Другият начин, по който се вижда кризата на доминиращия идеологически дискурс, е именно чрез все по-затруднените му опити да „**неутрализира гласовете на доминираните обществени сектори**“ в контекста на глобалната информационна свързаност. В медийната и технологична среда сме свидетели на безкраен спектакъл на борба между добрите и лошите (често инсценирани като между антипопулисти и популисти).

Става въпрос за обявяването на настъпването на епохата на „пост-истината“ и за абстрактните динамики на т.нар. „хибридни войни“, съчетавани с чувството на катастрофичност, насаждано от масмедията и кинопродукцията. Либералните анализатори настояват, че нови форми на пропаганда завладяват публичното пространство и алармират гражданите за опасностите ѝ. Внушението в крайна сметка е, че не трябва да се доверяваме току-така на нищо и на никого в публичното пространство, защото популистите едва ли не дебнат отвсякъде, а всепроникващото усещане за криза и загубено бъдеще само подсилва залога на правените информационни избори.

Ги Дебор може да помогне в разбирането как всичко това представлява опит на системата да неутрализира доминираните гласове. Ако за собственото си време в книгата „Обществото на спектакъла“ той казва, че „[в]сичко, което се явява, е добро, и всичко, което е добро, се явява“, – в смисъл, че спектакълът на публичния живот преизграва и представя някакви илюзорни аспекти на доминиращия ред като прекрасни и желани, за да поддържа този ред – то може би в нашето време „всичко, което се явява, е недобро, и всичко, което е недобро, се явява“. Новият механизъм за поддържане на стария ред функционира наобратно – чрез лошото и чрез врага. Независимо дали ще става дума за последователна и настоятелна критика

срещу системата или за интуиция, и в двата случая спектакълът е в състояние да ги преработи в чувство за вина, да ги превърне в стока и в крайна сметка да ги усвои в себе си, да ги подчини. „Добродушното приемане на статуквото може да съжителства с чисто драматичната съпротива – самата незадоволеност става стока веднага щом икономиката на изобилието развие капацитет да преработва такъв тип суровина.“ [6] Вината „дебне“ непрекъснато заради това, че потребителят на медийно съдържание не е достатъчно грамотен, един вид недостоен е и може би дори заслужава положението, което бездарно критикува, на това отгоре давайки власт на неправилните хора.

Превръщането на критиката в стока и усвояването ѝ изобщо е видимо както във франпантни примери като спортни обувки с лика на Маркс, продавани на промоция във Facebook, така и в по-заобиколни PR тактики като на шумялата реклама на Pepsi, имитираща скоросен сблъсък между протестиращи от *Black Lives Matter* в САЩ и полицията, която обаче вместо с агресия завършва с даряване на кен от безалкохолната напитка на полицаите в знак на добри намерения. Видимо е и в по-малко очебийни случаи, например в съдбата на самородната звезда Джорджано, която Симеон Кюркчиев коментира в статията си „Овладеяване на критиката – случаят Джорджано“. Дори конспиративните теории са вече медийен продукт и успешен бизнес, който е способен и да атакува, и да защитава властта, както показва Божин Трайков в „Крайната игра на Алекс Джоунс“.

Тези развития на публичната среда – от феномена на т.нар. пост-истина до овладяването на критиката – са симптоматични за кризата, с която се бори доминиращият идеологически дискурс. Те често се крепят на тезата за лошия популизъм. Но популизмът (и добър, и лош, и преди, и сега) винаги и рисковано се е заигравал с предпоставката, че „народът“ е някаква широка еднолика маса.

Импликациите на тази предпоставка днес обаче са нови. Както пише Сам Крис в своята статия „Най-голямата политическа лъжа на 2016 г.“, „[в]инаги когато политическите процеси започнат

да въвличат голям брой хора, има тревога, че истината бива изоставяна. Това трябва да е показателно.” [7] Показателно както за „истината“ за обективните факти кое, кога, как и защо се случва, така и за „истината“ за това кой е справедливият ред на обществения живот.

Защото действително все по-големи групи от населението по цял свят се въвличат като дейни участници в политическия живот (не без помощта на технологиите). Тези групи представляват едно необозримо многообразие от контексти, нужди и визии за обществения живот, които при това имат шансове за достъп до публичността повече от всякога. В същото време глобалната технологично-медийна среда упорито налага едни и същи културни и политически модели, които представят либералната демокрация и западния начин на живот като безалтернативни за всички до един. Такава среда е неспособна да удържа безкрайно енергиите на публично нарастващите множества. Неспособна е, защото начинът ѝ да налага един и същ политически проект е не толкова само чрез рекламирането му, колкото чрез ограничаването на възможностите групи проекти да бъдат изведени и обсъждани.

Понастоящем антипопулизмът е именно мярка срещу обсъждането на алтернативи. **В един момент обаче желаниите, но непозволените проекти просто няма да могат да бъдат потискани повече. Затова е от критична важност на кои проекти ще дадем по-голям шанс.**

В момента най-малко съпротивление предлага националистическият проект. Той идва като утеха за мнозина, понеже е изпитан и лесно контролируем от неолибералния ред, при него най-лесно и гъвкаво може да бъде конструиран угнетения народ, както коментираме с Петър Добрев в „Децата и значението на националистическия пърформънс.“

Вярваме, че можем и трябва да дадем повече шанс на групи алтернативи, и така започва намесата, която се надяваме да извърши този сборник.

Бидейки чувствителни към всичко готук, в dBEPСИЯ не можем да си позволим да запазим досегашния ни слоган „В опит за по-добър провал“. Не защото сме вирнали носове и не вярваме във възможността да се провалим, и не защото сме спрели да виждаме критическия заряд на готовността за провал, за който специално пише Неда Генова в „Някои размисли за критиката и скачането“. По-скоро защото отчитаме нуждата да уловим всички описани готук обстоятелства и да ги впрегнем в продуктивна посока. Както беше споменато в началото, именно това желание се явява движеща сила на нашето начинание. Така се роди и идеята за заглавието на този сборник – **„Оръдия за масово властяване“**.

На катастрофично-войнствения спектакъл, който в момента представлява публичната среда, ние отговаряме с „оръдия“. Защото разбираме, че основата на конфликтите, които ни се представят – и в реалната им форма, и в спектакъла – е класова, а не абстрактна, не геополитическа, и че **във войната на едни управляващи срещу други губещите са само управляваните**. Повече аргументи за това дава Вероника Стоянова в нейната статия „Оптимистични тези за неоптимистични времена“.

На консервативния и националистически популизъм, който в момента владее основно разбирането за популизма изобщо, ние искаме да противопоставим **нуждата от радикално демократичен популизъм** – такъв, който създава повече пространство разнообразните групи да дефинират себе си като политически субекти, да осъзнаят и да упражнят властта си (обратно на тенденциите, които в културното поле Валентина Георгиева проследява във „Властелините на вкуса“).

Виждаме оръдията за масово властяване като средство за справяне с „постфутуристичното бъдеще“, както се изразява Франко „Бифо“ Берарди в „Бъдещето след края на икономиката“. Т.е. това са средства за справяне с бъдеще, което предварително е изчерпало енергията си и така ни държи неспособни да си въобразим алтернативно утре.

Оръдията за масово властяване са много и различни, обаче само заедно (като „общ фронт“?) те могат да постигнат своята цел. dВЕРСИЯ сама по себе си е само едно такова оръдие, но се стремим да представяме, обсъждаме и свързваме и други. Такива са Автономният работнически синдикат и Фабрика Автономия, които тук представяме през отколешната рубрика „Джобове автономия“. Такива са уроците, които Игор Щикс ни предава от опита на „новото ляво“ в постюгославското пространство.

За да открием, осмислим, обсъдим, представим и дори за да впрегнем оръдията за масово властяване, се налага да преодолеем редица трудности.

На първо място ще трябва да се предпазим от това критиката ни да бъде банализирана и усвоена от спектакъла, както стана дума по-горе.

После статията на Ивайло Динев „Създаването на пространства по време на масови мобилизации“ ни напомня, че трябва да бъдем предпазливи спрямо създаването на изключващи практики именно тогава, когато трансформативната енергия на големи групи хора бъде отприщана.

Ще трябва да станем съзнателни по какъв начин самото ни време е под контрола на капиталистическия ред, за да ги обърнем в наша полза, и Яри Ланчи дава някои идеи в тази посока.

Не на последно място, както обръща внимание Уенди Браун, ще трябва да се съпротивяваме на меланхолията, караща ни да се чувстваме комфортно в границите на недоволството и неуспеха от предишни провали на левите проекти.

С вече втори сборник и втора година зад гърба ни се чувстваме двойно по-спокойни отпреди, че ако се провалим, ще се провалим „по-добре“. Време е за стъпка напред, и се надяваме, че ще я направим заедно с вас.

Приятно четене!

Властелините на вкуса

Валентина Георгиева

от брой 7 на сп. *дВЕРСИЯ* „Политрон“

Изображение: „Събота вечер в Мюзик хол“
(гравюра във вестник, 1870 г.); Източник: British Library

Популярната култура често става обект на естетически атаки от страна на елитите. Разбрана като гостъпен и широко разпространен културен продукт, чието възприятие не изисква специална подготовка, ерудиция или чувствителност, масовата култура е синоним на безвкусица, на произведение със съмнителна естетическа стойност, на културата в упадък. Този негативизъм е плод на едно изначално противопоставяне – още при определянето на обхвата на популярната култура тя се противопоставя на високата култура. И докато високата култура включва най-високите постижения на човешкото творчество, то сферата на популярната включва всичко останало – не толкова достойно, не толкова прекрасно и разбира се, създадено не от някой творчески гений, а от всекиго. Още с разделението между висока и популярна култура се предпоставя границата между обикновени хора и елити, които си поделят сферата на творческата дейност и естетическия вкус. Но тогава интелектуалците винаги ще гледат отвисоко на презряното творчество на широките народни маси. Разделението в полето на културата много лесно може да стане политическо. В този случай съществува опасността културата да се превърне в оправдание за зле прикритата демофобия на елитите, позоваваща се на естетически критерии.

Но да се върнем първо към произхода на масовата култура. И да се запитаме дали наистина тя винаги е била съпътствана от демофобия?

Човекът-маса и хипердемокрацията

Културата на масите влиза в полезрението на европейските интелектуалци заедно с появата на въпросните „маси“ в европейските столици. Без съмнение индустриализацията докарва в градовете потоци от нископлатени или неквалифицирани работници още от края на 18 век и началото на 19 век. Но за около век те остават „невидими“ – затворени във фабриките, където прекарват до 12-14 часа на ден. Едва с въвеждането на осемчасовия работен ден „трудещите

се маси“ получават възможността да имат свободно време. Борбите за „осем часа труд, осем часа сън и осем часа развлечение“ са сурови и се водят в продължение на десетилетия (Илиева 2016). Един от резултатите от тези битки е правото на свободно време за работниците, а оттам и нови форми на развлечения, включително появата на масовата култура.

Осемчасовият работен ден е приет в началото на 20 век в някои европейски страни, през 1919 г. във Франция, Германия, Испания и Португалия. Освен във фабриките и кварталите на работническите обществения, ”трудожителите се маси“ започват да се разхождат из града, да посещават местата за развлечение и почивка, да се забавляват. Накратко, това е появата на „масите“ в публичното пространство. Те стават видими и демонстрират своите начини на развлечение или „масова култура“.

За консервативни мислители като Хосе Ортега-и-Гасет това е явлението на човешкото струпване, на „пълното“. Няма и десетилетие по-късно, през 1926 г. той започва да публикува поредица от статии в един испански всекидневник, които по-късно ще обедини в книга под заглавието Бунтът на масите. С тревога и гняв той наблюдава как европейските столици се препълват, площади хора. Обикновените хора превземат градските пространства, които преди са били достояние само на елитите. Ортега-и-Гасет се опасява, че те ще превърнат цъфтящите градове от belle époque в „една вездесъща сивота“.

Това явление (...) аз наричам явлението на човешкото струпване, на „пълното“. Градовете са пълни с хора. Къщите – с квартиранти. Хотелите – с гости. Влаковете – с пътници. Кафенетата – с посетители. Местата за разходки – с минувачи. Салоните на известните лекари – с болни. Спектаклите – ако не са много ненавременни – със зрители. Плажовете – с курортисти. Онова, което преди не беше никакъв проблем, сега вече непрестанно е: да се намери място.

Ортега-и-Гасет, „Бунтът на масите“ 1993, с. 40

Тъкмо изпълването на пространството от хора, които досега са съществували, но някъде изолирано, извън видимостта на привилегированите обитатели на градовете, Ортега нарича „бунт на масите“, а самите нови обитатели на градските пространства – „вертикални нашественици“. Изпъзели от затъмнените кътчета, които досега са обитавали, обикновените хора заплашват с количеството си да превземат пространствата, досега резервирани за малцина. Логично, у тези малцина се развива един страх от тълпата. Завладени са от ужас от загубата на пространство, на позиция, на привилегии. Самият Ортега е красноречив пример за този ужас от масите.

Разпръснати из света на малки групи или уединени, те са водили различен, отделен, отдалечен от другите живот. Всеки един – индивид или малка група – е заемал определено място – може би своето – в полето, в селото, в градчето, в квартала на големия град.

А то че сега изведнъж те се появяват във вид на човешко струпване и навсякъде очите ни откриват тълпи. Навсякъде ли? Не, не; именно на най-добрите места – относително изискано творениена човешката култура – които преди бяха предназначени за по-малки групи, за малцинствата. Някак извенъж тълпата стана видима и се настани в предпочитаните места на обществото. В миналото, дори и да съществуваше, оставаше незабелязана, заемаше дъното на социалната сцена; сега се придвижи до оркестъра. Тя е главният герой. Вече няма главни действащи лица: има само хор.

Ортега-и-Гасет, „Бунтът на масите“, с. 41

Целият цивилизован свят е под заплаха от вертикалните нашественици, които се превръщат в основна сила, завладяла „нашата епоха“, и заплашват да потопят старата европейска цивилизация във варварство. Човекът-маса или усредненият човек – една негатива идеализация, построена от Ортега-и-Гасет без реално съответствие

с принципа на средното аритметично – е човек без качества, без интелект, без специална квалификация, без достойнство, без благородство (*sine nobilitate* – сноб, с. 41), без творчество. Човек, който следва лесния път (с. 43); който си въобразява, че има само права, но не и задължения (с. 48); който само потребява наготово достиженията на цивилизацията (с. 75 и сл.); един примитив (с. 90), който за всичко има мнение и си въобразява, че за всичко е прав; рожба на специализацията в техниката (която също е пагубна, въпреки, с. 109 и сл.), „задоволен господинчо“ и т.н. Феноменът на човека-маса е в корена на упадъка на Европа. И ако тя – Европа – не се справи с този проблем, то тя рискува да загуби своята господстваща позиция в света. Защото според Ортега-и-Гасет тъкмо европейските нации са призвани да управляват света. Ако се оставят на „вертикалните нашественици“, европейските елити ще загубят не само резервациите си при лекаря, в театъра и в кафенето, но и политическото си надмощие. Ще бъдат потопени в хипердемокрация – властта на посредствените, на човека-маса, който е негоден да поема отговорност и следователно да управлява.

Днес масата вярва, че има право да налага своите глупости, изречени на чашка кафе, и да им придава силата на закон. Съмнявам се, че в историята е съществувала друга такава епоха, в която тълпата толкова пряко управлява, както в наши дни. Затова говоря за хипердемокрация.

Ортега-и-Гасет, „Бунтът на масите“, 1993, с. 44

Можем да изберем да гледаме на теорията на Ортега-и-Гасет за човека-маса и хипердемократията като на оплакванията на една позагубила от чара си стара европейска аристокрация. Или като на мрачните очаквания за бъдещето на един интелектуален елит, който е загубил влиянието си и се чувства ненужен, изоставен, отритнат, поради което привижда катастрофални сценарии за цялото общество (тук наричано европейска цивилизация). Но така бихме под-

ценили демофобията, чийто красноречив израз е книгата на Ортега. Ужасът от тълпата е все така жив и подклажда поредица от мрачни прогнози за демокрацията.

Демофобия и капиталистическа печалба

Демофобията обаче не може да се обясни само с политически убеждения или с принадлежността към привилегированите класи. Проблемът се усложнява от това, че не само старите елити виждат масите като заплаха. За либерален интелектуалец с утвърдени позиции като Ортега-и-Гасет неприязненото отношение към масите е обяснимо от гледна точка на личната му съдба, на загубата на позиция. Приблизително на същото мнение е и консервативният британец Матю Арнълд, на когото дължим определянето на културата в превъзходната степен на творческата дейност („the best which has been thought and said“). В същата книга – Култура и анархия (1875) – Матю Арнолд определя излизането на масите на предна позиция като анархия. Матю Арнълд е средно заможен училищен инспектор и трудно можем да го обвиним в страх от загуба на богатство, привилегии, социална позиция. И двамата виждат широкото навлизане на обикновените хора в културата и политиката като предизвикателство към техния културен и социален авторитет. Масите носят промяна.

Парадоксално, но левите мислители споделят негативното отношение към масите. Те обаче не смятат, че навлизането на масите в културния живот може да носи промяна. Тъкмо напротив, според марксистите Хоркхаймер и Адорно масовата култура всъщност води до противоположния ефект – тя затвърждава статуквото. В „Културната индустрия“ (1944), писана по време на изгнаничеството им в САЩ, те развиват една последователно негативна теория за популярната култура. И в тази своя негативна теория те обхващат както начина на производство или икономическия модел,

така също и съдържанието на филмите и популярната музика от епохата, така и в крайна сметка възприетото на посланието на масовата култура от обикновените хора.

Есето на Хоркхаймер и Адорно е писано десетилетия по-късно и това води до първата съществена разлика по отношение на Ортега-и-Гасет и Матю Арнолд, а именно развитието на техниката – през 40-те години на 20 век образ и звук могат да се възпроизвеждат в почти неограничен брой копия, т.е. в индустриални количества. Оттук следва и масовото разпространение на холивудски филми и музикални шлагери (радио, грамофон, кинозалони и много скоро след това телевизия). Или мястото, което беше проблем за Ортега-и-Гасет, вече не е проблем. Благодарение на техниката и на масовото разпространение произведението на изкуството е потенциално достъпно за всички. Проблем е, че това произведение на изкуството е превърнато в стока: има разменна стойност, може да се купува и продава; има и добавена стойност, която може да се капитализира. Накратко, изкуството е превърнато в инструмент за капиталистическа печалба.

По думите на Дейвид Хесмондхалф самото понятие „културна индустрия“ е създадено, за да шокира (Hesmondhalgh 2002: 15). Нещо, което до този момент е било споделено (елемент от общуването, за който не се плаща) или безценно (шедьовър на човешката цивилизация), сега може да се продава и някакви хора се облагодетелстват от това. Как е възможно културата да бъде индустрия? И този въпрос звучи еднакво скандално, независимо дали възприемаме културата в превъзходна степен (като най-високите, изключителни достижения на цивилизацията), или като обичайна всекидневна култура. И как е възможно да бъдеш капиталист от култура?

Но Хоркхаймер и Адорно като че ли пропускат едрия капитал в културните индустрии и насочват стрелите на критиката си най-вече към потребителите на продукта. Самият продукт определят като посредствен, еднообразен, клиширан, създаден, за да забавлява

и да отклонява вниманието от важните проблеми. Масовата култура е схематична или създадена като по шаблон, фабулата винаги следва едни и същи опорни точки. Кое то я прави лесно предвидима, а тъкмо това носи удовлетворение на масовия зрител. Последният се чувства „умен“, защото е могъл да отгатне развоя на събитията; или пък има усещането, че продуктът му е предоставил точно онова, което е очаквал, и така е задоволил потребностите му. Също така масовата култура е унифицираща, защото с еднообразното си съдържание лишава публиката от въображение, задава „правилните“ модели на мислене, „правилните“ желаня и мечти, създава фалшиво съзнание. В резюме, според Хоркхаймер и Адорно масовата култура води до индоктриниране и манипулиране на масите от страна или на тоталитарни идеологии, или на пазарни интереси. Зрителите лесно се поддават на омагьосване, защото са заблудени, нешколовани в традицията на европейското изкуство, не си поставят въпроси, а безкритично се отдават на пасивна консумация на лековати произведения за разтуха. Но вместо бягство от действителността и забавление заслужено получават пердах.

Доколкото анимационните филми постигат нещо друго покрай пригаждането на сетивата към новото темпо, те набиват във всеки мозък старата мъдрост, че непрестанният пердах, прекъсването на всяка индивидуална съпротива, е условие за живота в това общество. Както нещастните в реалността, така и Доналд Дък в анимационния филм си изкарва боя, така че зрителят да свикне с това и за себе си.

*Хоркхаймер и Адорно,
„Диалектика на просвещението“, 1999, с. 173.*

Масовата култура е създадена, за да държи масите в подчинение. Тя променя съзнанието и възпрепятства развитието на автономни и независими индивиди. Работата на културните индустрии е да по-

губи политическото въображение, да пресъздаде свят, в който е невъзможна промяна. И така масите сами са си виновни, защото доброволно се отдават на лековатите удоволствия, предоставяни от масовата култура. Отново мрачни прогнози за масите, мрачни прогнози и за революцията и въобще възможността за социална промяна.

Защо интелектуалните елити толкова мразят тълпата? А защо обикновените хора са загубили доверието си в елитите? И има ли шанс тези огледално негативни чувства да бъдат преодолени? Дали непримиримостта е заради разликите в естетическите предпочитания, в спора за начина на развлечение? Демофобията започва в началото на 20 век със завладяването на пространствата за свободно време, в спора за мястото, и стига до предпочитанията за музика днес. Чалга срещу рок, например, или пък Холивуд срещу Тръмп.

Вместо да отговоря на тези сложни въпроси, ще се захвана с един още по-сложен проблем – кой е носителят на популярната култура? Кои са масите и каква е ролята на елитите? И тук стигаме до една понятна главоболъсканица.

Народна култура, популярна култура, масова култура – едно синонимно тресавище

Какво наричаме популярна култура? Очевиден въпрос, а толкова много отговори.

На първо място, това е онзи вид култура, която се харесва на много хора. И в такъв смисъл тя се измерва в брой гледания, купувания, в цифри на продажбите, в кликове и харесвания. Култура на многото в противоположност на културата за избраните. Култура на масовото производство. В това отношение тя изглежда е синоним на масовата култура, която от своя страна е рожба на културните индустрии.

На второ място, популярната култура е култура на обикновения човек – нешколуван, необразован, който няма специална подго-

товка. Тя е неговото спонтанно художествено творчество, което няма високи претенции. И доколкото има малка художествена стойност, може би дори няма пазарна стойност, т.е. не може да се превърне в успешен касов продукт на културните индустрии. Тъй като обаче е плод на обикновени хора без естетически претенции, тя е широко достъпна и разбираема за всички. Често тя е и колективно творчество, което се разпространява заразно, споделя се безплатно. Което също затруднява превръщането ѝ в комерсиален продукт.

Оттук и третото измерение в определението – в една вертикална структура на обществото популярната култура се поражда отдолу, откъм широките народни маси, а не е наложена отгоре от политическите или културните елити, от магнатите в културните индустрии, от властта. В това последно трето измерение – като спонтанно творчество отдолу – популярната култура е синоним на фолклора или народната култура. Стига обаче да знаем кой е този „народ“, който я създава.

Оказва се, че към популярната култура има съвсем различно отношение в зависимост от това как се определя „народът“, който тук се явява носител на популярната култура. На нея се гледа с романтично умиление, ако я създават някакви автентични общности, недокоснати от покварата на съвременната епоха, обичайно привиждани някъде на село или в трайна връзка с традицията, с природата. Тогава тя е фолклор или народна култура и нейното място е в сборници с умотворения и приказки, в специално създадените етнографски музеи. От друга страна, на нея се гледа строго и осъдително, ако я създават някакви нововъзникнали общности в градска среда, покварени от индустриализацията и деморализацията на масите. Тогава тя е масовата култура на градската работническа класа и нейното място е мюзик холът, пропадналият джаз клуб, чалготеката. Да видим сега какви са корените на това двойствено отношение.

Според историка на народната култура Питър Бърк някъде в периода между началото на 16 век и началото на 19 век се случва

едно постепенно преобръщане в отношението на членовете на господстващите класи към културата на подчинените класи.

През 16-ти век те са презирали обикновените хора, но са споделяли културата им. До към началото на 19-ти век наследниците им вече са спрели да участват спонтанно в популярната култура, но започват да я преоткриват като нещо екзотично и следователно интересно. Те дори започват да се възхищават на „народа“ (“the people”), от когото произлиза тази чужда им култура.

цитирано по Storey, “Inventing Popular Culture“

Или по думите на изследвателя на популярната култура Джон Стори, “хората от средната класа започват да изискват разкази и песни от обикновените хора (“the people”), от които досега са искали само труд и уважение.“ (Storey 2003 : 1). От къде идва този интерес към спонтанното художествено творчество на обикновените хора?

„Откриването“ на фолклора следва да се разглежда в рамките на по-големи процеси с по-голям залог. Питър Бърк определя началната дата на този новооткрит интерес към края на 18 век. Въвеждането на самия термин „фолклор“ се приписва на Йохан Готфрид Хердер през 70-те години на 18 век. С него той обозначава една нова мода у интелектуалните си съвременници – техният интерес към езика и културните традиции на гаген народ, включително танци, музика и изкуства. Това дава вдъхновение на Якоб и Вилхелм Грим да започнат да събират народни приказки (издадени през 1812 г.). Във Великобритания активният период на събиране на балади и народни приказки е между 1765 и 1858 г., когато има бум на подобни публикации. Последван от втори период от 1866 до 1907 г., когато се събират и публикуват народни песни, съпроводени с музиколожки анализи (по сведения от Storey 2003 : 2-6). В България горе-долу по същото време братя Миладинови събират материал за Български народни песни (1861 г.).

Фолклорът е събирателно понятие – може да съдържа легенди, музика, усна история, поговорки, шеги, широкоразпространени вярвания, приказки, предания, история и обичаи, традиции... и всичко останало, което се приписва на обикновените, непросветени, необразовани хора като негови създатели. За фолклора се казва, че неговият автор е анонимен – целият „народ“.

Целият народ обаче няма инициативата да събирателства своята мъдрост или предмети на всекидневната дейност. Ако някой е написал, редактирал и публикувал словесното творчество, събрал е елементи от народни занаяти и визуални артефакти, поставил е престилки, дантелени ризи, хурки и шевици в етнографски музеи, то това са образованите елити. Иначе казано, обикновените хора в своята спонтанна творческа дейност нямат съзнанието, че създават култура и че това е нещо достойно за съхранение. Или поне в началото, през 19 век, не са имали това съзнание. Нямат и мотив да превръщат старите си обувки и счупени сечива в музеев експонат. „Фолклорната култура е в много по-голяма степен категория на образованите, конструирана от интелектуалци, особено от събирачите на народното творчество, техните редактори и издатели, а не е идея, създадена от народа, определян като folk.” (John Storey, *Inventing Popular Culture*, 2003)

Отново образованите елити „откриват“, събират и съхраняват народното творчество с някакъв специален мотив. Този мотив може да бъде изграждането на нацията (в Германия и България) или пък носталгията към извънградските форми на живот в контекста на индустриализираните, претърпани и замърсени градове (в Англия и Русия).

С процесите на индустриализация и урбанизация, с появата на градската работническа класа, се засилва носталгичното отношение към фолклора. Позитивното, идилично отношение към „автентичното“, „селското“, „народното“ е следствие от негативното отношение към града и градските маси. Фолклорната култура пре-

доставя възможност за едно романтично връщане към по-„земната“ и вкоренена („изконна“) култура, връщане към културата от преди „грехопадението“ в условия на индустриализацията и урбанизацията. Така „народът“ – но само народът извън градовете – става носител на символна стойност. Обикновените хора възплътяват или стават носители на нещо, чийто залог те самите едва ли разбират и което има малко общо с обичайните им практики. Фолклорната култура се превръща в самото възплъщение на природата и характера на една нация. Затова той трябва да се събира и съхранява. Фолклорната култура се разглежда като възможност за „връщане“ към автентичната немска, българска или друга национална идентичност.

„Изобретяването“ на фолклора е подчинено на този политически залог – изграждането на нацията – и това е процес, управляван отново от елитите. Процес, в който обикновените хора едва ли осъзнават в какво се превръща тяхната спонтанна творческа активност или народна култура. Не и преди просветителите като Паусий да се обърнат към тях с „неразумни и юроде“ и да им обяснят, че са един „народ“.

За разлика от Паусий, откривателите на фолклора не презират „народа“, или поне не селския. Но за сметка на това презират друг един „народ“, който по българските земи още не съществува по това време – работническата класа. Носталгичното или романтичното отношение към фолклора в индустриалните общества е към „народа“ от миналото. Културата на живеещите в градовете народни маси интелектуалците от 19 век все така продължават да презират.

За заниманията на работниците в свободното им време е резервирано понятието с негативна конотация „масова култура“. „Масова“ е деградиралата култура на градската работническа класа. Тя е възплъщение на „индустриалното варварство“, а нейна емблема във Великобритания е мюзик холът – място за популярно забавление със скечове и комедианти, народни песни, спектакли тип вариете. Ето

какво пише за мюзик хола сър Хюбър Пари през 1899 г. (в реч по повод откриването на Обществото за народна музика):

Ако се замислите за ужасно разрасналите се градове, където човек вижда цялата пошлост на фалшиви бижута и калпави грехи, както и за хората, които в по-голямата си част имат най-фалшиви идеи, ако въобще имат идеи... и които си мислят, че най-често срещаната грубост е най-висш израз на човешка емоция; ето точно за тези хора се прави съвременната популярна музика, при това с търговска цел и като колажи от някакъв музикален жаргон.

цитирано по Storey 2003 : 11

Унищожителният патос идва от това, че сър Пари привижда въпросната вариететна музика като заплаха за народната песен – онази идеализирана песен от селото или от миналото на един народ, който вече не съществува.

Строго трябва да разграничаваме народната от масовата култура, това е призивът на елитите. Представете си сега колко дълбоко ще затънем в понятийни неразбории с напредването на времето и развитието на жанровете – представете си кълтри музиката, латино и хип-хоп стиловете, попфолка в България. Къде точно минава границата между народна и масова култура?

Тъкмо в това е парадоксът – популярната музика няма носител. В момента, в който „народът“ се премести от селото в града, за да търси препитание, той преминава от един идилично-носталгичен живот към покварения живот след грехопадението и се отдава на безвкусни популярни развлечения за масите. Щом няма такъв „народ“, тогава излиза, че народната култура съществува само в публикациите и в музеите, създадени от елитите. Нейни носители са отново образованите, школуваните, онези, които имат вкус да я чуят и съхранят.

Нещо повече, презрените градски маси също не са носителите на безвкусната масова култура. Те са само нейни пасивни консуматори, но не и създатели. Масовата култура – колкото и безвкусна, безсъдържателна, затъпяваща да е – също е създадена от елитите. Ето мнението на специалиста:

Масовата култура е наложена отгоре. Тя е фабрикувана от техници-специалисти, наети от бизнесмени; нейната публика е съставена от пасивни консуматори, тяхното участие е сведено до ограничени избор между това да купуват или да не купуват. Накратко, Властелините на кича експлоатират културните потребности на масите с цел печалба и/или възпроизводство на своето класово господство.

MacDonald, "A Theory of Mass Culture", 57

Следователно популярната култура не се създава „отдолу“ и нейният носител не е нито някакъв идиличен „народ“, нито презрените градски „маси“. Кой тогава е носителят на популярната култура? Има ли животворящ „народ“, когото да обвиняваме в безвкусица? Или има само „маси“, които можем да обвиняваме в пасивна консумация на безвкусните продукти, които елитите създават за тях. Да ги обвиняваме, че не се съпротивляват на тези елити. Едни елити настройват масите срещу други елити, критикуват масите, че не консумират „правилните“ неща. Или властелините на вкуса се изправят срещу властелините на кича. А пасивно консумиращите маси отново отнасят пердах. Приятно комична ситуация, в която да намразиш всички властелини – и властелините на вкуса, и властелините на кича.

Поука

Популярната култура, гледана отгоре, остава без носител. Нито „народът“, нито градските „маси“ са присъстващи и имат творческия потенциал да създават културен продукт, достоен за вкуса на елита. Носителят на популярната култура все се изплъзва от погледа на изследователите. Интелектуалците обичат да създават идеализации и после да ги критикуват. Човекът-маса е такава негативна идеализация. „Народът“ като носител на популярната култура е позитивна идеализация. Вероятно и съпротивата, привижда-на в субкултурите от изследователите от Бирмингамския център, също е идеализация. Народът, човекът-маса, съпротивляващите се субкултури завинаги ще се изплъзват от хватката на изследователя, ако той продължава да гледа отвисоко на носителите на популярната култура.

И още една поука за добрия вкус. Вкусът създава дистинкции, оразличавания. По силата на вкуса една категория хора се сдобиват със самочувствието на нещо повече от останалите и чертаят граници между „нас“ и „другите“. По силата на дистинкцията Пиер Бурдийо стратифицира френското общество в едно ново класово разделение, основано на вкуса, чиито граници са още по-трудни за преодоляване от старите класови разделения. Вкусът е привилегия, до която малцина имат достъп – той е плод на образование, социална среда, културен капитал, трупа се с години или дори поколения. Вкусът е не само естетическа категория, а е продукт на структурата на господство. Вкусът се превръща в елемент на господството и се използва за неговото възпроизводство.

Вкусът обаче е също така културно относителен – в различни по време и пространство култури са възприети различни модели на красота. Освен това с „края на изкуството“ творците и публиката вече са еднакво свободни от диктата на красивото (по Артър Данто). И границите между висока и популярна култура са размити от поп-арта на Анди Уорхол насетне. И много още добре известни

тези от естетиката могат да бъдат приведени като аргументи срещу властта, която си приписват властелините на вкуса. Никой не може да претендира, че има някакво естетическо основание за господство над другите. Никой не може да бъде властелин на вкуса, нито властелин на кича. Популярната култура има това предимство да бъде демократична. Дори хипердемократична, дори анархистична. И всички печелим от това.

Крайната игра на Алекс Джоунс

Божин Трайков

от брой 7 на сп. dВЕРСИЯ „Политнол“

Изображение: Алекс Джоунс в обичайния си истеричен стил

Конспиративните теории като апокрифи на модерността в момент на криза.

Повсеместната криза, която глобалният капитализъм претърпява от финансовия колапс 2007-2008 г. до сега, [3] налага да си зададем въпроса за връзката между усещането за безпомощност и възхода на конспиративни теории през последното десетилетие. Фредерик Джеймисън въвежда понятието за „създаване на когнитивни карти“, с което обяснява връзката между индивидуалното усещане за света и тоталността на социалните отношения. [10] Според него конспиративните теории са когнитивните карти на социално бедния човек в културната ера на постмодерността, в която големите наративи са дискредитирани. Конспирацията е опит да се обясни тоталността на социалните отношения без задълбочен класов анализ. Но можем ли да говорим за постмодерност след 2008 г., когато глобалната капиталистическа система, поне в Северна Америка и Европа, навлезе в перманентна криза?

Конспиративните теории не са нов културен феномен, характерен само за света на Интернет. Напротив, аз бих ги нарекъл апокрифи на модерността, като началото им трябва да се търси поне в периода на Френската революция. [15] Интересно е обаче да се проследи какво води до популярността на определени конспиративни теории. Има ли връзка между подобни теории и съвременното усещане за безпомощност, параноя и задължнялост? Според някои изследвания конспиративните теории процъфтяват, когато хората чувстват тревожност, отчуждение, загуба на контрол. [4][15] Търси се директна връзка между параноичното усещане и нагласата към конспиративно мислене. Според Ричард Хофстедър параноичният стил е характерен с усещане за преследване, но докато параноикът вижда света враждебен и конспиративен срещу себе си, конспиративният теоретик представя нацията, държавата, начина на живот като намиращи се под угрозата на преследване. [7]

„Войната е за твоя разум“

Представител на този параноичен стил е американецът Алекс Джоунс. Тиражите му срещу тайни общества и елити и техните планове за контрол често придобиват комичен характер, но зад маската на клоун се крие добре обработен бизнес модел и медийна платформа с над 60 души екип. Джоунс, който започва като радио водещ от Тексас през 1996 г., в момента има около два милиона абонати на Ютюб страницата на своето шоу Инфо Войни, първоначално стартирано на друга интернет платформа през 1999 г., както и около половин милион последователи в Туитър. Само за последната година и половина Инфо Войни има 300 милиона посещения. [18] Шоуто на Алекс Джоунс се излъчва от близо стотина радио станции в САЩ. Инфо Войни генерира печалби като всяка частна медийна компания – рекламирайки различни продукти от тениски с надпис Хилари за Затвор 2017, до таблетки със странното име ДНК Мощ. Филмът му *Измамата Обама* (2009 г.) има над 15 милиона зрители в Ютюб, а предишният – *Край на Играта: План за Глобално Заробване* (2007) има над пет милиона зрители. [13][17]

Интересно е да се проследи развитието на Джоунс в последното десетилетие. Основните теми се въртят около Новия световен ред, който според Джоунс е програма за заробване на човечеството, ръководена от т.нар. „глобалисти“. Така той определя глобалния финансов, икономически, политически и медийен елит, който според него контролира Вашингтон. За Джоунс Федералният резерв на САЩ е основен инструмент на глобалистите и начин за финансов контрол и задлъжняване на населението. *Край на Играта* на практика е синтез на теорията на Джоунс: „Главната цел на глобалистите е тоталитарен глобален режим, а основното им средство е заробване на човечеството чрез гълаг, след което 80% от хората на планетата ще бъдат унищожени, а останалите ще бъдат роби на елита.“ Във време на огромен финансов стрес и задлъжнялост на САЩ с \$19 трилиона гълаг, около \$60 хиляди на човек, за мнозина параноята на Джоунс започва да звучи като реалност. [16]

Новият световен рег на глобалистите

Откъде Джоунс сглобява своята конспиративна теория? Той не крие, че още като ученик в гимназията е силно повлиян от идеите на Обществото Джон Бърч – крайноядсна антикомунистическа организация, създадена от Робърт Уелч през 1958 г. Обществото Джон Бърч са проводници на параноичния дискурс за инфилтрация на комунисти в политическата и икономическата системи на САЩ. Те са и основните сподвижници на маккартизма с чистката на „леви елементи“ от всички институции. Книгата на говорителя на Обществото Гари Алън *Никои да не смее да го нарече конспирация* (1971) става основно четиво за Джоунс. Там той научава за плана на Новия световен рег; за това, че данък общ доход е схема за трансфериране на спестяванията на обикновения човек в джобовете на банкерски фамилии; за Федералния Резерв, който е частна Централна банка и инструмент за контрол на държавния дълг, натрупан от многобройни войни, и т.н. От това се вижда, че дискурсът на Джоунс е построен въз основа на това четиво, което той открива в библиотеката на баща си. [17]

Гости на Джоунс са и други конспиративни теоретици като Едуард Грифин, също член на Обществото; Джим Марс, който се занимава с убийството на Джон Кенеди, тайни общества и истината за 11 септември; Дейвид Айт, който твърди, че светът се контролира от гущероподобен елит, и антисемитът Дейвид Дюк. С последните двамата Джоунс влиза в горещ дебат. В същото време в годините на президентството на Джордж У. Буш Джоунс интервюира или дава глас на редица леви активисти и политици, критици на американската външна и вътрешна политика. Например демократът Денис Косинич и бившият демократ и кандидат на зелената партия за президент през 2008 г. – Синтия Маккини, които са представители на прогресивните демократи, противници на линията на Клинтън, явни критици на Буш и на начина, по който се провежда разследването за 11 септември. През 2008 г. Джоунс интервюира и Ева Орнер, продуцент на документалния филм *Taxi go*

тъмната страна, който разкрива военните престъпления на САЩ в Ирак. През тази година гост е и антиколониалният активист и водач на Американско-индианското движение Ръсел Мийнс; комикът и активист за легализация на марихуаната Томи Чонг; Синди Шийхан, която се превърна в основен лидер на антивоенното движение срещу войната в Ирак; и не на последно място, Ралф Нейдър, еколог, феминист и политикът, въвел термина гържава на корпоративното благоденствие. [13]

Странният свят на Алекс

Гневните изблици на Джоунс срещу глобалисти, странната смесица от терминологи и цитати, както и присъствието на важни фигури от ляво, биха заблудили политическите лаици относно идеологическите му убеждения. В много отношения съдържанието на Джоунс не се различава от критиката на разследващи журналисти и критици на капиталистическата система. Джоунс хвали Оливър Стоун за документалния му сериал *Неразказаната история на САЩ* и филма *Сноудън*; често цитира Джордж Оруел; дори наскоро цитира Роза Люксембург в *Туитър*. Не е странно, че намира симпатизанти сред много от недоволните от капиталистическата система. Но въпросът не е в съдържанието, а във формата, и не е във фактите, а в начина, по който се интерпретират.

По време на управлението на Буш водещият не спира да критикува президента и неоконсерваторите около него; впоследствие Обама, Клинтън и Кери стават обект на безпардонните изблици и тиради срещу „либералния елит“. Финансовият спекулант Джордж Сорос е редовно присъствие в гневните речи на Джоунс. Но въпреки странната смесица от позиции от дясно и от ляво, Джоунс изразява един лесно смилаем и не толкова противоречив дискурс. Светът на Алекс Джоунс е манихейски, където доброто е в борба със злото: един чудноват елит, боравец с високо развити технологии, но с митологичен образ – сборище от сатанисти, вещици, антихристи, масони – срещу света на заблудените маси. Те са заробени от ежеднев-

на борба за оцеляване и от вездесъщия елит, планирац унищожението на по-голямата част от човечеството чрез редица методи – финансови кризи, бежански кризи, войни, тероризъм, технологии за производство на зарази, природни бедствия, глобално следене и т.н.

Ето няколко примера: през 2006 г. Алекс Джоунс се опитва да инфилтрира събиране на група на Билдербергите в Отава, Канада и е спрял от полицията. Всяка година от 1954 г. насам представителите на финансовия, политически, икономически, академичен и медиен световен елит се събират на неофициална конференция, а това, което обсъждат, се пази в секретност. Постоянни участници в тези конференции са фигури от банкерския елит като Рокфелер, Алън Грийнспан, стратегите на външната политика на САЩ – бившият Държавен секретар Хенри Кисинджър, и Збигнев Бжежински, известен с крайния курс срещу Русия, също и основните фигури в транснационални институции като МФВ, Световната банка, ЕЦБ, както и Уолстрийт и Федералния резерв. Между предишните участници се виждат имената на Маргарет Тачър, Бил Клинтън, Тони Блеър, шефа на Федералния резерв Бен Бернанке. През 2016 г. гост е дори Кристилина Георгиева. Тези тайни срещи несъмнено са повод за безпокойство, след като представители на световния елит организират сбирки по недемократичен начин, без публичен достъп. Но за Джоунс това е добър повод да направи „сензационни разкрития“ за сатанистката цел на Билдербергите. Твърдения от този род са далеч от задълбочения критичен анализ за политико-икономическото значение на подобни сбирки. [1]

Друг комичен по своята повърхностност пример е сюрреалистичната презентация на диалектиката на Хегел. Според медиата на Джоунс диалектиката на Хегел се свежда до модел за контрол, който глобалистите използват. Философията на Хегел се представя като елементарна схема – теза (представяне на неприемлива идея), антитеза (проблематизиране на тази идея) и синтеза (приемане на неприемливата идея под натиск). От това става ясно, че подобна презентация не само цели опростяване на философите

идеи на Хегел, но също и отъждествяване на революционния заряд на диалектическия материализъм със зловец модел на властта. Чикагският активист Сол Алински е набеден за марксист и стратег на диалектиката. Алински е демонизиран и представен като комунистически рецидивист, целящ хаос и сталинистски терор. Според Инфо войни книгата на Алински *Правила за радикали* (1971) е инструкция в диалектиката на Хегел. В нея той учи как да се създаде ситуационен хаос, толкова неприемлив за населението, че то само да приеме нов ред. За Джоунс и екипа му Алински е духовният учител на Барак Обама. Бившият президент също е обвиняван и във връзки с членове на крайнолявата организация *Weather Underground*, известна с някои атаките през 1970-те години срещу сгради, собственост на банки и корпорации. Тази интерпретация на Обама като марксистки шпионин звучи безумно, но е обширно приета от последователите на Джоунс. По този начин Инфо войни целят да дискредитират левите организации в САЩ, лансирайки тезата, че работят за Новия световен ред заедно с Обама.

Джоунс успява да впрегне гнева на необразованите и срещу културната индустрия, където Холивуд се превръща в символ на „привилегированите либерални знаменитости“. Холивуд заема значителна роля в конспиративния наратив като цяло и в частност в този на Алекс Джоунс, според който индустрията се управлява от „илюминати“, опитващи се да проектират посланията си чрез филмова продукция. Така критиката към Холивуд като основен източник на пропаганда в културната сфера, в тесни връзки с Пентагона и проводник на идеология, е сведена до представяне на индустрията като някакъв вуду кабал, ангажиран с провеждането на сатанистски ритуални убийства на собствените си звезди. [8]

Антисемитизъм без антисемитизъм

В своя анализ на антисемитизма през средата на миналия век Адорно и Хоркхаймер развиват тезата, че представата на антисемита за евреина е концептуална, т.е. вместо човешко същество, евреинът е въображаема фигура, която концентрира в себе си всички злини на капитализма. [9] Славой Жижек изхожда от същия аргумент, когато твърди, че нацизмът е желание за капитализъм без заложените в него противоречия. [19] Нацизмът метафорично превръща образа на евреина в омразния огледален образ на капитализма. Въпросът е дали тези въображаеми глобалисти-цлюминати в параноичния наратив на Алекс Джоунс не са заместители на въображаемите евреи в параноичния свят на нацизма? Можем ли да наречем конспиративния проект на Джоунс „антисемитизъм без антисемитизъм“? Радиоводещият е внимателен в описанието на глобалистите и избягва да споменава етническа и религиозна принадлежност, като в това отношение силно се противопоставя на Дейвид Дюк, за когото е ясно, че заспива с *Моята борба* под възглавницата.

Но формата на антисемитския наратив си остава непроменена. В това отношение Рене Жирард пише, че създаването на мишене за отдушник на омразата, която се насочва към аутсайдери, се основава на стереотипи, заложи в структурата на митове. [5] Според Жирард този вид митове са шаблонни и надскачат исторически епохи и географски региони. Началото им в Европа може да се търси с мита за Егип. Вследствие на някакво бедствие (епидемия, лоша реколта, неразкрити престъпления) определена група е набедена за причината за това бедствие въз основа на определени знаци, които я отличават от мнозинството. Омразата и насилието срещу тази група не са опира на реални факти, а на знаци за вината на гадената група. Знаците са отличителни белези за странно или неприемливо за мнозинството поведение и се носят от пришълци. Тези белези се символлизират с физически недъг, морален дефект и форма на чудовищност. В определен момент на криза физическа и морална уродливост се сливат. Статутът на пришелец е означаемо

за другост и подозрението, че е виновен за всички злини пада върху него, т.е. той става виновен по презумпция. Виновният е виновен не за това, което е извършил, а защото има характеристиките на виновен. Водена от параноично подозрение, тълпата проектира върху пришелеца всички злини заради неговата другост.

В момент на криза първите жертви на насилие стават именно виновните по презумпция поради своята другост. Алекс Джоунс не спира да повтаря колко е загрижен за всички раси под ботуша на глобалистите, но от начина, по който представя бежанците, се вижда паралел с митовете, описани от Жирард. Бежанците са “орди” пуснати от “глобалистите”, които разрушават Европа и ще разрушат САЩ. Техният начин на живот и религията им са означено за другост. Описанието и представянето на тези хора, които бягат, за да се спасят, или на други, принудени да търсят по-добър живот, са направени така, че да будят отвращение – те са гневни тълпи, престъпници и изнасилвачи, чиято единствена цел е да наложат своята култура и своята религия. Същевременно правят това подривно и подмолно. Обрисувайки бежанците по този начин, Джоунс ги поставя близо до антисемитския дискурс. Евреинът е изместен от мюсюлманина, който обаче се превръща в символ на зло срещу капитализма. Отново имаме желание за капитализъм без противоречия, но бежанците правят това невъзможно, явявайки се инструмент на митичните глобалисти.

АД: Гласът на Доналд Тръмп

Светът, който Джоунс рисува, може да бъде спасен само от месинска мачо фигура. И Джоунс я намира в лицето на Доналд Тръмп. Ето защо ролята на Алекс Джоунс за избирането на Доналд Тръмп за президент на САЩ не бива да се подценява. Въпреки популистките изблици на Джоунс, който се представя за борец срещу глобалния елит, подкрепата му за милиардера-бизнесмен Тръмп не бе смущаваща за неговите последователи. Напротив, гласоподавателите на Тръмп, много от тях слушателни на Джоунс, приеха наратива за Спа-

сителя Тръмп, вътрешния човек с връзки в политическия елит, който същевременно някак е и аутсайдер на елита. Джоунс обяснява: „Той е, както се казва, прикрит конспиративен теоретик от 50 години насам. Мисля, че той е хамелеон в системата и сега вижда момента да направи своя удар“. [18] На пръв поглед това обяснение звучи близо до политическа икона на САЩ – Франклин Делано Рузвелт (ФДР), за който е прието да се смята, че пренебрегва интересите на собствената си класа. Прилика обаче липсва, напротив – Тръмп се оказва антипод на ФДР, който, за да спаси САЩ, приема редица реформи, известни като Новата сделка, по икономическия модел на Джон Кейнс за по-социална държава. Въпреки някои популистки изказвания срещу глобалните търговски споразумения, Тръмп се доближава повече до враговете на ФДР. През 1934 г. Американската лига на свободата, фашизоидна група, съставена от индустриалната и финансова класа, отявлени противници на профсъюзите, планира преврат срещу ФДР. [2] Превратът е разкрит от Генерал Смедли Бътлър, поканен за водач на заговора. Тръмп би стоял по-близо до членовете на тази група, предвестник на Обществото Джон Бърч, отколкото до бившия президент. Назначенията в администрацията му показват, че подобна аналогия е възможна. По всичко личи, че Тръмп е по-скоро пародия на богат предприемач, излязъл от страниците на Айн Ранд, отколкото радетел за капитализъм с човешко лице.

Крайната игра на Алекс Джоунс

Как тогава един краен капиталист като Тръмп става изразител на недоволството на бедни работници? Джоунс и Тръмп успяха да обединят около себе си всички тези, които години наред бяха подигравани от образованата и икономически привилегирована либерална средна (и над-средна) класа на САЩ като презрени или, по думите на Хилари Клинтън – расисти, сексисти, ксенофоби, хомофоби, ислямфоби. Победата на Тръмп е отмъщението на презрените, – както ги нарича Клинтън, – намиращи се извън големите градски центрове

и най-негативно засегнати от последствията от няколко десетилетия неолиберализъм. [11][12] Те се чувстват чужденци в собствената си земя. [6] Въпреки че директно страдат от дейността на петролните корпорации, именно те са най-големите радетели за дерегулация. В корпорацията те виждат работни места, а в регулацията – ръката на корумпираната държава, която спира тяхното благоденствие. Кризата от 2007-2008 г., липсата на политическа воля за сериозни реформи и регулация във финансовия сектор, безразличието към протестиращите от Окупирай Уолстрийт, начина, по който Бърни Сандърс, изразител на посланието на Окупирай сред Демократите, бе неутрализиран от елита на собствената си партия, въпреки огромната подкрепа на гласоподавателите, дадоха възможност да се активира един друг вид гняв.

Алекс Джоунс е симптом не само за дълбока политическа криза, но и за криза на доверието към информацията, за криза на доверието във властта, била тя политическа, икономическа или медийна. Контекстът на тази криза трябва да се търси и в разкритията на Джулиан Асанж, Челси Манинг, Едуард Сноудън и други за начина, по който властта планира и оперира. Но за разлика от тях Джоунс застана на гребена на вълната, акумулирайки гнева на презрените, които на свой ред презират упражняващите рационално мислене, политическа коректност и здравословно хранене, като винаги внимават да рециклират. Последователите на Джоунс са гласоподавателите на Тръмп. Тези, които получават политическото си образование от Инфо войни и са убедени, че професори, преподаващи история на колониалните престъпления, целят да потискат бялата раса.

Остава да се види каква е крайната игра на Алекс Джоунс. Дали амбициите му ще се прострат до там да се изяви като един нов Гьобелс на Тръмп или, както самият той казва, след като Тръмп победи „глобалистката сган“, ще прекарва времето си в художествени галерии и на басейна с децата си. [18] Каквато и да е неговата игра,

Джоунс не е единственият, създал успешен бизнес модел от параноичен дискурс, рисуващ страховит манихейски свят. Във времето на интернет и новите медийни комуникации този модел далеч не се ограничава географски.

Оптимистични тези за неоптимистични времена

Вероника Стоянова

Снимка: авторката

Но [вятърът] все още не духа, а само вдига прах.

Ернст Блох, „Наследството на нашето време“; стр. 18

Политическите трусове от двете страни на Атлантическия океан през 2016 г. предизвикаха отдавна неவிждана паника сред част от интелектуалните, политически и икономически елити. Либералният център привидя в избора на Доналд Тръмп и в Брекзит, както и в популярността на вече познатите фигури на европейската крайна десница – Виктор Орбан, Марин льо Пен, Ярослав Качински и др. – знак за заплашително надигаща се *масова* вълна от фашистки характер. А понятието, което вече повсеместно се използва, за да обозначи тези „тъмни“ политически явления, е „популизъм“. Тук няма да разглеждам проблематичния характер на употребата на това понятие (въпреки че такъв критичен опит е належащ). Вместо това, ще разгледам и подложка на критика някои от най-често приписваните характеристики на „популисткия“ феномен.

Въпросните електорални явления имат две основни характеристики: първо, стъпват на реторика, която претендира да се застъпва за интересите на широките маси (затова и са обозначавани като популистки), и второ, произлизат от и (въз)произвеждат социални структури, които най-често са в противовес с интересите на широките маси. В последните няколко месеца, в опитите си да се противопоставят на „популистката заплаха“, либерални интелектуалци и медици родиха тезата за „пост-истината“ – политически феномен, при който политическото ни мислене и поведение се определят не толкова от „обективни факти“, колкото от емоции и лични възгледи. „Постистинната“ политика, твърдят те, отрича факти, манипулира истини и приоритизира емоциите пред експертизата. В основата на тази теза стои обвинението в мисловен недоимък у народните маси, което ги набеждава за податливи на фалшификации на истината. Ще оставя настрана спорния характер на презумпцията за безпроблемно разграничаване между „истини“ и „неистини“; както и само ще отбележа, без да разглеждам в детайли, сериозния проблем с използването на разказа за „постистината“

като *идеологически инструмент* за производство на съгласие – т.е. представянето на една по същество партикуларна (обслужваща интересите на определена социална група) идеология като универсална (защитаваща интересите на всички) и спускана от амвона на истината. За илюстрация от родна почва е достатъчно само да погледнем излезлия преди дни доклад „Антидемократичната пропаганда в България“, който анатемосва всяка критика, която не се вписва в идеологическите рамки на либералната доктрина. Бракувани като „пропаганда“ се оказват критици от целия политически спектър единствено по силата на несъвместимостта си с установените либерални догми, като последните удобно се евфемизират като демократични, умело маскирайки вече все по-очевидното напрежение между (класическия) либерализъм и демокрацията.

И все пак тук не отричам, че проблем с манипулирането на факти и проповядването на расизъм* от страна на опасни демагози както на запад, така и у нас, има. Важно е обаче да се отбележи, че това не е особено нов феномен – по-„елегантното“ фалшифициране, и фабрикуване на „истини“, като например основанията, предложени от Съединените щати за нападение на Ирак през 2003 г., или расистките изказвания като това на Петър Москов от декември 2014 г., не са по-невинни извращения на истини и всяване на омраза. Напротив, могат да бъдат по-опасни заради легитимиращото було на либерално-центристка нормализация, с което са покрити.

Тук обаче ще насоча фокуса върху конкретния обект на либералната анти-популистка критика: мисловната и поведенческа динамика на „популистките“ избиратели, с цел да посоча като проблемни някои конкретни тези на *либералния анти-популизъм* от пос-

*Тук трябва да се отбележи, че проповядването на расизъм от страна на „популистите“ притеснява западните либерали много повече, отколкото тукашните. За българските либерали, както виждаме и от споменатия по-горе доклад, проблем е анти-европейската и анти-американската „популистка пропаганда“; либерални възражения срещу анти-ромски и ислямophobic дискурси и практики, от друга страна, почти липсват.

ледите месеци – за фашисткия и анти-демократичен характер на „народа-популист“. С други думи, освен фокус върху (дискурсивните) технологии за делегитимация на политическото участие на определени групи, ще се спра и върху *субективни** аспекти на тези политически явления – с надеждата да допринесе за по-смислено разбиране на процесите, довели до избора на безсъмнено чудовищни фигури като Доналд Тръмп. За тази цел слагам критическите лещи на (нео) марксистките мислители Ернст Блох и Антонио Грамши.

Господстващите обяснения на либералния център поставят проблема по отношение на интелекта на примамените от популизма маси – т.е. все в координатна система с оси истина-неистина и критично мислене-мисловна оскъдица. Основната линия на този разказ рисува не само материално, но и интелектуално обеднели маси, чиято склонност да подхождат „емоционално“, а не „рационално“ ги прави лесна плячка за прото-фашистки и други радикални проекти на политически опортюнисти.

В известен смисъл либералният център си служи с основен за ортодоксалния марксизъм аналитичен инструмент – концепцията за „фалшивото съзнание“.** А като вземем предвид и факта, че основният обект на анти-популистката критика е „бялата работническа класа“ (въпреки че стана ясно, че не само те са гласували за Тръмп и Брекзит), ще забележим едно парадоксално (и опасно) обръщане на политически подходи за социален анализ. След като през 60-те години на миналия век „Новото ляво“ (на запад) отрече орто-

*Тук използвам „субективни“ не като „необективни“/„небезпристрастни“, а в смисъл на присъщи на „вътрешния свят“ на политическия деятел (вместо обективни/структурни/присъщи на външния свят), като чертая само формална (теоретична) разделителна линия (между „вътрешен“ и „външен“ свят) с цел да насоча фокуса в определена посока, без да твърдя, че такова разделение отразява достоверно някаква социална реалност.

** „Фалшивото съзнание“ е концепция, която се използва от някои марксистки, за да обозначи начина, по който пролетариатът погрешно интерпретира господстващите социални отношения, включително своята собствена позиция на опресурена класа в капиталистическата система

доксалния марксистки метод за класов анализ заради материалистката му онтология, с което на практика помогна на неолибералните опити за анихилране на концепцията за социална класа въобще, в последно време интересът към класов анализ се завърна. Възобновеният фокус върху „социална класа“ като ключов аналитичен инструмент щеше да бъде добра новина, но е такава само на пръв поглед. Заради два ключови момента, това не е така. Първо, телеологията на „новия класов анализ“ е преобърната – наместо еманципация и предоставяне на глас на потиснатите класи, новите анализи използват икономическата им слабост като аргумент за социално и политическо изключване. Както във Великобритания, така и в САЩ имаше сериозни искания за касиране на изборите/референдума и за провеждането на нови такива. Второ, изключително проблематично е и централното място, което заема тук идеята за „фалшиво съзнание“, тъй като тя предпоставя подвеждащата опозиция между хора, които са просветени в истината, и тези, за които тя остава недостъпна.

Както твърди Грамши в критиката си към ортодоксалния марксизъм, концепцията за „фалшиво съзнание“ може да обясни защо отделни индивиди възприемат идеи и вярвания, които противоречат на собствените им интереси и житейски опит, но не защо цели групи от хиляди и дори милиони хора прегръщат такива позиции. Стъпвайки върху критическата ми бележка по отношение на либералната употреба на „фалшивото съзнание“ като предпологащо наивност, невежество и нерационалност у бялата работническа класа, в следващите редове бих искала да предложа алтернативна теза за условията, които направиха възможни избора на гротескния Доналд Тръмп в Съединените щати, расисткият Брекзит във Великобритания, както и набиращата популярност консервативна и расистка политика във Франция, Холандия, Унгария, Полша, България и т.н.

Немският философ Ернст Блох твърди, че за да измамиш огромни групи хора е нужно повече от лъжа, измама и мистификация. Необходимо е в лъжата да има автентично ядро „истина“ във форма-

та на прогресивен импулс. Един идеологически конструкт не може да бъде идеологически, без същевременно да бъде явно или скрито *утопичен*: „[...] никой не може да манипулира, без в същото време да предложи автентичен (еманципиращ) отрязък съдържание като въобразен подкуп към хората, които цели да изманипулира“ (Jameson 1979). И наистина, ако идеологиите бяха само фалшификации, те щяха да бъдат неефективни и преходни. За да бъдат политически мощни и ефикасни, те имат нужда от ресурсите на човешкия утопичен импулс. Във всяка идеология, включително в нацизма, Блох вижда наред с измамните и изкривяващи елементи, еманципиращо-утопични такива: идеологията борава с инструменти за мистификация и манипулация, но таи и утопичен излишък. Това е заряд, който служи за социална критика и съдържа потенциал за политическа еманципация.

Тук утопията не означава презрените налудни и тоталитарни проекти за идеални общества, а фрагментирани и всекидневни импулси надежда за по-добро утре. Нещо повече, фантазията за по-благоприятното утре е неизменно свързана с конкретната неудовлетвореност днес: вместо абстрактни и отвлечени фантазии за неопределено бъдеще, тук говорим за утопиите като проявления на конкретни социални конфликти, раздиращи настоящето. Всеки блян за утре цели да ремонтира нещо, което не работи днес.

Това ни дава възможност да видим в желанията, мечтите и фантазиите на различни групи, много повече от обичайно запозорените „нерационални“ залитания, откъснати от „реалните“ проблеми на настоящето. В същото време ни позволява и да *разберем*, а не просто да отхвърлим, привидно „нерационалното“ в реакционното следване на демагози. Например, привлекателността на идеята за завръщане към романтическата, завършена (затворена) митична общност, е често схващана като обикновена консервативна реакция към глобализацията, но може и да я разбираме като съдържаща в сърцевината си далеч по-автентичната човешка жажда за заедност, която обещава политическо овластяване и възобновено чувство за човешко достойнство.

За да разбере по какъв начин е възможно таква безпроблемно съжителство на еманципативни и реакционни форми на мислене, Антонио Грамши предлага понятието за *всекидневния разум*. Всекидневният разум е раздиран от противоречия и несъвместимости – той се състои от спонтанни, фрагментирани, откъслечни, епизодични, и често противоречиви форми на мислене, безразборно наслагвани под влиянието на различните конкуриращи се и сблъскващи се идеологически проекти през живота на един индивид, група или общество (а, когато времената са раздирани от чести политически размествания, тези процеси са още по-изострени). В този смисъл, опитите да се представят големи групи хора като *нерационални* и *неразсъждаващи* същества, когато презръщат политически проекти, които са в разрез със собствените им интереси, са контрапродуктивни и погрешни. Първо, те спъват смисления социален анализ, върху който трябва да стъпи който и да е опит за еманципативна политика. Второ, не отразяват достоверно практическите процеси на политическа рационалност у така наречените „маси“.

Наблягам на ползата от Грамшиевото понятие за „всекидневен разум“, тъй като анти-популистката критика очевидно разбира „популисткото“ съзнание като *tabula rasa*, върху която новите дегогози умело и безпроблемно успяват да стоварят целия си арсенал „нерационални“ идеи, неспъвани от никаква възискателност на възприятието, способно да усвоява едни, преработва други, и отхвърля трети идеи. Заради неспособността си да види подобна рационализираща практика, либералната анти-популистка критика редовно заключава, че щом един човек или група са пуснали гласа си за Тръмп, те непременно сяпко (и възторжено) възприемат всичко, което Тръмп олицетворява: наред с псевдокритиката към икономическото статукво, те споделят и неговия расизъм и сексизъм. Видяхме многобройни примери за това в истеричните анализи на либералния център в Съединените щати и във Великобритания в дните и седмиците след „популистките“ избори там: „бялата работническа класа“, избрала Тръмп, твърдяха ме, е презърнала не само икономичес-

ката му псевдокритика, но и се е фашизирила. С други думи, липсва допускане, че е възможно „популисткото съзнание“ да има избирателна пропускливост (иначе трябва да признаят по-голяма степен на „рационалност“ у избирателя на Тръмп/Брекзит). По този начин, либералната анти-популистка критика остава неспособна да обясни как в няколко окръга на Калифорния хората в един и същи ден са избрали за свой президент Доналд Тръмп, а за свой сенатор – мюсюлманката Камала Харис от Демократическата партия. Не може да обясни също защо азиатката кандидат-сенатор Тами Дъкуърт спечели голяма част от гласовете на избиратели на Тръмп в щата Илинойс, и защо хората в 298 американски окръга, които на предишните избори са дали гласа си за чернокожия Барак Обама, на тези избори са гласували за Тръмп.

Ето защо, твърдя, че е изключително важно да вземем насериозно рационалния характер на светоразбирането, което на пръв път може да изглежда белязано от „грешка“ и „мистификация“. В своята пострационалистка философия Блох въвежда комплексно разбиране за рационалността, което взема под внимание привидно „нерационалното“ като пълноценна част от човешкото рационализиращо поведение. Блох не отхвърля „нерационалното“, което включва както емоциите, така и съжденията, белязани от грешка или заблуда като външно на рационалното поведение. Така той разширява концепцията за рационалност, противопоставяйки се на фалшивото интелектуално превъзходство, което игнорира форми на мислене, които не съвпадат с установените норми за рационалност. С други думи, наместо тяхната елиминация, Блох предлага позитивен анализ, който ги рационализира.

Важна част от неговото разбиране на практическата рационалност е фокусът върху значението на емоциите и ценностните съждения. Либерално-технократичните норми, наложени в последните поне две десетилетия у нас, смятат емоциите за „излишни“ и несъвместими с идеята за политическия разум. С установяването на либералния консенсус след края на Студената война, място за

страст и емоция в политическото пространство няма. Решенията на обществените проблеми следваше да бъдат взимани на базата на „рационални“ аргументи от страна на експерти и технократи. Това подсили установената тенденция, произхождаща от основите на западния проект на модерността, за ограничаване на критическата ни способност само до аргументи, които попадат във все по-тесните рамки на „рационалността“, която стъпва върху предварително очертаните като легитимни (в „научното“ политическо и икономическо поле) мисловни и понятийни апарати.

Ето защо, завръщането на емоционалното говорене и говоренето за „ценности“ в политическата реч на новите „популистки“ политици е ключово за тяхната мобилизараща способност. Измествайки технократизиралото се ляво, крайно-дясното първо вкара обратно в употреба този неизменно важен елемент от политическото. И така, днес наред със страстта за класова и икономическа справедливост, мобилизиращ потенциал придоби и расисткото и антиимигрантското говорене, което на едно формално ниво също успява да възроди антагонистичния сблъсък в политиката.

В такъв смисъл политическото „убеждаване“ не се случва през механично „рационално“ калкулиране на степенята на „истинност“ и „неистинност“ в думите на политици-популисти, а в полето на антитехнократично-рационална“, но също толкова осъзната и активна практика на всекидневното мислене. А то не прави разлика между „разум“ и „емоция“, защото „чете“ социалната реалност по холистичен начин, основавайки се както на „рационални“ аргументи, така и на интуитивни и емоционални схващания (за справедливост например).

И накрая, контурите на тук предложеното по-комплексно разбиране на *субективните* аспекти на политическата рационалност, която избра Доналд Тръмп за президент, могат да бъдат допълнени и от бърз поглед върху някои нейни *обективни* аспекти. Ще направя това отново с помощта на няколко понятия, заети от Антонио Грамши.

Истеричната реакция на либерално-центристкия интелектуален и политически елит от двете страни на Атлантика към „популистките“ избори от 2016 г. може да бъде обяснена със силния заряд трансформативна потенция, която „популистката вълна“ съдържа. Вместо реакционна вълна от „нерационален“ и фашистки характер, бихме могли да видим в тези явления своеобразна заявка за контра-хегемонна* борба срещу либерално-технократичното господство върху демократичния процес.

Според Грамши, по време на стабилни периоди на „нормална“ политика, държавната власт не бива подлагана на оспорване; в такива периоди политическите борби се водят само на правителствено ниво: чрез демократични инструменти като избори и парламент, запазвайки непокътнато възпроизводството на властовия елит. За разлика от периодите на „нормална“ политика, по време на „органични кризи“ политически движения с конкуриращи се визии се сблъскват, поставяйки под въпрос държавната власт на бюрократичната „каста“ (Грамши 1971: 246). А именно силата на хегемонната позиция на управляващата класа е определяща за степенята на „нормалност“ или „органично вкривяване“ на дадено време. По всичко личи, че надигащата се нова политическа рационалност застрашава да оспори из основи господстващия либерално-технократски „разум“, и в този смисъл сигнализира за настъпването на органична криза от Грамшиев тип.

Грамши също така използва термина „пасивна революция“, за да обозначи въвеждането на мащабни политически промени, иницирани от елитите (отгоре-надолу), без да търсят активното учас-

* За Антонио Грамши „хегемония“ представлява морално и интелектуално лидерство, при което обществото разбира своите интереси като съвпадащи с господстващата социална класа. Това дава на последната легитимност да управлява. Но един политически проект може да придобие хегемонна позиция само след като светогледът и формите на мислене в основата му са придобили хегемонна позиция в гражданското общество (на обективно ниво) и във „всекидневния разум“ (на субективно ниво).

тие на масите. Вместо да „водят“ (*dirigente*), те правят опити да „доминират“ (*dominante*) масите (Грамуш 1971: 105). Според него, това създава „пасивно гражданство“ (*ibid.* 58; 97-8), което не отхвърля промените, но и не ги приема за свои. Същевременно, такъв тип „пасивни революции“ могат да поддържат привидна стабилност само за ограничен период от време – до момента, в който лас-тикът, свързващ противоречивите интереси на управляващи и управлявани, започне да изтънява и да се къса. Ако мислим либералния консенсус, установен след края на Студената война, като „пасивна революция“, замислена от интелектуалните и политически елити през 80-те години на XX в. (от Чикагската икономическа школа и политическата двойка Роналд Рейгън / Маргарет Тачър), то последните „популистки“ явления могат да се интерпретират като израз на импулс (отдолу) за „анти-пасивна революция“, която поставя под въпрос демократичната легитимност на либерално-капиталистическия консенсус.

Радикалното отхвърляне на възможността „народа-популист“ да притежава политически „разум“ и да действа колкото „емоционално“, толкова и „рационално“ и прагматично, се оказва отчаяна реакция срещу заявката за контра-хегемонна борба. Безразборното раздаване на обвинителни присъди в „народен фашизъм“ е в такъв смисъл стратегия на либералния център да делегитимира новия си политически противник, в опита си да избегне директен политически сблъсък.

И така, имаме не „фалшиво съзнание“, податливо на „пост-истиинна пропаганда“, а съвсем „разумна“ и прагматична употреба на политически демагози за целите на контра-хегемонна революция отдолу. Нещо повече, пускането на гласа си за Тръмп и Брекзит, огромни групи хора заявяват, че предпочитат да поемат риска от неизвестното и несигурното, отколкото да продължават да бъдат безгласна струна в постполитическия свят на нарастващи неравенства и липса на перспектива за алтернативно бъдеще. Подобно смело масово поведение не може да свидетелства само за отчаяние – то е

открита заявка за оспорване на господстващия либерален проект и неговия елит. Предиизвикателството пред технократизираната левица днес в такъв случай е не да спечели обратно подкрепата на „отвлечената“ от крайната десница „бяла работническа класа“, а да се пребори за доверието ѝ, убеждавайки я, че може да бъде също толкова смела и радикална в настъпващите борби за нов политически рег.

**„Промяната е добра за всички!“
Из историята на
приватизацията на Морските
бани във Варна**

Петър Добрев

от брой 6 на сп. dВЕРСИЯ „Борбата & градът“

Източни: Facebook страница на проекта „Алея Първа“

Драматичният палеж на тютюневите складове в Пловдив логично ангажира общественото мнение в страната, след като показва крайностите, до които се достига в желанието атрактивни терени да бъдат използвани от частни инвеститори без значение от историческата им и архитектурна стойност.

Почти по същото време във Варна галеч по-тихо и обиграно беше до голяма степен ликвидирани друг архитектурен паметник от епохата на тютюневите складове – Морските бани. Емблематична сграда за града, точно на входа на Морската градина, баните са създадени в годините преди Втората световна война като обществено място за отгих и лечение, като запазват функцията си през социализма. До започването на прехода.

От 1998 г. насетне официалният статут на баните бе променен и сградите се изпълниха със заведения, които постепенно иззеха цялото пространство. Частният концесионер „Лазурен бряг 91“ започна да отговаря за останалото от фасадата, за да завладее през 2015 г. и последния остатък от първоначалната функция на баните – калолечебницата. След още няколко съмнителни промени в закона, през 2016 г. се допусна „реставрация“ на баните, която промени почти изцяло и архитектурния им облик. [1]

Концесионерът обяви ремонта за „възстановяване“ на първоначалния облик на Морските бани и го рекламира с билборди из цялата крайбрежна алея на Варна, както и във всички местни медии, включително регионалният център на БНТ. [2] В резултат на това „възстановяване“, окончателно се завърши започналият през 1998 г. процес, който превърна баните от обществено пространство за лечение в частно пространство на скъпи и труднодостъпни заведения, а накрая унищожил и архитектурата на сградите.

„Общо мнение е, че промяната е добра за всички“, бодро сложи точка на въпроса варненският вестник „Черно море“, между другото собственост на кръга от фирми на концесионера. [3]

Как се стигна до всичко това?

Историята

Открити през 1926 г., баните са точно до морския бряг в централната част на Варна, като се възползват от наличието на минерални извори в непосредствена близост. В оригиналния си вид предлагат басейн и 66 вани за топла вода, до които морската вода се изпраща от моторна помпа по тръбопровод. Има също така минерални душове, калолечение и кабинки, където туристът може да заключи вещите си преди да отиде до плажа или минералната вода.

При откриването на баните кметът на града Петър Стоянов завършва речта си с думите: „Нека с общи усилия направим Варна да бъде истински курортен пункт, който да дарява здраве и живот.“

Разбира се, възможността да отидат на курорт са имали предимно представителите на госта тънката по това време българска градска прослойка. Но все пак баните са построени като общинска собственост с изричното желание да служат и за лечение. Те са и част от стремежа на тогавашната власт да развие Варна като първия български курорт – статут, който градът придобива от 1921 г. Така варненската Община получава правото да събира курортна такса и да сключва заеми за развитието на летовището. Построяването на баните наистина чувствително увеличава броя туристи и сградите се превръщат в един от най-големите приходоизточници на Общината.

Ситуацията остава до голяма степен непроменена по времето на социализма. Баните продължават да се ползват по предназначение и дори се разширяват като обем. Разбира се, вече не са първостепенна туристическа атракция, изместени от строежите на новата власт, но продължават да се споменават в туристическите пътеводители за града и да се появяват по картичките от Варна. [5] Годините на социализма носят и масовизирането на туризма в България, което води ежегодно хиляди плажуващи в Морските бани.

Баните и преходът

В първите години след 1989 г. баните започват да губят част от функциите си, а помещенията да стават все по-неподдържани. Но все пак работят – таксата е символична, плажът е широк и все още чист, а заведенията по него се броят на пръстите на едната ръка. Собственик до 1998 г. се води държавното дружество „Лазур“, което през социализма е поддържало плажовете в цялата страна.

През същата година се взема важно решение за бъдещето на баните. Те получават ново официално предназначение за заведения, клубове и атракциони. [6] Мотивът – „поради отпадането на необходимостта да служат като съблекални“. Удобно се пропуска фактът, че баните не са просто съблекални, и започва постепенното изтърбушване на сградата, чиято фасада остава, но вътрешността дава пространство за ресторанти, барове и дискотеки. Въпросните изяждат и голяма част от плажната ивица. В най-южната част на баните все пак се запазва калолечебницата (до 2015 г.)

С промяната на предназначението започва и правната плетеница по собствеността на сградите. Държавно дружество „Лазур“ постепенно бива приватизирано на парчета – гадени фирми поемат дейността му във Варна, други в останалите морски градове. [7] Така през 2006 г. правителството на Тройната коалиция отдава на концесия шест плажа по черноморското крайбрежие без търг или конкурс, тъй като има дружества, които са използвали въпросните плажове към момента на откриване на процедурата на приватизация. [8] Съответно се сключват договори със задна дата и един от тях е с фирма „Лазурен бряг 91“ ЕООД, която получава централния варненски плаж, както и този в квартал „Аспарухово“ за срок от 14 години. Други дружества получават плажове в Приморско, Китен, Слънчев бряг и Свети Влас.

„Лазурен бряг 91“ получава като концесионер и Морските бани като част от централния плаж във Варна. Не особено изненадващо, към момента „Лазурен бряг“ 91 вече е част от фирмите, пряко свързани с известната варненска групировка ТИМ.

Баните, които дружеството започва да управлява като концесионер, вече са значително изменени, но поне до 2012 г. се водят паметник на културата. По тази причина, когато през зимата на 2012 г. в града има силна буря, „Лазурен бряг 91“ иска пари от Министерство на културата за възстановяване на щети по сградите. [9]

Четири години по-късно обаче изведнъж се оказва, че баните вече не са паметник на културата или поне така твърди уверено търговският директор на „Лазурен бряг 91“ Андрей Василев. По повод „възстановяването“ той казва: „Реконструкцията е съгласувана изцяло с Министерството на културата, защото макар и стените между плажа и града да не са официално архитектурен паметник, те са почти вековна ценност и неизменна част от историческия и естетически облик на Варна.“ [10]

От Министерството няма официално потвърждение, че са гавали становище относно ремонта. Ако са гали, интересно на каква база са се съгласили стените на баните да бъдат надупчени с нови прозорци (с PVC дограма), да се добавят нови елементи от ковано желязо, нови орнаменти от стиропор, а част от наличните стари такива да бъдат замазани.

Самото Министерство на културата се е водело до 2012 г. собственик на цялото „историческо ядро“ на Морската градина, включително на баните, когато с решение на първото правителство на ГЕРБ ядрото като държавна собственост е предадено за безвъзмездно управление на Общината „поради отпаднала нужда“ да се стопанисва от държавата. [11]

Уточнява се все пак, че това трябва да стане при спазване разпоредбите на Закона за културното наследство и определените от министъра на културата предписания за опазване. На 2 септември тази година варненското гражданско „Сдружение за оптимизиране на правосъдието и администрацията“ (СОПА) оспорва документално това прехвърляне и смята, че сградите не влизат в териториите, отгледени на Общината. [12] От сдружението съответно питат дали все още Министерството на културата стопанисва

баните. Предстои отговор, но той едва ли би изменил вече случилата се тотална смяна на функцията на сградата.

С настоящия ремонт и последните помещения на някогашните бани са запълнени със заведения, всички от които са от високия ценови клас. Особено показателен е случаят с бар саLnbani, де факто наследил калолечебницата на Варна.

Макар и позапусната, тази калолечебница функционираше до 2015 г. като собственост на Специализираната болница за рехабилитация във Варна. След това бе продадена (а не концесионирана) отново на „Лазурен бряг 91“. Разследване на Нова телевизия от 2015 г. разкрива, че преди да бъде продадена, болницата е била акционерно дружество между здравното министерство и фирма, регистрирана в Панама. След продажбата от здравното министерство заявяват, че сделката не е била „на безценница“, но същевременно и че водят дела с панамската фирма. „Това, което някой преди нас е цапцаросвал, разбирам, че аз трябва да отговарям за него“, заявява тогава в типичния си стил министърът на здравеопазването д-р Петър Москов, като и до ден днешен не става ясно какво е предприето по въпроса. [13]

След продажбата следва бърз ремонт и Андрей Василев от „Лазурен бряг 91“ обещава през 2015 г., че баните скоро ще отворят отново: „Освен центъра за калолечение и водолечение в комплекса ще има заведение, а на пясъка – зона за отгих с минерален басейн.“ [14] Като резултат наистина се появява заведението саLnbani, но помен от калолечение и водолечение няма. Малък минерален басейн има, но като част от lounge бара, а цената за неговото ползване е минимум 15 лв. Никой не би могъл да недоволства обаче – обектът е частен, клиенти се намират. Вместо гържавна болница, вече има бар.

Ролята на ТИМ

Поне от 2007 г. насетне всички промени около Морските бани и крайбрежната улица на Варна се свързват с групировката ТИМ и фирмите около нея като „Лазурен бряг 91“. В публичното пространство най-популярен е казусът „Алея първа“. Под това име става известен проектът на групеството „Холдинг Варна“ (част от ТИМ) за изграждането на туристическа зона с хотели и аквонаркове на терен от 118 дка на самия бряг. Теренът е част от Морската градина във Варна, но бива продаден на компанията от бившия областен управител Христо Контров (ДПС) през 2009 г. За да стане възможна такава продажба, терените са деактивирани от публична в частна търговска собственост, а след това цената им е определена на по 50 евро за кв. м, при положение, че по това време цените на терените в широкия център надхвърлят 800 евро за кв. м. Граждански организации като СОПА веднага оспорват продажбата, като отполага насам се водят серия от дела, завършващи предимно в полза на ТИМ. [15]

Морските бани (без калолечебницата) не влизат в частните терени на „Холдинг Варна“, но, както виждаме, концесионерите разполагат с тях както намерят за добре. Важно е обаче да се отбележи, че приватизацията на баните и завземането им от ресторанти и дискотеки започва без участието на ТИМ. Групировката се намесва впоследствие и се възползва от вече създалата се ситуация на масово разгържавяване, обхванало през 90-те цялата страна. Съответно, почеркът ѝ може да се усети по-скоро в това, че постепенно „джентрифицира“ алеята, от която изчезнаха всякакви цигански оркестри, певци на живо и шкембеджийници за сметка на доста по-скъпите и лъскави заведения от типа на саLnbani.

Но и преди проекта „Алея първа“ варненското крайбрежие вече беше до голяма степен приватизирано и социалните функции на сгради като баните – ликвидирани. При това положение е парадоксално, че медийният шум около „Алея първа“ се вдига не защото обществена земя става частна, а защото сделката се случва по

съмнителен начин. Вестник „Капитал“ например заявява през 2011 г., че „проектът на „Холдинг Варна“*, наречен „Алея Първа“, звучи вдъхновяващо“ и от него биха спечелили всички, стига, разбира се, сделката да не беше станала толкова непрозрачно и със съмнения за корупция. [16] В друг материал вестникът оспорва желанието на една от местните екологични организации алеята да остане публична собственост и пише: „доколкото в редакцията на „Капитал“ вярваме повече в рационалността на частното предприемачество, по-важният въпрос според нас е третият, който гражданските организации повдигат – даден ли е равен достъп на инвеститорите и справедлива ли е цената, на която гържавата се е разделила с парцелите до Морската градина.” [17]

С други думи отново опираме до стандартната мантра на либералите в България – капитализмът е безгрешен, тоталната приватизация също, но при нас просто нещо винаги се проваля поради наличието на ДС, ТИМ, Пеевски и прочее отделни случаи. Ако има свободна конкуренция, пазарът ще регулира всичко и няма да има мутри с лош вкус, които да развалят вида на бившия хотел „Кемпински“ в София например.

Но пазарът няма нужда от евтини кални бани, а от заведения с вход 15 лв. И тук опираме до социален, а не до естетически проблем. Тъжно е, че Морските бани изгубиха първоначалния си архитектурен образ, но далеч по-лошо е, че загубиха функцията си на достъпно и общественополезно пространство. ТИМ тук е само малка част от проблема, защото същата загуба на функция виждаме не само във Варна. Споменахме Пловдив, но да припомним ли какво стана със старата градска библиотека в София например?**. Проблемът не е и в конкретната партия на власт, защото проследихме как посте-

* В последните години медийната група на „Капитал“ прибъзва до интересен дискурсивен ход, когато пише за дейности на ТИМ, споменавайки само „Холдинг Варна“ или „групата около Химимпорт“.

пенната приватизация на Морските бани протича при няколко различни правителства, но винаги гладко.

Може би е крайно време да се запитаме дали всъщност идеята за приватизация на обществените пространства е толкова „вдъхновяваща“, колкото обикновено ни я описват. И дали наистина „печелят всички“.

**По времето на кмета Янчулев старата градска библиотека, която е била първото кметство на София, се събаря с взрив. Кметът тогава дава големи обещания, че фасадата ще се запази. Накрая е построен петзвездният „Гранд хотел София“, в който не е останало нищо от старата сграда. Силуетът на фасадата до третия етаж наподобява старата градска библиотека, но най-общо. Фасадата се различава значително, а функцията е напълно сменена.

Либерализация или демократизация на градския активизъм

Георги Мегаров

от брой 6 на сп. dВЕРСИЯ „Борбата & градът“

Жилищна сграда Јаслун в София,
архитект: Аегес Студио (източник: авторът)

В тази статия се обръщам към ограниченията на разпространени интерпретативни схеми, налагани върху градския активизъм в България след 1989 г. Въпросните схеми наследяват много от либералното политическо въображение за „прехода“, „изграждането на гражданско общество“ и „завръщането към Европа“ от 1990-те години.

Централен залог на представената перспектива, основаваща се върху увеличаващия се брой критически изследвания на постсоциалистическия либерализъм в България, е, че не всяка активистка инициатива, говореща от името на „гражданското общество“, е винаги също така и демократична. В постсоциалистическия период понятието „гражданско общество“ притежава огромен символен заряд в медиите и публичните институции, и ефективната му употреба може да има решаващо политическо влияние. Поради това се ползва от най-различни групи и за противоречиви цели. Налични са и много антидемократични, демофобски и елитистки употреби, артикулирани като борби срещу „популизма“, „масовия вкус“ и пр., от името на „гражданското общество“.

Това обаче не означава, че демофобията не може да е истински представителна за „гражданското общество“. Защото просто няма „автентично“ гражданско общество извън реторическите и хегемонни схватки и разнопосочните опити за монополизация на усвояването на категорията. Разбира се, различните групи, борещи се за монопола върху репрезентацията на „гражданското общество“, не са равнопоставени и елитите, които имат привилегирован достъп до публичната сфера (например в медиите), упражняват по-силно влияние.

Дебатът за града след 1989 г. и неолибералната консервативна революция

Публичните дебати за градоустройство в България често се конструират около господстващи либерални идеологии, свеждащи всички социални конфликти до опозиция между останките на ми-

налото и силите на бъдещето. Силите на пазарното бъдеще се мислят като граждански, иновативни и предприемачески, про-европейски, реформаторски, младежки, либерални, отворени и най-вече – създаващи „стойност“, която се мисли и като „естетическа“ характеристика. „Социалистическите отживелици“, от друга страна, са задушливи, тоталитарни, непрозрачни, консервативни и в последна сметка обвързани с неефективни и бюрократични държавни институции.

Идентични опростенчески противопоставяния не са нещо типично само за Източна Европа. Пиер Бурдйю нарича неолиберализма консервативна революция, чрез която десницата паразитира върху социалистически понятия (като реформа) и ги обръща наобратно, „връща миналото, но се представя за прогресивна“ и така представя съпротивите за ретроградни сили на миналото, „старомодни“, „отминали“, „отживелици“. [1]

Специфичното в Източна Европа е това, че въпросните идеологически клишета са сдвоени със (само)колонизиране на политическото въображение. [2] „Преходът“ към либерално управление след 1989 г. се схваща и като „завръщане към Европа“: радикално отрицание на миналото и реставрация на предсоциалистическите капиталистически отношения, рамкирани още и като геополитически фантазии за „озападняване“ и „европеизация“. Имаме производство на два ключови фантазма, които представят Източна Европа за извращение.

На първо място, социалистическото минало се мисли като отклонение от „естествения“ исторически ход, създаващо „изкривени“ форми на съзнание („комунистическо мислене“), които, наред с всички наследства, следва да се изкореняват. На второ място, „географията“ (въобразена като произвеждаща социални нагласи, напр. „балкански менталитет“) също е схващана като девиация от Запада, представян за природна норма, която трябва да бъде достигната, а собствената позиция – унищожена. Някои либерални интелектуалци в България стигат до там да твърдят, че всяко говорене за собствено достойнство неизбежно довежда до националистическо насилие.

Градът и селото в либералната символна география

Представената перспектива е удобен подстъп за критическа интерпретация на образите на „града“ и „селото“ в антикомунистическата либерална символна вселена в България след 1989 г. Има множество приплъзвания между очакваното „европейско гражданско общество“ и града. Социалистическата модернизация и урбанизация се отписват като неестествени, напълнили предсоциалистическите „буржоазни“ градове със „селяни“. „Селяните“ и по-широко символното присъствие на селото в града се въобразяват като антмодерни по същност. Да си жител на град (често даже изравнявано с гражданство) не е местожителство, а наследствен произход по „кръв“. Тази линия е видима в антикомунистически лозунги като „...когато цървули дойдат на власт, те се превръщат в ботуши...“.

Сходни нагласи са видими в някои активистки движения за опазване на предсоциалистическото архитектурно наследство („Стара София“). В активистки текст в защита (от собствениците) на т.нар. „Къща с ягодите“ четем следните носталгично-патриархални фантазии за класовата йерархия преди 1944 г. [3]

как е хрумвало на банкера (...) да засади точно ягоди (...) сигурно сред тях са играли децата му (...) слугините са правели уханни сладка... сред тези ягоди са ставали следобедните сбирки на софийския хайлайф, на жени с воалетки, в копринени рокли и силно начервени устни, с дантелени ръкавици до лактите (...) елегантни господа са се разхождали с пура в ръка из градината сред ягодите и са обсъждали политиката, курса на златния български лев и последните новости от двореца.

На сантиментално-патриархалния образ на градската буржоазия е противопоставена липсата на естетически вкус на елитите след 1944 г.:

(...) ягодите са изпотъпкани от милиционерските ботуши (...) елегантните виенски мебели са изнесени и с тях са обзаведени къщите на червената буржоазия, на тяхно място са нанесени мебели, изработени по пролетарски вкус в някоя ТПК (...)

Не твърдя, че това е единствената мотивация на всички активисти за възраждане на „Стара София“, а че отчитането на антикомунистическите носталгии е нужно за разбирането за ролята на образите на града и селото в символната география на постсоциалистическия либерализъм. В подобни разкази има и вътрешни напрежения. В същата статия например се намира място и желание за втора национализация („тази къща би могла да стане един литературен дом“). Този „дом“ обаче е невъзможен, ако се признае правото на собствениците и следователно реализацията му изисква правата на собственост да се отнемат или поне радикално да се ограничат. Парадоксално „завръщането“ на предсоциалистическото минало, преди национализацията, изисква нова национализация, която да „спаси“ собствеността от собствениците в името на високата култура. Само „да не стане дом на чалгата, защото това би било друг вид опустошение, още по-страшно от сегашното запустение.“ Страхът от „чалгата“ е също и страх от селото, и от символното замърсяване на града чрез присъствието на образи на селото (като поп-фолка).

Неолибералният град и гжентрификацията

Сред най-разпространените неолиберални мотиви в областта на градоустройствената политика са свързаните с предприемаческия град.* Желаните сили на бъдещето тук са схващани като произвеж-

* Много подобна критика на „предприемаческия град“ е развита доста по-обстойно и в „Предприемачески дух и прозрачни предприемачи: експертно знание, неолиберално управление и социално страдание“ на, Цонева Ж., Христов М., Касабов Оз, Медаров Г., София: КОИ, 2015.

гащи условията (често наричани „екосистеми“) за разцъфтяване на иновацията и предприемчивостта и натрупването на икономическа стойност, която ще се „процеди“ и ще залее всички.

Срещу „предприемаческия град“ са поставяни останките на миналото – социални политики (напр. общински жилища), които създават „разглезени“ и „непроизводителни“ „социални паразити“. Това довежда до възхода на наказателни политики, натурализиращи и едновременно криминализиращи нищетата (напр. в говоренето за „циганска престъпност“). [4] Тук, в рамките на неолибералната интерпретативна схема, срещу „предприемаческата гържава“ се поставят „опасните класи“, захранвани от „остарялата“ социална гържава, и съответно се предписват мерки на „нулева толерантност“.

Криминализацията на нищетата е най-видима в т.нар. „теория“ на счупения прозорец, според която от „безредие“ (разбирано като улични графити, боклук, който е възприет като „не на място“, и т.н.) следва повишаване на „престъпността“ и „антисоциалното поведение“. Т.е. се слага знак за равенство между „безредие“, „престъпност“ и „мръсотия“.

С „престъпност“ тук не се препраща към сериозни престъпления като гангънски измами в особени големи мащаби. Също така никога не твърди, че ливадата на Белия дом не е била окосена добре и заради това американския истаблишмънт е излъгал за войната в Ирак, която доведе до стотици хиляди жертви и цялостна дестабилизация на света.

Става въпрос за административни нарушения или леки престъпления като нередно сметоразделяне, неспазване на правилника за движение по пътищата или нерегламентирана търговия на дребно. Категорията „антисоциално поведение“ също е доста разтеглива, защото включва неща като пиене на алкохол в парка или организиране на ляво-радикални нерегламентирани музикални партита като *Reclaim the Streets*.

Мащабни градски политики на „нулева толерантност“ срещу „вандализма“ и „антисоциалното поведение“, основаващи се върху

„теорията“ на счупения прозорец, за първи път се прилагат от кмета на Ню Йорк Рудолф Джулиани през 1990-те. Като идеята е, че премахването на „нередностите“ и „безпорядъка“ ще разчисти пътя за изграждането на „предприемачески град“, който отхвърля социалното преразпределение и стимулира производството на икономическа стойност от „ефективните“ капиталистически елити. В този смисъл „престъпленията“, които трябва да се изкореняват чрез разчистване на „нередностите“ и „безпорядъка“, са престъпления срещу гладкото натрупване на капитал.

„Теорията“ на счупения прозорец не се свежда до управлението на полицията. Тя е и зов борбата срещу „престъпността“, разбираана в горния смисъл на престъпления против капитала, да премине от полицията в ръцете на активното гражданско общество, което да бди за „нередности“, ограничаващи стопанския прогрес. В статията в българската преса, възхваляваща неолиберализацията на Ню Йорк през 1990-те, четем, че според:

(...)“Теорията на счупения прозорец“ престъпността не е работа само на МВР. Тя е и на всички институции, от които зависи как изглеждат улиците, автобусите, сградите, градинките, спирките, подлезите, гарите (...) МВР още не се е сетило да го каже, и то само защото МВР има рефлекс да се сеца за неща в политиката, но не и за неща, свързани с гражданите (...) [5]

Джентрификацията на Женския пазар в София [6] също бе оправдана от общинари [7] и десни граждански активисти чрез полицейски аргументи за „престъпността“, „безпорядъка“ и пр. Много се говореше за жените, които продават цигари на дребно без платен акциз, но не и за крупните предприемачи, които ги внасят.

„Джентрификацията“ (или „градското обновление“), най-честият обект на анализ в критическите градски изследвания, е ефект на напрежението между „предприемаческия град“ и криминализацията на нищетата. Опаката страна на „градското обновяване“ и изграж-

дането на предприемачески екосистеми е реториката за „нулевата толерантност“ и криминализацията на бедността – създаването на „некроекосистеми“, целящи да изкоренят привижданите като нелегитимни (от перспективата на „предприемаческия град“) призрачни предприемачи.

Чрез „джентрификация“ или „градско обновяване“ се обозначават политики за повишаване на икономическата стойност на „запуснати“ градски райони. Джентрификацията е противоречива, защото води до изселване на социално маргинализирани групи (студенти, работници с по-ниски доходи, гребни предприемачи и т.н.). В много случаи тя не е преднамерена, а е ефект на свободния пазар. Например при повишаването на цените на наемите заради нерегулираното краткосрочно отдаване под наем чрез услугите на корпорации като Airbnb. Понякога обаче джентрификацията е мотивирана и от расистки и/или антикомунистически съображения, а не единствено от либерални абстрактни стремежи за стимулиране на възпроизводството на капитала и предприемаческия дух.

Джентрификацията на Женския пазар бе рекламирана като инструмент за изчистване на етническите малцинства от квартала и едновременно като реставрация на предсоциалистическия облик на София. Същевременно районът бе представян и като „замърсяващо“ и „нередно“ присъствие на селото в града, което, от перспективата на символната география на либералните активисти след 1989 г., е сериозна антиобществена проява.

Парадоксите на постсоциалистическия градски активизъм

Категориите, чрез които се конструират господстващите либерални интерпретативни схеми, налагани върху дебата за градските политики, са изградени около серии двуполюсни мисловни схеми, противопоставящи останките от миналото и силите на бъдещето. Първите се онагледяват чрез фигури като непрозрачни публични инс-

титущии, архитектурната гилдия, бюрократизъм, липса на реформи, централизирано планиране, непрозрачност, корупция, загкулисие, но също и популизъм и лош масов вкус. Силите на бъдещето, които им биват противопоставяни, от друга страна, се описват чрез метафори от сорта на ново поколение, проевропейски, разчупени, креативни и предприемчиви, образовани младежи от средната класа, граждански активисти, устойчивост, добри практики и трансформация. Останките от миналото са идеологически, а силите на бъдещето рационални, първите са свързвани с балкански консерватори, а вторите с европейски реформатори, и така нататък.

Навлезането на тези опростенчески схеми в областта на градоустройствения дебат довежда до редица парадокси. Например има изследователи-активисти, които биха казали, че са срещу „джентрификацията“, но участват в пропазарни проекти за „градско обновяване с младежко участие“. Как може да обясним такива противоречия? Макар и синоними, джентрификация е директна заемка от английски, а градско „обновяване“ или „облагородяване“ са преводи. Дори най-бегъл поглед в англоезичния Интернет показва разпространеността на съпротивителни движения срещу политиките на „градско обновяване“. С „англоезичен“ Интернет нямам предвид, че става дума за съпротиви само в англо-американския свят, а визирам най-честия източник на международни новини за експертите-активисти. Истанбулските протести от 2013 г. за „право на град“ и срещу джентрификацията например бяха сред най-масовите и значими сходни мобилизации в света. Естетиката на тези съпротиви може да бъде привидяна като прогресивни, младежки, граждански инициативи срещу системата, обслужваща единствено елитите. Всъщност често те се артикулират именно така. Но усвояването на глобалните естетически съпротивителни образи в българския контекст може да ги смели в рамките на опростенческите постсоциалистически либерални опозиции, които споменах.

Ако целта е скъсване със социалистическото минало чрез „европеизация“ и развитие на гражданско общество от западен тип,

то би следвало разпространените в цял свят прогресивни граждански движения срещу гжентрификацията да са нещо желано. Независимо, че същите тези движения имат социалистическа и антикапиталистическа мотивация.

Напластяването на, от една страна, усвояването на наблюдаваните образи на граждански протести, и, от друга страна, хегемонията на пропазарни либерални позиции в България, е фонът, който трябва да се освети, за да се види как е възможно да има едновременно заявки срещу гжентрификацията и за градско обновяване.

Англоезичните социологически и географски изследвания на града са доминирани от марксистки автори като Дейвид Харви и Нийл Смит, чиито изследвания също се вписват и информират съпротивите срещу гжентрификацията. Дейвид Харви популяризира понятието на Льофевр за „право на град“. Чрез него марксистки изследователи и леви активисти изискват „връщането“ на „правото“ на масово, включващо и демократично управление на града отдолю. Това право не се схваща като опосредено от представители на бизнеса и либерални експерти, а точно обратното – призовава за скъсване с пропазарното технократско управление на града. Заради това „правото на град“ е срещу неолибералния „предприемачески град“ и криминализацията на нищетата, на които противопоставя стремежи за изграждане на социални институции като общински жилища.

Но „правото на град“ също може да се усвои чисто формално от инициативи, които не споделят радикално-демократичните и социалистическите предпоставки на марксистките изследователи и на левите активисти. В България например на последните местни избори софийската група „Право на град“ разпространи 11 въпроса до кандидатите за кмет. Някои от въпросите са ярко ценностно оцветени („Как ще спрете инсталиране на вулгарно-кичови паметници, под предлог, че са патриотични инициативи?“). А сред въпросите, заявени като свързани с „екологията“, де факто се засягат и формално-естетическите притеснения на активистите („Ще забраните ли частичното саниране на сгради?“).

С други думи, независимо, че категорията „право на град“ може да се проследи до социалистическите мобилизации срещу джентрификацията и по-широко до марксистката критика на капиталистическия град, то софийската инициатива „право на град“ не просто няма социалистически предпоставки, но липсва изцяло интерес към социалните политики на Общината. Няма нито един въпрос, който да е свързан с данъчната политика, правото на движение на хора с увреждания, обществения транспорт, детските градини, приютите, етническата сегрегация, социалните кухни, здравеопазването, образованието или жилищната политика.

Държа да уточня, че никой не може да забрани усвояването на марксистки понятия за немарксистки цели. Не целя да морализирам активистите, а ползвам този пример, за да покажа парадоксите, произтичащи от усвояването на западни активистки и изследователски понятия в рамките на либералната символна вселена в България.

Гражданското общество срещу държавата или либерализация срещу демократизация

Често производството на либерални идеологически клишета се приписва единствено на частния сектор – представителите на бизнеса и западно-финансирани тинк танкове за производството на либерална експертиза. Проблемът на тази гледна точка, която често се представя за лява, е в това, че възприема същите предпоставки, които иначе твърди, че критикува. Става дума за споменатите опозиции – пазара и гражданското общество срещу държавата; бъдещето срещу миналото; запада срещу изтока и т.н.

Всеки по-съсредоточен поглед обаче ще регистрира, че такива разделения няма, липсва единен източник на либерални идеологически схеми, те не могат да се обвържат с конкретен тип институции (частни или държавни). Всъщност често споменатите клишета се конструират точно от публичните институции.

Например в анализ от 2014 г. на кандидатурата на София за Европейска столица на културата на Светослава Найденова четем, че общинските документи са изпъстрени с изрази като „активно гражданство“, „нова европейска демокрация в условията на глобализирана икономика“, „оттласкване от миналото и общо европейско бъдеще“. [8] Т.е. официалните документи на публичните институции ползват същия език, който се приписва на частния сектор и гражданското общество.

В същия анализ четем, че сходни логиките пронизват не само институционалните дискурси, но и гражданските инициативи. Примерът на Найденова е фестивалът „София диша“: тя показва как снимките от фестивала конструират образи, изключващи някои, по думите ѝ, „обичайни обитатели“ като „просяци и емигранти (sic)“. Обективът произвежда според нея образ на „градски европейци, които купуват ръчно изработени предмети и се наслаждават на (...) културни прояви“. Друг показателен пример е присъствието на водещите либерални идеологически моменти в песента „Вечната София“, с която през 2015 г. бе открит музикален фестивал в рамките на културния календар на Столична Община. Това е песен, която не е произведена като пазарен продукт, а цели публично потребление (например събития с общинско финансиране, подкрепа от държавната телевизия и т.н.). Песента е издържана в стила на късната соцестрада. В текста обаче се говори „стара София как град модерен била е, а не потънала в мрак“. От една страна, се споменава атенатата в света Неделя („полусрутен храм“), но, от друга, се настоява на липсата на класови конфликти преди 1944 г. („бедняк и богат със трамвая кръстосва из престолния град“).

В песента се разиграва разговор между внучка и нейния дядо. Дядото говори от името на предсоциалистическа София, внучката за постсоциалистическа, а времето между 1944 г. и 1989 г. не е споменато въобще. От „Стара София“ директно се преминава към апологетично говорене (от внучката) за нерегулирания строителен бум след 1989 г. („нови сграда до сграда се издигат с финес“), както

и към политически призиви за интеграция в еврозоната („мойта надежда, че ще купя с евро до квартала Надежда аз билет за метрò“).*

Хегемонните либерални дискурси („гражданското общество срещу гържавата“, „запада срещу изтока“ и т.н.) се споделят както от бизнеса, така и от гражданското общество; както от гържавата, така и от пазара; както в експертни, така и във всекидневни схващания. Поради това е по-продуктивно да не се разграничава между предполагаемите източници на един или друг тип идеологически схващания, а между типове схващания – например между либерални и демократични. Такова разграничение ще е способно да отчете и честите антидемократични ефекти от либералните реформи.

Антидемократичните ефекти на либералната градска политика

Споменах, че господстващата либерална интерпретативна схема за желаната посока на градоустройството може да се разбере като стремеж за създаване на „предприемачески град“, чиято опака страна е криминализацията на бедността, подчинена на логиката на реставрацията на суровата класова власт и натрупването на капитала. От либералната пазарна рационалност следват антидемократични ефекти – всички социални групи, за които се смята, че са неспособни да създават (достатъчно) стойност, биват изключвани и изтисквани. По тази причина логиката на джентрификацията е обратната на логиката на демокрацията.

От това не следва, че всички либерални градски активисти, дори и когато явно говорят за необходимостта от „градско обновяване“ и желателността на създаването на условията за ефективни предприемачески инициативи, винаги преднамерено се стремят към

* Песента може да бъде видяна в YouTube под името „Вели Чаушев и Йоана Величкова - Вечната София - София пее (2015)“

маргинализирането на големи социални групи, както е при казуса с „Женски пазар“ в София.

Вероятно повечето (или поне значима част) от активистите за запазване на предсоциалистическия архитектурен облик на София не споделят цитираната по-горе антикомунистическа и патриархално-консервативна носталгия за „Стара София“: трудещи се „служеници“, произвеждащи „уханни слагка“, красиви „жени с воалетки“ и „елегантни господа“, които „с пура в ръка“ бистрят политиката. Често активизмът за опазване на предсоциалистическото архитектурно наследство приема формата на стремеж към абстрактна „естетизация“ на града.

Но „естетизацията“ на града не е неутрална, защото естетическите възприятия са вкоренени в разнопосочни идеологически предпоставки (демократични или либерални). Поради това става възможно сходни архитектурни форми да се оценяват по радикално различен начин, зависи от това кой гледа и с какви очи.

Например жилищната сграда Јаслун в София спечели куп награди и овации от „архитектурни експерти“. Но фасадата ѝ имитира индивидуализираното справяне с неспособността на много хора да заплащат сметките си за отопление след социализма.* Имитацията на отчаяните опити на народните класи за справяне със социалните неравности след 1989 г. е посрещана с възхита от експертния елит. Оригиналният предмет на имитацията обаче среща негативно отношение от страна на либералните градски активисти, като цитираната по-горе инициатива за „право на град“, които поставят въпроса за забраната на „частичното саниране на сгради.“

„Теорията“ за счупения прозорец също е натоварена с много естетически багаж, осъждащ „безредието“, „антисоциалното поведение“ и неподкрепените от Общината и бизнеса улични графити, разбирани като пречки пред изграждането на „предприемачески“ градове и из-

* Дължа този пример на Жана Цонева.

вличането на икономическа стойност. А предпоставките на неолитералното схващане за „добрите практики“ в градоустройството се споделят далеч не само от полицията или Общината, но и от много граждански активисти. Съществува и вулгаризирана „теория“ на счупения прозорец на активното гражданство, възмущаващо се от например неспазването на забраната за тютюнопушене в кафетата и ресторанти. Джентрификацията на Женския пазар в София бе оправдавана с нуждата от премахване на „безпорядъка“ и от расистки и ксенофобски граждански инициативи.

Не твърдя, че всяко вулгаризирано усвояване на „теорията“ за счупения прозорец е винаги расистко, а че специфични полицейско-естетически възприятия за законността и реда се възприемат от някои граждански активисти за целите на повишаването на икономическата стойност на града. Призиви към естетическото чувство у активните граждани можем да видим и в експертни текстове. Търсените от експертите естетически нагласи у ангажираните граждани са твърде сходни и с предпоставките на „теорията“ за счупения прозорец.

В наръчник към проект за „градско обновяване“ с „младежко участие“, в който се призовава за включване на „активното гражданство“, четем следните заръки към „доброволците“, призовани да „сканират“ за „места в нужда“:

Пространствата, в които можеш да претърсваш за места в НУЖДА са, както най-наситените с отношения пространства в квартала, така и безлюдните гранични полета между жилищни и производствени територии, главните направления за движение, речните корита и други. Можеш да ги откриеш в различна големина и (без)порядък – мръсни и в развалини, загърбени и занемарени, обезлюдени и изоставени, запустели и празни от съдържание или натоварени с отрицателно съдържание и от странични въздействия.

Вероятно никой от доброволците не смята, че това, което прави, споделя много от предпоставките на „теорията“ за счупения прозорец. Но същевременно в горния цитат могат да се открият сходства с предпоставките на полицейския разум – „сканира“ се за нередности, липса на ред, занемареност и „отрицателно съдържание“. Последното не е дефинирано ясно и се разчита на естетическия усет на сканиращия активен гражданин да разпознае „местата в нужда“. Поради това конкретните разбирания за „места в нужда“ и „отрицателно съдържание“ лесно започват да преливат в дискриминационни призови за джентрификация и социално изключване.

В експертен текст върху казуса с Ротондата на централна гара в София се предлагат интересни ефикасни средства за градско обновление и икономически ръст, и в последна сметка „естетизация“ на градското пространство. [9] Районът е определен като „отворена рана на града“, привличаща „групи носители“ на „престъпност, проституция“ и „скитничество“, както и „дребен, непредставителен бизнес на границата на закона“. Според експертите „възможно решение“ е „контингента“ да се измести. За това е нужно „премахването на ‘заразените’ части“, разпространяващи „упадък“ от „болните места към контактните им зони“ и съответно затрудняващи „естетизирането“. Тук държа да уточня, че не става дума за изследване на активисти на Патриотичния фронт или друга крайно-дясна политическа формация, а за предписания, които са възприемани за легитимни от значима част от либерално-настроеното „активно гражданство“.

Поради това не е достатъчно да има просто повече „гражданско участие“ във формирането на общинската политика чрез създаването на всевъзможни експертно-граждански съвети. Няма значение колко точно активисти ще „сканират“ за „липса на ред“, ако „скенерите“ им са настроени на антидемократичните (но и либерални) вълни на „теорията“ на статуквото за счупения прозорец.

Децата и значението на националистическия пърформънс

Петър Добрев и Станислав Догов
от сайта на сп. dВЕРСИЯ, 3 март 2017 г.

Заглавно изображение източник: Общобългарски
национален комитет „Васил Левски“

Децата винаги са обичали различните инициативи, това е вид игра [...]. Преди се е играло на стражари и апашии, после ние играехме на партизани и фашисти и така нататък. В цял свят има такива игри. В Америка децата правят цели сражения като елемент на възстановки от Гражданската война. И в Англия е така. Това е патриотизъм, но поднесен по достъпен начин.

*Васил Василев,
председател на Общобългарски комитет „Васил Левски“ [5]*

Децата-караул пред паметника на Левски в София предизвикаха изключителен интерес и в същото време – неприкрит смут и разнопосочни критики. Преди случаят да отшуми неоправимо, оставяйки все пак своя отпечатък върху възможното и невъзможното в политиката занаят, бихме искали да прокараме една важна критическа линия, която, надяваме се, да бъде полезна и за в бъдеще. Още повече, че на дати като 19 февруари и 3 март изглежда ще ставаме свидетели на все по-озадачаващи [6] националистически пърформанси.

Ако спрем да мислим за децата-караул като за изключително, извънредно или изобщо откъснато от своя контекст събитие, ще забележим, че то е израз на определен феномен с отдавна насладвани исторически и политически предпоставки. Децата-караул се явиха като крещящо свидетелство за това докъде е стигнало възпроизводството на тази политическа ситуация, която наричаме неолиберализъм. В нея национализмът е само втвърдяващият се екзоскелет на едно мъртво политическо тяло. Децата тук станаха толкова крещящо свидетелство за тази мъртвост, че много хора се смутиха едва ли не инстинктивно – останаха объркани не само защо се случва това, но и как могат да реагират. Вследствие случаят изкрещя с това, че остана на практика без действена реакция.

На 15 февруари [7] по инициатива на Общобългарски комитет „Васил Левски“ и в рамките на честванията на 180-тата годишнина от рождението на Левски с пълната подкрепа на Министерство на културата и Столична Община деца от детска градина до единнай-

сети клас започнаха да дават „почетен караул“ за по 15 минути до един час пред паметника в центъра на София. Децата бяха облечени в специално изработени по мярка униформи на Първата българска легия и даваха караула си с истински пушки „Манлихер“, били действително на въоръжение при Българската армия (макар и госта години след смъртта на Левски). Заявката на организаторите гласеше, че този караул ще продължи до края на годината, така че възможност за участие да имат всички т.нар. клубове „Млади възрожденци“.

Този случай се помести в по традиция силно белязаното от знака на национализма начало на годината. Освен на разрастването на „изобретената традиция“ на легените хора, станахме свидетели за четиринайсети пореден път на Луковмарш, наблюдавахме и всевъзможни по форма и размер чествания на смъртта на Левски. Сред последните това в Ловеч много малко се различаваше по стилистика от фашисткото шествие в памет на ген. Луков.

Всичко, което видяхме, е националистически пърформанс. Но защо не националистическа проява например, ако трябва да потърсим удачна и обединяваща различните инстанции дума на български? Защо си позволяваме мръсна чуждица?

Пърформънсът като жанр в изкуството набляга изключително на акта на живо, а смисълът му се състои именно във взаимодействието между изпълнители и публика при най-малкото допустимо опосредяване на това взаимодействие. Медиите се постараха по възможно най-интерактивния по силите им начин да ни пресъздадат какво и защо се случва. Такива бяха репортажите на bTV [8] и NOVA [9] – две от трите най-значими национални телевизии.

„Проявата“ като дума навежда повече към демонстриране, показване, проявяване, в което една абстрактна публика е по-скоро пасивен получател на проявяването. Обратно, всички националистически пърформънси, на които сме свидетели, са изключително включващи „публиката“ – шествията са отворени за всички, детският караул ще продължи месеци наред, за да може участие да вземат много „млади възрожденци“. Друга важна отлика е, че докато

„проявата“ има по-скоро тържествен отенък, пърформънсът следва определена преднамерена или само полуслучайна (тук и ритуална) драматургия – нещо, което безспорно присъства във всички дейности, които наблюдавахме напоследък.

Така че, ако изключим по-традиционните националистически пърформънси (съответно, прояви), свързани със самата знакова тъкан на националната гържава, кои са известните ни примери за националистически пърформънси и колко често те въвличат деца?

Такъв е примерът с прословутата Детска Евровизия. В нея в международна среда деца манифестират националната си принадлежност през музика като тотем на борбата между нациите и през едно парадоксално скрепящо ги през въображаем федерализъм противоборство. В нея гримът, костюмите, изключителното медийно и правителствено внимание и свръхпрофесионализмът са само ритуали, обгрижващи възможността събитието да е точно такова, каквото е. В крайна сметка децата стават символният носител на вярата, че евро-проектът има бъдеще през здравословната конкуренция между силните нации.

Такъв е примерът с летните протести, едно от най-ярките изражения на които стана плачещата и гържаща полицаи за раменете „Десу“. Нейният образ неслучайно обиколи световните медии – задачата му бе да изнесе на гърба си цялата символика на протестното възпроизводство [10] на доминиращия рег. И фактически това изнасяне успя.

Такъв е примерът с всяка непробиваща в по-големите медии инициатива, в която деца тържествуват своето единение с националното. Били те учениците в някой урок по родолюбие на сгружение „Българска история“, слагащите в дулото на зенитно оръдие цветя [11] деца от клуб „Млад артилерист“ или най-малките фенове на Ботев [12] от гадено населено място.

Въпреки тези и много други подобни манифестации на националистическия пърформънс, по някаква причина децата на караул пред паметника на Левски предизвикаха особено много шум и смут.

По някаква причина това сякаш се оказа прекалено. Самите ние дни наред се опитвахме да формулираме отговор през формалните механизми на съвременната правова държава, изискваща определено нарушаване на права и извикване на задължения. Уви, не открихме такова нарушение, тъй като целият пърформънс на караула се провеждаше при пълно съгласие на всички пряко замесени и без никакво нарушение на ничии права (не и такова, което институциите да са в състояние „да засекаат“). Защо тогава детският караул пред паметника на Левски предизвика такова объркване и съответстващо медийно внимание? Лесно е да видим объркването на самите водещи на редица телевизионни предавания, като тези по NOVA [13] и Bulgaria on Air [18], които искрено опитват да си изяснят какъв е проблемът със ситуацията и редно ли е децата да са там. Показателни са също дискусиите под силно разпространяваната снимка в Дневник, [14] както и че изобщо се счита, че случаят подлежи на (загочен) дебат. [5]

За да се раззуми, частично от значение е, че става дума за центъра на София. Ученици посещават организирано паметника на Левски, за да отдадат почит вече много години. Кръговото кръстовище и самият паметник отдавна са се оформили като специфичен и знаков за цялата нация топос. Това не остава неразпознато от организаторите на детския караул, които хвалят Столична община за изключителната грижа, която се полага по опазване и поддържане на пространството.

По-важно е обаче, че като че ли този случай маркира едно неосъзнато прекриване на границата на и без това постоянния (но оставащ често незабелязан) националистически фон, на който се случват повечето официални събития в България.

Ако погледнем исторически, българският национален проект е успешен още по времето на Балканските войни: успял е да превърне „селяните в българи“, ако перефразираме Йожен Вебер, [15] и не просто декларира идентичност, а действено включва хората до фаза на крайна жертвоготовност. Както посочва историкът Мария Того-

рова, [16] когато през 1912 г. Стамболийски, изправен пред масово движение, настояващо за война с Турция, се оплаква, че целият народ е загубил ума си, той признава именно това – национализмът се е превърнал в господстващата форма на групово съзнание.

Разбира се, този български национализъм не е константа – той преживява своите ксенофобски и войнствени пикове около Първата световна война, за да отстъпи в една по-защитна и резигнирана позиция след военните катастрофи. Именно тогава, пак според Тодорова, Васил Левски започва да заема мястото на първи и неоспорим национален герой на България – място, което до Първата световна война е било по-скоро запазено за средновековните царе, гали най-големи териториални разширения на страната. Разочарованието от монархията и войната издига на пиедестал Левски и другите фигури от Възраждането с техните републикански и демократични идеи.

Може би това е една от причините случката от 19 февруари да се усеща като насилване на и без това свръх-употребяваната през последните години националистическа патерица на властта – отвъд моралния дисонанс на това в студа деца да пазят паметник на едно от най-оживените кръстовища в най-мръсната столица в Европа. Така или иначе политици и медици опитват постоянно да занимават обществото с „национални“ теми като бежанците, отношенията с Русия и пр., при положение, че всякакви социални роли на гържавата са в постоянен разпад. Но сега цялата войнствена употреба на деца точно пред паметника на Левски, станал място на всеобща памет вследствие от разочарованието от войните, започва да прелива чашата на национализма.

Нещо определено не е наред, но то не може да бъде дори формулирано в общественото пространство, защото в него национализмът струи обикновено напълно безкритичен, неосъзнат, неподлежащ на въпроси. Трябва да се случи нещо толкова отвъд крайното, като мръзнеците въоръжени деца, за да се случи някакъв дебат, но той само инстинктивно напипва проблема, а го описва с други думи – като „сталинизъм“, „Северна Корея“ или „нещо, което го има в ментата само в Русия“. [17]

Разбираме, че за повечето публични интелектуалци у нас единствената възможна критика е антикомунистическата, но следва да отбележим, че българският национализъм има своята история на употреба на деца-войници много преди да се роди Йозеф Сталин. От военололюбивите читанки, през военните игри преди Балканската война, до директното участие на деца в Първата световна война. [2] В това България разбира се не е изключение – със същото може да се похвали и имперска Великобритания. [18]

Да не говорим, че през 2004 г. в американската армия се разрази скандал около използването на непълнолетни войници в кампаниите в Ирак и Афганистан. [19] А ако в наши дни търсим деца, охраняващи паметници, далеч не е нужно да стигаме до Русия, при положение, че в Европейския съюз си имаме прекрасния пример на националистическа, антикомунистическа и религиозна Полша. [20]

Антикомунизмът обаче, също както и национализмът, минава абсолютно безкритично сред повечето български политици и официални медии. Отново трябва да се случи нещо абсурдно, някакъв тотален ексцес, за да започнат да се поставят въпроси, но отново без да се критикува същината на явлението – така както през 2015 г. се разрази известен скандал около любопитната възстановка на лагерни престъпления на остров Белене. [21] Тогава под режисурата на местния италиански католически свещеник дете държи пистолет, опрян в главата на коленичило друго дете, в сцена, напомняща много повече на „Побелителят на мухите“, отколкото на реално случилите се насилствени в комунистическа България. Свещеникът Паоло Кортези впрочем тогава имаше идеално колониално обяснение за случилото се: „Това при нас в Европа се казва театър, култура. При нас във всяко училище през февруари месец за Холокоста се правят пьеси с деца като надзиратели. Може би е изненада за България, защото тук не са правени такива неща, но при нас е култура, театър”. [22]

Убедени сме, че случките в Белене и в София не са чудати изключения, плод на идеите на неколцина пресолили манджата ентусиасти. Те се случват, защото ги има съответните условия за възможност, а те са във все по-фашизиращата се публична среда. Дори в

последните години на многооудмвания социализъм, когато наистина има националистически пик, за българските възрожденци се говори чак на шестгодишните деца в детската градина – при това не само за Левски, а общо и не особено задълбочено. [3] Днес още от четиригодишна възраст децата стават „млади възрожденци“, носят пушки, униформи и тениски с лика на Левски, чиято фигура започва да придобива все по-култови измерения. Това одесняване с акцент на национализма е видно във всички публични сфери; децата просто са най-гротескният пример.

Одесняването се случва не защото „българите са националисти“ по природа (както де факто гласят някои мнения в публичното пространство), а защото политическият елит целенасочено избира да реагира чрез национализма (и антикомунизма) на перманентната икономическа криза, използвайки устойчивата национална идентичност, която според случая взема и изхвърля други компоненти на други политически борби – тук, в контекста на неолибералния проект. Днес елитът има и допълнителен геополитически стимул за подобно нещо в лицето на влиятелни фигури като Доналд Тръмп или по избор, Владимир Путин.

Бегъл поглед над партията, влезли в българския парламент през 2005 г. и сега може да ни напомни колко се е променила публичната среда от тогава насам. Ако през 2005 г. Атака беше скандална националистическа екзотика, тя сега е обичаен участник в политическия процес и дори търсен съюзник на про-европейските управляващи партии. Ако през 2005 г. Раган Кънев беше представител на по-либералното крило в дясната ДСБ, то днес той оглави новата ултраконсервативна партия Нова република, която предлага часове по християнска етика в училище, национален ден на знамето и т.н. Тогавашият му съпартиец от консервативното крило на ДСБ, Петър Николов, също направи логичната крачка наясно, за да премине в Обединените патриоти от квотата на Атака. [4]

Точно тази всеобща крачка наясно на политическата класа прави възможно връчването на пушки на децата пред паметника. И

когато журналистката Мария Милкова от NOVA си позволява да попита организатора Васил Василев за целесъобразността на подобно действие, той рязко, необезпокоимо (и сексистки) отговаря: „Ами хурки ли да им дадем? Свободата не ще екзарх, иска Караджата, както е казал Ботев“ (между другото, бъркайки авторството на популярния стих на Каравелов). [23]

Такава ултраясна среда като обяснение на случаете, което наблюдаваме, обаче има и други изражения, други паралели и други импликации отвъд справките с историята дотук.

Да се върнем към цитата от Васил Василев – председател на Общобългарския комитет „Васил Левски“ – в началото на текста. В него той обяснява пърформънса на организирания от него караул като пример за детска игра, играна от различни деца, в различни страни, в различни времена и с различни национални теми. Играта – както в много популярни педагогически парадигми от средата на миналия век насам – е технология на научаването/приучаването. В случая, приучаване в национализъм.

Наистина играта е дейност, с която интуитивно свързваме децата. Но ако приемем това обяснение на караула и ползваме примерите, което самият Василев дава (стражари и апаша, да речем), следва да се запитаме – с кого си играят децата в тази игра? С пушките? Може би. С униформите? Може би. С идеята за Левски? Може би. С някой друг човек, жив и материален като самите тях? Определено не.

Според нас това обстоятелство (съчетано с централната локация на действието) беше другата основна причина за шокиращите реакции на много хора. Неволната, но мощна показност на една неживост, пропита във всички елементи на пърформънса, стоеше в пълен контраст с обичайната употреба на децата като символ на живото, енергичното, възобновяващото и новото. Вместо да шават, да бягат, да скачат, да си общуват, децата стоят като препарирани и на два метра едно от друго без всякакъв контакт. Вместо да говорят, да питат, да викат, те мълчат. Вместо по някакъв на-

чин да демонстрират собствения си (или дори и на друг) интерес към бъдещето, те честват смъртта на загинал преди 150 години човек. Дори пиесата в Белене, въпреки мракобесното си послание, почива върху театрална игра.

В място, в което една нова и предизвикваща постоянен интерес политическа формация определя като основна своя тема и като един от върховете на амбициите си чистотата на въздуха;* където, както посочихме по-горе, изборите се касаят до ограничен набор от различно гравитиращи в дясно и по-дясно фигури и идеи; където избирателната активност на последните избори бележи връх от години, възлизащ на малко над 50%; където за проява на смелост и оригиналност от поне 15 години се счита публично да се настоява за нагидеологически позиции и идеи отвъд лявото, дясното, отвъд консервативното и прогресивното, политическото въображение е мъртво и съответно неспособно да роди нов, жив политически проект. В състояние е единствено да възпроизвежда до безкрай мъртвостта на субординираща безперсонална логика на неолиберализма. В такава среда единственото, което може да поддържа някакво номинално съзнание за политическо тяло, е националистическият проект – проект и тяло, витални колкото загинал преди 150 години човек.

Господството на аполитично-мъртвото е споделена (макар и нерелексивно) очевидност – нещо като дух на времето. Докато символното умъртвяване на децата е стряскаща „новост“, символната мъртвост на други населения е вече възприета за погразбяваща се. Патриотите употребяват децата, а политически активните либерали, застъпващи се за нови и нови, но неразличими едни от други партийни формации, употребяват възрастните хора като контрапункт на децата и респективно, като израз на онова старо и деградирало, което си мислят, че дърпа обществото назад (и което се погразбява като електорат на БСП, както и като носители

*Става дума за Да, България.

на сантимент за предишния режим). Нито от децата като такива, като себе си, нито от възрастните хора се очаква да дойде някаква новост – било заради невинността или неопитността на децата или заради „изхабеността“ на възрастните. Това са населения, които могат в най-добрия случай да служат дискурсивно и символно. В тази възпроизводителна логика, в този спектър между детето и възрастния човек обаче неолиберализмът не предлага също нищо, освен своята извечност – той няма възраст, защото няма носител. Предлага надигеологическа чистота на въздуха (важна, но все пак доста частна гореща тема от няколко месеца) и борба с корупцията (твърде неясна тема, неговела до нищо за никого от твърде отдавна).

Затова живите мъртви деца-караул не са само изражение на новия пик на национализма, бил той и този, който винаги успява да лавира между наративите на другите политически борби през епохите (а още по-малко на есенциалистката идея за „криворазбран“ национализъм). Те са и свидетелство за състоянието на цялостната политическа ситуация, в която се намираме. Ако заключим случая само в рамките на национализма, рискуваме да осигурим индулгенция за всепроникващата логика на неолиберализма, в която възпроизводството на реда идва на цената на умъртвяването на огромни групи хора – символно както в разглежданите тук случаи, а после и материално през бруталните неравенства и откровено държавно и икономическо насилие.

Ще ни се да мислим, че на 19 февруари, на 3 март и на който и да е друг ден е възможно да отбелязваме символно не само собствена си смърт. Действени отговори на неолибералната криза са постижими и те не минават задължително през все по-умопомрачителното втвърдяване на национализма, макар и неговият апел за единение и спасение да се облича като именно такъв отговор. Вместо да стоим объркано или удивено пред все по-честите и фрапиращи националистически пърформънси (призоваващи за повече национализъм), е време да видим как те всъщност ни пречат както

да забележим корените на увеличаващото се по мащаби и острота социално страдание, така и да изградим нови, живи политически проекти заедно.

Работниците от ъгъла: туристи за социални помощни или фрагменти на капитализма?

Рая Апостолова
от брой 5 на сп. *дВЕРСИЯ* „Нетруг“

Заглавно изображение източник: авторката

Едно от развитията, които пропуснаха коментаторите на Брекзит, е последвалата легитимация на категорията „турист за социални помощи“. Ако дотрещи Брекзит единствено се удивявахме на словосъчетанието или пък снисходително го пренебрегахме като поредния мит, то след Брекзит стана необходимо да се вгледаме в неговата структура и откъдето абстрактността му. Понятието започна да набира сила през 2013 г., когато Дейвид Камерън упорито ни убеждаваше, че „мигрантите по бедност“ от ЕС са във Великобритания, за да злоупотребяват със социални помощи и затова правилата за свобода на движението в Съюза трябва да бъдат променени. Така започнаха и договорките за излизането на Великобритания от него. Свободата на движение и туризмът за социални помощи бяха и в основата на преговорите от февруари месец тази година между Великобритания и ЕС. Тогава стана ясно, че Европейската комисия е готова да подкрепи намеренията на няколко гържави членки относно правилата за свобода на движение именно с цел спирането на този вид „туризъм“. Германия, въпреки въздържания си тон, пожела същото. [1]

Туризмът за социални помощи (ТСП) илюстрира една нова властова конфигурация спрямо концепцията за насилие. Насилието се съгържа в и идва със самия бягац. За разлика от бежанеца, страната, от която се бяга, не е дефинирана като насилническа. Туризмът за социални помощи възприема формата на насилието, което се крие в изчезващата социална гържава и от което той бяга. [2] Туризмът за социални помощи, ни се казва, насилва гържавата, в която пристига. Въпреки че ТСП бяга от икономическата категория „бедност“, това, което структурира отношенията между туриста и пазара на труда, от една страна, и гържавата, от друга, е потенциалната злоупотреба с местната социална гържава. Свободата на движение е дефинирана като проксито (проху), което скъсява разстоянието между потенциала и действителността на злоупотребата.

Брекзит престана да бъде „това, което няма как да се случи.“ Вече е факт. Последствията може да са тревожни. Всяка изказана

дума и всеки (не)осъществен акт, които са били насочени към т.нар. туристи за социални помощи, са предопределени да се появят наново, стъпка по стъпка и спрямо значението си, което са придобили преди Брекзит.но Брекзит не бива да се мисли като нещо строго и тясно великобританско. Политическите линии, очертани по-горе, са европейски феномен. И като такъв е добре той да се изследва извън привидното му единствено местонахождение. По-долу ще се занимаем с това как конфликтът, който катурна логката във Великобритания, се разгърна и продължава да се разгръща и в някои градове в Германия.

Да полицействаш свободата на движение

Докато вървя надолу по Гьотещрасе, за да стигна до активистката група *Civil Courage* [букв. „Граждански кураж“], с която ще работя отблизо в рамките на теренната ми работа, една тълпа привлича вниманието ми. Виждам около двадесетина човека, застанали на едно кръстовище, и полицейски миниван, паркиран зад ъгъла със светещи сигнални лампи. Миниванът е на Финансовия контрол за работа на черно (FSK) или немския Финансов контрол за нелегална заетост – полицейски отряд, ръководен от немските митнически власти. Въпреки че е първият ми ден на терен, нещо ме кара да мисля, че тези хора са българи. Чувала съм и преди за „контрола“ – полицейски проверки, при които така наречените „работници от ъгъла“ биват принуждавани да представят документи и да отговорят на „рутинни“ въпроси за целта на стоенето им на ъгъла. Кръстовището е и политическа точка на пресичане. Мъжете обикновено отиват към него в около 6:30-7:00 ч. сутринта и остават до късния следобед или докато се стъмни. Зависи от деня. Понякога работодателите идват като на ята, а в други дни въобще няма работа. Докато седят по ъглите, разговорите, кръжащи около намирането на всекидневно препитание, преминават в клюкарене. От но-

Воназначения асистент в центъра по труда до старите двуетажни легла в приюта за бездомни: човек трябва да е винаги в крак с най-добрите оферти в града, от които се очаква да му улеснят живота. България рядко е тема на разговор, освен когато се отнася до семейни въпроси или до новопристигнали работници.

Обикновено хората се разпръскват и скоро след като полицията си замине, се преместват от другата страна на кръстовището. Докато се приближавам към тълпата, виждам човек в началото на 30-те си години, когото познавам от предишните ми посещения в Мюнхен. Има около шестима мъже от България, наобиколени от дванадесет полицаи. Полицайте, от които само една е жена, носят зелени жилетки и през по-голямата част от времето гледат безмълвно някакви документи или разговарят помежду си и по радиостанциите си. Единствената глъчка идва от работниците, които са разгневени заради поредната полицейска проверка. Сред тях се намира и преводач от турски език, който, както по-късно ми беше казано, е бил изискан от Финансовия контрол, защото комуникацията между българите и полицейския отряд дълго време е била възпрепятствана. Работниците превключват от български на турски, за да подкопаят властта на преводача, а и – когато и аз се присъединявам към сцената – за да ми обяснят колко варварски се държат полицаите.

Работниците, които обикновено стоят на кръстовището на улиците X и Y, са български турци. Да сеият там е малко или много единственият начин, по който могат да си намерят работа, която пък от своя страна често продължава няколко седмици, а понякога едва няколко дни, и обикновено е в строителния сектор. „Сивият“ пазар на труда в Мюнхен, поне що се отнася до българите, е разграничен териториално, така че в него се помещават групи от различни части на България. Докато този определен ъгъл е запазен за хора, идващи от Пазарджик, едва десет сгради по-надолу по улицата човек среща просяци, напуснали Омуртаг и за които са смята, че са предимно роми. Всъщност те никога не са се самоопределяли

като такива в рамките на разговорите ни, ами съм чувала това от представители на немски неправителствени организации, които работят с тях. И двете групи спадаат в категориите „мигранти по бедност“ или „турист за социални помощи“, които бяха изковани в речите на Камерън и Фридрих.* За новодошлите от други градове е почти невъзможно да станат част от тези два пазара на труд. Границите им се пазят зорко, защото става все по-трудно да намериш работа или да останеш на улицата, без да бъдеш премахнат оттам или да бъдеш обвинен в „присячеството“ или „нелегален труд“. Марта, жена на около седемдесет години, която проси по улиците на Мюнхен от 2007 г. насам, беше натрупала глоби в размер на 50 000 евро, когато се запознах с нея в офиса на Каршас през 2014 г.

През месеците между октомври 2013 и февруари 2014 г. полицейските проверки бяха толкова интензивни, че темата занимаваше *Civil Courage*, работниците и дори пресата. Основната причина за това беше особен вид полицейска проверка, която бе проведена през октомври. Само няколко месеца по-рано, през август 2013 г., собствениците на някои от местните магазини около кръстовището на Х и У бяха разпространили петиция срещу работниците от тъгля. Обектите, срещу чието присъствие беше насочена тази петиция, бяха два: „незаконният пазар“ и „тъпните работници“. Тя изискваше от местните власти да се справят с тези два проблема, чието рамкиране следваше линията на това как бизнесът си представя какво е това „нормална работна обстановка“. А тя бе именно всичко, което не е „пикня по улицата“, „агресивно поведение“, „чоплене на семки“, „храчене“ и като че ли най-вече нелегалност. Като всеки социално отговорен бизнес, и този в Мюнхен беше зарижан за това как пристигат тези работници. Подписалите петицията изразиха своето желание да се прибере към „едно социално и човеш-

*Ханс-Петер Фридрих беше Министър на вътрешните работи в Германия през 2013 г. и тясно следваше линията на Камерън по отношение на т.нар. туристи за социални помощи.

ко“ разрешение на проблема, произтичащ от трафиканти, криминално проявени подизпълнители и всичко, което възпрепятства нормалността и цивилизования начин на живот. Петицията конституира особен вид пазарно пространство, което е част от това, което Цинг (2009) нарича капитализъм на верижното снабдяване, (бел. прев. името на понятието на английски език е *supply chain capitalism*) и където подизпълнителите представляват юридически единици, дисциплинирани от тоталността на веригата. [3] Много работници пътуват до Германия, осланяйки се на такъв тип вериги и зависейки от подизпълнители, които да им намерят работа. Подизпълнителите често играят ролята на пътуващи посредници; те намират заетост, възможности за пренощуване и дори храна. Много други работници обаче, както е и случаят с този определен пазар, идват в града и намират подизпълнители на място. Пазарът в Мюнхен е такова едно място. Тук виждаме как пазарът излиза наяве като „замърсен“ обект. Той вече не е просто улично кръстовище, ами се превръща в специфично позиционирана пространствена (и като такава, социална) пресечна точка, където се кръстосват нелегалността, трафикантите, прекъснатата мобилност за онези, които не са обезпечени част от нея, абнормалността и мръсотията. Както виждаме, отговорът на този вид замърсяване е социално отговорната регулация. Гореспоменатата петиция не само говори за вида на конфликти и преговори, които съществуват в този определен квартал. Тя също показва какви пространства се създават от капитала, чиято акумулация е част от експлоатационна верига и където насилието на държавата опосредява отношението между подизпълнителите, труда и „местните бизнеси“.

Година преди отварянето на работните пазари на Европейския съюз за българи и румънци, срещу тях беше започната напълно развита кампания на европейско ниво, по време на която свободата на движение бе дискурсивно преформулирана от различни политически фигури. От това да бъде възприемана като право, към което можеш да се стремиш и което обогатява пазарните отношения на

континента, и като един от основните отпори срещу национализма, свободата на движение започна да се асоциира с потенциала ѝ да направи възможна злоупотребата с националните системи за социална сигурност. Въпреки че кампанията беше насочена срещу новата дискурсивна категория на „туриста за социални помощи“, дневните работници в Германия, чийто статус бе на самонаети, се превърнаха в обекти на гържавна репресия и расизъм, тъй като категориите се използваха взаимозаменяемо. Щом си самонает работник от въгъла, то ти си и непременно турист за социални помощи. Допринасяйки към гротеската, петицията единствено увеличи напрежението в града.

Мюнхен стана свидетел на безпрецедентни полицейски обиски на дневния пазар на труда. Между октомври и декември 2013 г. ежедневните полицейски проверки обикновено се случваха рано сутринта, гонейки както работодателите и подизпълнителите, така и работниците. Никола, българин в края на шейсетте си години, който е работил за голяма фабрика между 1974 и 1987 г., но не е могъл да вземе пенсия заради реформите от 1997 г. в България, беше един от често проверяваните. „Това е унижително. Аз съм възрастен човек. [Полицията] бърка в джобовете ми. [Те] ни събличат голи, понякога дори на улицата, пред очите на всички. Това наричам срам.“ Един от най-ярките примери за полицейска проверка се случи на 21 октомври 2013 г. около 08:00 ч. сутринта, когато тридесет български работници бяха избутани в заден двор близо до централната гара от двадесет полицаи. Работниците трябвало да подпишат документи, които не разбирали, а полицаите ги сплашвали, разпространявайки погрешна информация, че могат да бъдат глобени с 1000 евро, ако бъдат хванати да работят. И все пак, най-бруталната полицейска тактика беше приложена точно преди освобождаването на работниците, при което те бяха принудени да носят зелени неоновы гривни, така превръщайки се в „маркирани“ работници. През следващите няколко дни се виждаха маркирани българи, които обикаляха из квартала. „Унижение“, „страх“, „гняв“ и „безсилие“ бяха само някои от думите,

използвани от тях, за да опишат жеста на маркирането. Според прессъобщение, разпространено от полицията, неоновите гривни служели за това да посочат кои хора вече са проверени, така че да не се случват двойни проверки. Работниците обаче се страхуваха, че гривните съдържат електронни чипове, които биха могли да проследят движението им и тъй като страхът надделяваше, не искаха да ги премахнат. Тревогата беше твърде силна, за да действат рационално. Хората се чувстваха като в капан, тъй като възможността от това да бъдат проследени означаваше, че не могат да се качат в колата с подизпълнителите и съответно, да намерят работа.

Докаато страхът и несигурността нарастваха, хората започнаха да отправят запитвания относно действията на полицията. *Civil Courage* разпространи прессъобщения и се свърза с шефа на Финансовия контрол за работа на черно, за да постави под въпрос зелените гривни. Г-н Луфт, завеждащ Финансовия контрол в Мюнхен, се отзова незабавно. Той увери, че неоновите гривни са само за да предотвратят дублиране на контролните проверки и че единствената им цел е да информират дневните работници за „правата и отговорностите им“. Аргументите му се опитваха да уверят *Civil Courage*, че и двете страни искат същото: по-добри условия за българските работници. Според Луфт обаче единственият начин да се противодейства срещу „нелегалното посредничество“ и „трафиканството“ е чрез достъп до тези криминални групи, които може да бъде осигурен единствено през самите работници. И тук, както и често забелязваме покрай мерките срещу „нелегалните бежанци“, борбата с „нелегалността и експлоатацията“ на трудовите пазари се провежда за сметка на тези, чието препитание е зависимо именно от условията, създадени по отношение на подобен тип структури. Член на групата описа позицията на г-н Луфт като арогантна.

Скоро след това новините за маркирането, наложено отгоре, се разпространиха и от немските Зелени. Различни радио станции също подеха историята. Но въпреки видимостта на полицейското насилие, градът прилагаше и групи, по-незабележими тактики. Вкар-

ването в черни списъци на аг्रेसи, така че да се предотврати последващата регистрация на българи в Мюнхен; сплашването на немски граждани, които са помагали с агресната регистрация; разпространението на опорни точки за това „как да се държим с български и румънски граждани“ сред офисите на социалните служби. Това бяха само някои от ежедневните реалности за дневните работници, немските граждани и наетия от града персонал.

Случаят с маркирането не беше последният обиск. Подобни практики се превърнаха в нормалност в месеците преди януари 2014 г., в добавка към случаите, в които работниците често се оказваха в работни отношения, при които за труда им не се изплащаха надници бяха вкарвани в затвора заради незаплатени билети за градски транспорт или пък се оказваше, че не могат да си намерят поглон поради правилото за температура под 0°C в приютите за бездомни.

Нормализация на нормата

Смятам, че Балибар е на прав път, когато пише за нормализацията на свръхексплоатацията. Той признава, че е налице теоретична трудност в разграничаването между свръхексплоатация и експлоатация, тъй като всяко извличане на принаден труд вече води до свръхексплоатация. Въпреки всичко, той предлага да наричаме условията на капиталистическа употреба:

...нормализация на свръхексплоатацията. Обратната им страна е класовата борба, която се стреми да постави граници, така да се каже установявайки „нормални условия на експлоатацията“, които по тази причина са лишени от всякакъв технически или икономически обективен критерий. Наместо това, те просто изразяват едно нестабилно отношение на силите между тенденцията към свръхексплоатация и обратната тенденция или съпротивлението, което я понижава. (Балибар, 2015) [4]

С теоретичната трудност, произтичаща от разграничаването на експлоатацията от свръхексплоатацията, идва и теоретичната трудност да се съгласим как изглежда структурата на нормата на капитализма. С други думи, редно е да твърдим, че формите на труд, които се разгръщат днес (наднормено работно време, неизплащане на надници, едnodневни трудови договори, затруднено възпроизводство, включването на детски труд в производството и т.н.) и които често биват наричани прекарите, всъщност не са пост-фордистки, а префордистки. Капитализмът се завръща в нормата си. Наблюдаваме нормализация на нормата и съответно опити да се дисциплинира тази нормализация. По време на престоя ми в Мюнхен стана отчетливо ясно, че политическите и ежедневните борби на българските работници и техните немски приятели се въртяха около въпроси като неизплатени надници, подслон, социални помощи и полицейско насилие. С други думи, около опита да се укротят вече съществуващите форми на тези отношения и да върнат експлоатацията (и възпроизводството) обратно към Кейнсианската ѝ версия на ненормалност, т.е. платен труд, който да гарантира подслон, детски надбавки, пенсия, здравни осигуровки и пр.

Местната *Civil Courage* е политическа група, която се среща всеки вторник и прекарва часове в попълване на документи за неизплатени социални помощи, в опити да се свържат с подизпълнители и да ги накарат да изплатят дължимите надници, както и борейки се за правото на подслон. Групата е малка, въпреки че броят на ангажиращите се в нея варира. Когато бях там, четири немски граждани бяха непрекъснато въввлечени в гореспоменатите дейности. Останалите бяха предимно онези българи, които стоят на кръстовището на X и Y. Комуникацията между немците и българите е доста трудна, тъй като не всички говорят същия език и дори когато някои от българите говорят немски, то той все пак не е достатъчен. Проблемите, пред които се изправят българите обаче с години вече са сходни и затова е достатъчно някой просто да покаже определен документ от Бюрото по труда и вече всички са

наясно какво е нужно. Прем Раджарам (2015) пише, че капитализмът не е неутрален преводач, ами „превежда потенциала и желанието (потенциала за достойнство, желанието за образование) в определено материално обезпечаване.“ [5] По подобен начин, формите на експлоатация и съответните начини на възпроизводство се превеждат адекватно в борбите за нормализация на свръхексплоатацията. Рядко е нужно да се говори за това, което е нужно. Монотонността на капитализма, онова негово „вече е било“ банализира и монотонизира борбите, така че вече да не е нужно да бъде споделян същият език. Свръхексплоатацията има свой собствен език, който се предполага, че владеят както активисти, така и работници.

В месеците след полицейските проверки със зелените гривни тактиките на сплашване не спряха. Всъщност това продължаваше дори и две години по-късно, когато се срещнах с Борис през октомври 2015 г. Хората все още бяха проследявани до работните им места, заплашвани с глоба от 1000 евро и три години условна присъда, ако бъдат хванати да работят нелегално. За много от тях нищо не се бе променило след 2014 г., други сега работят във фабрики близо до Мюнхен или в други градове, където ниското заплащане се компенсира от сигурността на това да имаш постоянна работа. Но през 2013 г., действията на полицията и общината в Мюнхен не останаха неоспорени. Няколко опита за политическа организация все пак се състояха. Първият опит се случи точно след случая с маркирането. На 25 октомври 2013 г. хората влизаха и излизаха от офиса на *Civil Courage* и обичайната летаргия от попълването на документи и свързването с и заплашването с юридически постъпки на организаторите най-сетне беше прекъснато от гнева на работниците. Когато хаосът се усили, беше взето решение, че следващият вторник ще се състои организационна среща. Говеше се протест.

Когато отидох в офиса следващата седмица, се изправих пред обичайната монотонност. Всички просто си седяха около правоъгълните маси, поставени така, че да образуват по-голям квадрат. немските активисти попълваха документи, превеждаха писма, полу-

чени от хората от общината относно такси за градски транспорт, разрешения за престой и документи за социални помощи. След като влязох, срещата вече можеше да започне, защото бях единствената, която говори български, а преводачите от турски не се намираха никъде. Разпитвайки из стаята, видях само Рагой и двама или трима от другите, които бяха и при маркирането. Незабавно отидохме да търсим другите. Излизайки обаче не можах да не забележа, че останалите в офиса изглеждаха разочаровани. За тях това означаваше, че погълването на документи е приключено за деня и на дневен ред е излязла „политиката“.

„Много си тръгнаха. Взеха автобусите“, каза ми Рагой – сам мъж на около четиридесет години, който е дошъл в Мюнхен в началото на 2000 г. и е успял да вземе разрешение за работа. Рагой ми разказа това, докато пушеше цигара, а ние вървяхме наголу по улицата, търсейки хора, които да се присъединят към срещата, в която щеше да се обсъжда протестът. Въпреки раздразнението му, намерихме поне десет човека, които имат интерес да се присъединят към разговора. Когато се върнахме на мястото, имаше още десет. Малко преди срещата да започне, някои спонтанно протестираха, че „сега е нашето време [да ни помагат с документите]“. Насред дебата дали да имаме организационна среща, или да се продължи издирването на нечестни подизпълнители и заплахи за лишаване от свобода, влезе новодошъл и, чувайки ме, че говоря български, ме попита: „Тези [сочейки към немците] правят ли нещо за цигани? Могат ли да ми намерят работа?“ Протестът срещу полицейското насилие така и не се състоя. Въпреки непрестанните опити от страна на *Civil Courage* политически да подкрепят работниците, така че да се организират около проблема за полицейските набези, видима борба срещу тях така и не се осъществи. Страхът, по-належащите проблеми и възможността за бягство са някои от причините за невъзможността да се даде отговор на действията на града. Както ми каза Младен, млад мъж на около 25 години, който беше дошъл три месеца преди началото на полицейските набези:

„Сега отивам във Франкфурт. Явно на лицето ми е изписано, че съм българин, и Мюнхен не може да ми предложи нищо повече. Ще си намеря работа някъде другаде, но не мога да търпя унижението тук.“

Както виждаме, мигрантът не е просто онзи, който е контролиран чрез опита за имобилизация, но и в крайна сметка е субектът на свободното движение. Мигрантът, чието движение не е ограничено, е доведеният до съвършенство либерален субект. Както Коттеф (2015: 4) красноречиво показва: „през цялата история на либералната мисъл, движението функционира като *център, около който се материализира* либералното тяло.“ (курсив на автора) [6] В допълнение към това либерално тяло не бива да забравяме важността на движението за отношението между капитал и труд: либералното тяло е неразделимо от материалните си условия.

Правото на свободно движение разпределя труда териториално и обуздава политическата организация. Нормативният статут на правото на движение не позволява то да бъде прекратено от националните държави. Въпреки това, репресията често избягва нормалността, така че да докосне обекта си по уж недиректни начини. Когато популярността на ясната реторика спрямо българи и румънци се усили, градът Мюнхен трябваше по някакъв начин да прекрати законното право на движение чрез вторични мерки, т.е. да предотврати последващо движение в рамките на границите си и по този начин да направи града непривлекателен за т.нар. туристи за социални помощи, използвайки репресивни мерки, които да повлияят на социалната и физическа сигурност на работниците. Човек обаче има избор: да избяга от такива репресии, като приложи правото си на свободно движение. И много действително направиха така. Виждаме, че бягството се е превърнало в неотделима част от правото на придвижване. Непрекъснатото бягство възпроизвежда определен тип сила на труда – такава, която винаги е на път. Свободата на движение кръжи между възможностите за бягство и сгодните случаи за експлоататорите.

Европа е миниатюрна

Представата за свободно движение е направила възможно едно пространствено-времево измерение на пътуващия труд, където става все по-лесно (и необходимо) да напуснеш едно място за друго. Заемайки тази пресечна точка, то съгласява време-пространството, докато освобождаването на (евтин) труд от едно място довежда до придобиването на работна сила на друго. Европа се е превърнала в миниатюрно пространство за пътуващите работници. Необходимостта от виза, граничната проверка, несигурността от пътуването и зависимостта от трафиканта не са налице, за да забавят това пътуване. Тъкмо обратното, посредникът на пътуването (който също така е и посредник в производството и възпроизводството) въплъщава същинския дух на капитализма. Той винаги открива нови работи и градове, прави сделки с компании. По време на честите ми пътувания с автобус до различни европейски градове срещам именно такива работници. Те прекосяват европейското пространство, в зависимост от това къде ги повикат подизпълнителите. Двама работници, с които се запознах през ноември на международната автобусна гара във Франкфурт, набързо ми скицираха маршрута си от през последните няколко месеца: от строителни площадки в Испания до селскостопански полета в Чехия и Италия до полета в Англия. Не бяха оставали на едно място за повече от три месеца. Често такива „повиквания за работа“ завършват с разочарование, тъй като обещанията биват нарушавани и мъжете и жените биват принуждавани да напуснат някои отиват в следващата европейска страна и към следващата договорена с подизпълнител работа. Други се връщат обратно в родните си страни, за да изчакат поредното обаждане, така че да прекарат известно време със семействата си. И все пак, дори и да има работа, това не означава, че човек може да се препитава от нея.

Надниците вече рядко се заплащат. Такава е историята на работниците, които станаха известни и като работниците от Мола на срама. Това са румънци, работили на строителната площадка на

Молът в Берлин през август 2014 г. Позорният мол беше построен в бързо развиващия се квартал около Лайпцигер платц – зона, която все повече започва да прилича на Таймс скуеър в Ню Йорк. Огромната сграда, обхващаща гължината на няколко улици, струва около един милиард евро, което я превръща в най-скъпоструващата прищявка в бизнеса със строителство на молове. Историята на румънските работници е иденлична с тази на десетки групи, които съм чувала по други места в Германия и по време на автобусните ми пътувания. Приятел на приятел с свързва с един от единадесетте мъже и му предлага работа. Този приятел също има приятел, който търси повече работници, по възможност от България или Румъния, тъй като те се движат свободно. Сделката била да има договор, добро заплащане и такса от 150 евро за настаняване в споделено жилище. Пристигайки в Берлин, се оказва, че няма договор, заплащането е 5 евро на час (при законен минимум 8.25 евро), а апартаментът не съществува. На румънските работници често се налага да спят на улицата. През следващите три месеца често стават обект на поведение, което описват като унижително, от страна на подизпълнителите: то се простира от разликата между обещаното и реалното заплащане, през неосъществените възможности за настаняване и в крайна сметка до липсата на всякакво плащане на надници. Работниците сменили един от подизпълнителите заради неизплатени надници и се оказали в същата ситуация със следващия. „Стоотици румънци напуснаха [строителната] площадка, без да им е било платено точно преди да гоидем“ ми казва Серджо. Това, че не знаели за неизплатенето на надниците, може би би могло да бъде обяснено и с факта, че и единадесетимата били дошли да работят в Германия за първи път. неизплатените надници са се превърнали в норма. Въпреки многократните уверения от българските и турските им колеги, че „няма да издържат и месец“, румънците решават да организират протест.

На 2 октомври 2014 г. петнадесет румънски работници разпъват банер пред офиса на един от подизпълнителите. На банерите се

чете „Metatec Fundus GmbH, робството е защитено от закона в Германия.“ Тридесет и трима човека са готови да излязат на протест, в случай че надниците им не се платят. Броят на хората, готови да се включат в колективно действие, изплашва подизпълнителите и на всеки два или три дни част от надницата наистина се изплаща. 200 евро днес, 300 утре. И все пак изплатената сума не се и дължи до тази, която се дължи на работниците. „Скоро“, чуват ръмъниците всеки ден. Четири дни по-късно работниците започнали да се връщат обратно в Румъния. Напрежението между работниците и подизпълнителя се увеличило още повече, когато последният спрял да изплаща дори и малките порции. Работниците решили да увеличат размера на протеста и се събрали пред главния вход на мола, откъдето минават стотици хиляди пешеходци всеки ден. Няколко дни по-късно близък до тях работник ги свързва със СРП, Свободния работнически профсъюз [нем.: FAU – Freie Arbeiterinnen- und Arbeiter-Union], който е анархо-синдикалистки.

Профсъюзът подкрепя протеста, като издейства подслон за пренощуване и когато е възможно, разрешения за протест и помага с изграждането на стратегия. Кулминацията на протеста се случва на 6 декември 2014 г., когато с подкрепата на СРП около четиристотин човека участват в тричасов протест. Въпреки големия брой участници и медийния и публичен натиск в полза на румънските работници, повечето от тях се връщат в Румъния. Едва двама от тях бяха все още в Берлин в началото на 2015 г.

Както споменах в началото на този раздел, подизпълнителите често са част от самата общност, от която произхождат работниците. Те могат да бъдат от същото село, квартал или дори да са далечни или близки роднини. В този смисъл, посредникът между капитал и труд не се превръща непременно в субект на антагонизма, какъвто е случаят с Мола на срама. Дори и без такава непосредствена връзка подизпълнителите са намерили стратегии за справяне с потенциални проблеми, произлизащи от съдебни решения за плащания или пък големи протести, които биха могли да сплашат

потенциалната работна сила. В такива случаи обикновено обявяват банкрут, преместват се в други градове и намират нова работна ръка. Ролята на подизпълнителите като посредници е по-важна и от инсценирането на отявлена борба. Те са онези, които възобновяват кръговрата на движението, станало незаменимо за веригите на експлоатация. Разговорите ми с работниците от Мола на срама, както и с различни членове на СРП, ме карат да заключа, че едно от най-големите препятствия, пред които такъв тип борби се изправят, е възможността за тяхното продължение. Изглежда, че на този етап от изграждането на колективната борба, в самото ѝ начало, основната грижа е отправена към закрепването и продължението на съществуването на самото тяло, така че то да продължи да се бори: намирането на подслон, храна, медицински консумативи в случай на нужда. Потребителната стойност на работната сила е сведена до минимум, в чието уравнение свободата на движение изиграва важна роля. Тя се превръща в инструмент на атомизация, която сваля именно стойността на това, което притежаваме като умения и капацитет да се трудим. А намалената стойност означава и сведени до минимум възможности за физическо и социално възпроизводство.

Превод от английски: Неда Генова

**Моят град не е твоят, нека
сам си ст(р)оя, или как
политиката създаде гетото**

Росица Кратункова

от брой 6 на сп. ДВЕРСИЯ „Борбата & градът“

Заглавно изображение източник: авторката

„Мръсен, крадлив циганин“ – това е вероятно най-разпространеният стереотип за една част от обществото ни, който допринася и за съществуващите социални и пространствени дистанции между „тях“ и „нас“. Така почти всеки български град има в пределите си т.нар. гето, за което се разпространяват кървави митове и легенди, които се затвърждават от спорадични репортажи „от мястото на събитието“ или от личните разкази на приятели и съседи, и техните приятели и съседи. Не след дълго се оказва, че „белите“ българи вече имат изграден образ за хората от гетото, без дори да са стъпвали там. Немалка роля в създаването и поддържането на този стереотипен разказ играят държавата и Общината, които чрез неравномерно разпределение на публични средства, изключване на ромските квартали от общински проекти, закриване на институции в тях, откритото им „скриване“ зад стени и гордото погазване на гражданските им права, действат като антични деспоти, противопоставяйки населението, вместо да разрешават общите му проблеми. Играейки основна роля в градоустройството, държавата и Общината упражняват структурно насилие върху жителите на цели части от града чрез публичните си политики и формират представите за хората в тях. На фона на това, кметове и чиновници упражняват и символно насилие, прескачайки от предаване на предаване и приписвайки нечестиви качества на същите хора, спрямо които действат дискриминативно. В тази статия ще разгледам как публичните политики в няколко града в страната показват еднаква тенденция към сегрегиране на ромите и увеличаване на физическото и социалното разстояние между отделните групи в обществото (между тях и „чистите и честни“ българи) и ще поставя въпроса дали „наказателните“ действия на администрацията могат да решат „интеграционния“ проблем.

Кюстендил – бастион на рега

Последните години град Кюстендил придоби слава не само като града на черешата, а и с това, че кметът действа сякаш се е качил на едно черешово дърво и брули клона, наречен квартал „Изток“. Петър Паунов, издигнат от СДС, заема поста кмет от 2007 г. и за това време успя да убеди кюстендилци, че най-големият враг на града са жителите на ромската махала. До квартал „Изток“ може да се стигне през два входа – откъм ул. „София“ и откъм път Е871. От години между квартала и път Е871 е издигната стена, която скрива ромите от погледа на шофьорите. Аргументът, че стената е там, за да предпази жителите от опасния път, би имал някаква стойност, ако стената продължаваше и към „неромската“ част на града. Тъй като това не е така, остава неизвестно кой кого от какво пази и има ли нужда изобщо.

Преди да стане кмет, Петър Паунов работи като адвокат, което предполага притежаването на юридическа грамотност. След като заема публичния мандатен пост, за Паунов правото приема други измерения и за него вече гражданските права са привилегия, зависеща от местожителството, а не от гражданството. През 2012 г. кметът гръмка обяви преместването на училището и детската градина от „зетото“, защото няма да толерира харченето на общински средства за образователни институции, които произвеждат неграмотни хора. [1] Това означава да бъдат преместени повече от 750 деца. Явно кметът по никакъв начин не отчита ниските резултати в училище, породени от „оптимизирането“ на училищата и въвеждането на делегираните бюджети, което доведе до най-сериозното увеличение на броя на отпадащите от образователната система [2] След като през 2012 г. кметът само се зарича, изваждането на училището от ромския квартал бива заложено и като основна образователна стратегия на Община Кюстендил, [3] чиято цел е продължаване на десегрегацията на ромите, 59% от които учат в градски учебни заведения, а 41% в училища в квартал „Изток“ – сякаш ромската махала е извън пределите на града. Наказателната

политика на лишаване от равен достъп до образование и обвиняване на ромите за неадекватната образователна политика в страната втвърдява гетоизацията и допълнително затвърждава стереотипния образ на „неграмотния“ циганин. Соченето с пръст към ромите бива умело използвано от Община Кюстендил за прикриване на действителните ѝ намерения, а именно съкращенията на учители и закриването на училища. [4] Бюджетни съкращения трудно биха били продадени на другите българи, ако не се извади „етническата“ карта. Вероятно кюстендилци биха били по-съгласни да се дадат средства за една успешна училищна програма като „Всеки ученик може да бъде отличник“, отколкото да се похарчат непродуктивно за далеч по-скъпоструващи дейности по нови строежи.

Яхнал клона на разплатата с жителите на квартал „Изток“, през 2015 г. Петър Паунов решава да проведе допитване дали да се кандидатира за трети мандат с условието да участват само граждани, неживеещи в ромския квартал. [5] Основният аргумент на градоначалника са многото репортажи, показващи купуването на гласове по време на избори, независимо, че няма нито един осъден за такова престъпление. Основополагащи принципи в наказателното право като невинен до доказване на противното са само трън в очите на кмета-адвокат, който отнася нещата още по-далеч, като изцяло премахва изборните секции в махалата на последния местен вот през октомври 2015 г. [6] Това според Паунов означава да „гледаш истината в очите“, но чия истина точно, остава мистерия и кметът (не)усетно допринесе за създаването на стереотипите за вечно неспазващия закона циганин. Европейският съд по правата на човека има немалка практика по въпроса с правото на глас и свободни избори, заложено в член 3 от Протокол 1 на Европейската конвенция. В делото Намат Алиев срещу Азербейджан от 2010 г. съдът отсъжда, че редица нарушения в изборния ден са лишили един от кандидатите, Намат, от възможността да узнае истинското мнение на избирателите и това е довело до нарушаване на неговото право на свободни избори. [7] За градоначалника на Кюстендил

това са „подробности“ и неудобството да накараш над 5000 жители с право на глас да ходят до урни на над 1 километър разстояние и чиста формалност. На последните кметски избори Петър Паунов печели с 15 363 гласа или 59,43% от вота, а вторият кандидат е с 5 443 гласа и 21.05% от вота. Остава да гадаем дали при упражняване на активното си изборно право тези 5000 жители са могли да наклонят везните и да се стигне до балотаж, чийто резултат не е сигурно дали е цял да бъде в полза на Паунов. За пореден път вместо да бъдат трибуна за обсъждане на политическите платформи на кандидат-кметовете, изборите се превръщат в удобен инструмент за скарване на населението и замазване на (не)резултатите от изминалия мандат. Незнайно защо, ромите винаги биват поставяни в центъра на дебат за влошеното състояние на града, а не се споменават неадекватните мерки в социалната, здравната или образователната система.

След като спечели трети мандат, кметът се е захванал да дисциплинира жителите на квартала, като им забрани сватбите на открито. [8] На общинската сесия от 28 юли Общинският съвет гласува забраната на сватби и други празненства на места, които са общинска собственост, както и в открити частни имоти. Отворените публични пространства са за употреба, но само от някои, и то не за всички и само ако кметът разреши. Защо този път кметът не проведе допитване до гражданите дали честванията на открито им пречат, за да бъдат забранени, защото нали все пак тази забрана е заради самите тях и тяхното спокойствие, или допитвания се правят само около и за избори?

Положителната история от град Кюстендил е, че през 2015 г. Общинският съвет прие план на Община Кюстендил за действие и изпълнение на областна стратегия за интегриране на ромите. В нея е заложено актуализиране на подробния устройствен план на квартал „Изток“ от 1978 г. и проектирането на техническа инфраструктура като водоснабдяване, канализация, улична мрежа, което най-накрая ще адресира факта, че 70% от домакинствата в квартала

нямат достъп до канализация. [9] Въпреки това обаче Община Кюстендил ни пази от прекомерния оптимизъм и е приела някои странни инициативи за интеграция. Основен метод за справяне с 16-процентовата безработица е „мотивирането за активно търсене на работа“, което не помага особено, когато такава няма. И понеже няма, Общината ще се стреми да повиши предприемаческата култура на ромите, нищо, че голяма част от тях отдавна попадат в дефиницията на предприемачи, но никога в парадигмите на мейнстрийм предприемаческите гурута. [10]

В плана на Общината е заложено и налагане върховенството на закона чрез противодействие на проявите на нетолерантност и езика на омразата, като за целта полицията ще се обучава за работа в мултиетническа среда и най-вече на места с компактно ромско население. Ако акцентът е борба срещу нетолерантността, то практико-теоретичният курс на полицията би трябвало да е насочен не толкова към работа в ромските махали, колкото към такава с източника на тази нетолерантност, а именно с жители извън квартала. В противен случай остава впечатлението, че жертвата е виновна за състоянието си, а извършителят е бил „предизвикан“. Това обаче не би трябвало да учудва, тъй като идеално попада в гореописаната политика на Общината през изминалите няколко мандата: утвърждаване на структурен расизъм в ситуация на уж оскъдни общински ресурси.

Пловдив – ние ви бутаме, вие оставате

Спечелвайки титлата Европейска столица на културата, Пловдив изяви претенции да подходи по различен начин с гетоизирани общности и в частност с квартал „Столипиново“, но и тук политическата класа не разочарова с излизане от праволинейната си политика. Пловдивският квартал „Столипиново“ се разпростира на клаустрофобичната площ от 0.8 км², което прави изключително трудно съвместното живеене на повече от 40 000 жители. Подобна карти-

на рисуват и данните на НСИ от преброяването през 2011 г., които сочат, че българите живеят на площ от 23,2 м² лична площ, а ромите – само на 10,6 м². На фона на това „тясно“ съжителство Общината периодично се „намесва“, бутайки постройки и изтласквайки жителите навътре към квартала. Последното събаряне от месец юли 2016 г. остави няколко семейства на улицата, част от които трябваше да се приютят у роднини, тъй като Пловдив, град с население от над 338 000 души, разполага само с 20 места за временно настаняване.*

За да освободи място за общински жилища в квартала и да прогъжи гетоизацията, 40-тото Народно събрание през 2009 г. прие поправки в Закона за общинската собственост, внесени по предложение на пловдивските депутати от ВМРО Захари Георгиев и Бойко Ватев, и по този начин позволи замяната на частни имоти срещу общински такива след данъчна оценка. Поправката бе направена специално за около 200 български семейства [11] и отново поруга основен принцип в нормотворчеството, а именно да урежда широкоразпространени обществени отношения, а не лични такива. Целта на това упражнение по законотворчество бе да се помогне на последните останали българи в „Столипиново“ да напуснат квартала, защото се чувствали като малцинство, роля, която никои не обича да играе. А как Общината решава кой точно е българин, че да заслужава изгодите на закона, вероятно се случва въз основа на колонизаторски расистки парадигми. На последните местни избори през 2015 г. бившият кмет Славчо Атанасов, издигнат от Патриотичния фронт, отново обеща възстановяване на временно спрянатата програма за извеждане на българите от гетото „Столипиново“. [13] Дали белият патриот Славчо Атанасов (или който и да е друг политик) мисли, че открито сегрегационната политика от времето на апартейда в ЮАР е културата, с която Пловдив трябва да се представи през 2019 г.?

*Заявено от служител на дирекция „Социално подпомагане“ – Пловдив в личен разговор.

Вместо да умува как да хомогенизира един квартал, Общината трябва да мисли за инвестиции в публична инфраструктура. Подробният устройствен план (ПУП) на „Столипиново“ е от 1963 г. и изглежда скоро да бъде актуализиран няма, за разлика от този на Кюстендил. Причината е, че кварталът не е сред приоритетите на Общината, както потвърди доскоро главният архитект на Пловдив Румен Русев. [13] Тъй като публичните средства са ограничени, а има много други квартали, които чакат нов ПУП, многохилядният квартал ще трябва да почака, както винаги досега. Ако сравним средствата, изразходвани за други части на район „Източен“, където попада и „Столипиново“, ще забележим голямо несъответствие откъм качество и количество на ремонтните дейности.

Няма кой да осъществява политическо представителство и да защитава интересите на жителите на местно ниво, или ако има, това се осъществява от вербувани от властта хора. След последните общински избори от квартала, чието население е над 1/9 от това на Пловдив, да вземе един от 51-те мандата в общинския съвет успя само един жител на „Столипиново“. В районното кметство също не работи никой от квартала, въпреки че това би улеснило работата с общността.

Това непредставителство трудно би могло да доведе до разработването на успешни публични политики за справяне с гетоизацията и стереотипизирането. Един такъв неуспешен опит е видим в Стратегията на Област Пловдив за интеграция на ромите 2012-2020 г., където е заложено като успешен метод за интеграция намирането на работа на ромите в общинските предприятия „Чистота“, „Паркове и градини“, „Общинска охрана“. [14] Положителното е, че поне за разлика от Община Кюстендил, Пловдив се опитва да предостави работа, друг е въпросът доколко минималната работна заплата в тези предприятия е достатъчна за преживяване във втория по големина град. А когато Общината не успее да предостави работа, се намесва държавата със схемата „Вице ми работите, аз не ви плащам.“ Законът урежда тези, които са регистрирани в Бю-

рото по труда повече от 6 месеца да получават социална помощ в минимален размер, зависещ от възраст, брой деца, здравословно състояние. Тази помощ, освен че се получава след полагането на обществено полезен труд 14 дни по 4 часа, зависи и от редица изключващи условия като това едно безработно лице да притежава единствено жилище, което не може да има повече от една стая. Жилище с кухня и спалня например неимоверно говори за заможност според логиката на държавата.

Стратегията на Област Пловдив също така предвижда създаването на спортна база. Досега в „Столипиново“ е изграден само т. нар. външен фитнес, който е по-скоро опасен, отколкото полезен, и местоположението му отнема от малкото зелени площи в квартала.

Само на разстояние от няколко метра има огромна зелена площ, която буренясва, вместо да бъде превърната в различни площадки и игрища.

Такива обаче вече има изградени в „българската“ част. Една до друга са залепени няколко детски площадки, баскетболно игрище, тенис маси. Защо за „небългарската“ част никога няма пари от общинския бюджет?

Освен че липсва равномерно разпределение на публичните средства за облагородяване на района, жителите на квартала често пъти са оставени да тънат в боклуци, защото контейнерите са крайно недостатъчни. От уличната карта на Гугъл се вижда, че на ул. „Сокол“, една от вътрешните улици на „Столипиново“, през 2012 г. е имало цели 16 контейнера. Четири години по-късно на същата улица има само 6 контейнера, а населението междувременно е нараснало. Публична тайна е, че масово се изхвърлят строителни отпадъци от целия град в коритото на река Марица на края на квартала, за да се избегне плащането на допълнителна такса. Едно от обясненията, давани от служители на ОП „Чистота“ да не се извозва редовно боклука на „Столипиново“, е, че къщите са незаконни и не плащат такса смет. От сайта на предприятието [15] се

вижда обаче, че има опция да се „купи“ извозване на боклука – нещо, което не се обяснява на жителите на квартала дори и да са готови да си платят. Ето как Общината успява да поддържа стереотипния имидж за ромите като мръсни.

В някои случаи жителите на квартала решават да се самоорганизират и „присвояват“ функциите на общинските предприятия. С общи усилия те създават малка гражданка, която поддържа сами с цената на много усилия.

Някои по-заможни граждани оправят тротоарите на своята улица и засаждат дървета.

В последните месеци обаче Община Пловдив показва, че не е забравила напълно за този квартал и това е видно в подмяна на асфалтовата настилка и изграждането на велоалея. Желателно е градската управа да увеличи тези усилия, за да обхване и вътрешните улици, които се превръщат в морета, щом завали.

Казанлък и Видин – стари крепости

На пръв поглед далеч един от друг, двата града споделят нещо общо, и то е политиката си на сегрегация и „скриване“ на ромските махали. В Казанлък може да „ухае“ на рози, но само ако е отвъд стената. Ромската махала „Кармен“ е двойно скрита от минавачи. Освен че входът към квартала е само един, ромските къщи и блокове са физически отделени от останалата част на града и от дълга стена. Сякаш за да прикрие тази своя „срамна“ политика, Общината е засадила дълъг ред храсти, с който да скрие стената, вместо изцяло да я премахне. [15] В допълнение, един от блоковете, който кандидатства по програмата за саниране, не е одобрен с мотива, че има лоша сградна канализация. Остава впечатлението, че отново публичните политики не се правят за най-нуждаещите се хора, които биват санкционирани за това, че институциите не са си свършили работата. Във Видин ромският квартал „Нов път“ действително има нов път и той е под дъглата почти километър бетонна

стена, която прегражда прекия път към другата част на града. Официалният вход към махалата е през обиколен път покрай гробищата. „Новият“ стар път под стената е издълбан от децата, които са принудени да лазят един метър в прахта, за да стигнат до детската си градина, тъй като тази в квартала отдавна не функционира. И във Видин, както и в Кюстендил, градоначалникът твърди, че стената служи, за да предпази хората от жп линията, която минава оттам. Въпреки протестната подписка от жителите на квартала, стената не е премахната. Защо в други градове, където покрай кварталите минават опасни пътища или жп линии, не никнат стени? В Рио де Жанейро в годините, предшестващи Олимпиадата, цели квартали, т.нар. фавели, биват скрити зад стена, само че не под предлог за повече сигурност, а за да е „по-красиво“. [16] И в двата случая обаче в основата на стената е нежеланието на елита да се огледа в нищетата наоколо.

Във Видин кварталът е сегрегирен и по друг начин. В струващия над 72 милиона лева проект за водния цикъл в града ромската махала изобщо не фигурира. [17] Нито една улица няма да бъде асфалтирана и нито една тръба сменена, въпреки че при по-силен дъжд кварталът остава без път.

Градовете, където ромските квартали не са антагонисти, а проагонисти в политически пиеси

Не всички градове в страната обаче осъществяват такава политика на изключване на ромското население от разпределението на публични средства. В Монтана например Общината е спечелила проект за изграждане на нова детска градина в ромския квартал „Кошарник“, а до нея ще бъде изграден и здравно-консултативен център.

Заслужава да се отбележи и известният пример с град Каварна, където Общината хвърля много усилия да оправи инфраструктурния и жилищния фонд в града. Ремонтират се улици, изгражда се канализация, водоснабдяване, газификация. Ромите строители сами

участват в изграждането на жилищата, сметищата са изчистени. Успешна практика за здравно ограмотяване на хората и помощ в семейното планиране и превенция на болести е програмата за здравни медиатори. Често пъти това е единствената връзка на хората с институциите. Защо нещо, което е полезно, получава толкова малко средства? Най-големите градове с ромско население – София, Пловдив, Варна и Бургас – имат съответно 3, 4, 5 и 7 назначени и работещи на терен здравни медиатори, а в градове като Ветово, Добрич и Шумен има съответно 4, 3 и 3 здравни медиатори.

Ромите са групата, по отношение на която се наблюдават най-много негативни стереотипи. Тези стереотипи обаче са слаби и несвързани и лесно могат да бъдат преборени чрез адекватна политика. На пръв поглед непреодолимите различия между групи от населението могат да бъдат преодоленни с помощта на концентрираните усилия на сръжавата и общините в прилагането на публични политики на десегрегация, образование, повишаване на възможностите за работа и като цяло включването на ромите в обществото, в това число и чрез политическо представителство. Сега такива усилия изглеждат непостижими предвид факта, че една от коалиционно управляващите партии НФСБ открито прокламира в политическата си програма от 2013 г. създаването на „атракционни“ концентрационни лагери извън градовете, където да бъдат изселени ромите. [18] Скорошен пример от София също показва сгрешения подход за решаване на проблемите на хората. След 23 акции по събаряне на къщи кметът на район „Студентски“ прави заключението, че оставени на улицата, хората много бързо строят нови къщи наблизко. Да ли на 35-ата акция кметът ще възприеме различна политика?

Вместо къщи трябва да бутаме стени, освен ако не очакваме различен резултат от извършването на едно и също действие, каквото е събарянето на къщи безкрай. Перифразирайки френския социолог Ерик Фасен, фобия, която се фокусира върху границите между „нас“ и „тях“, не само ще засегне „тях“ (заг стената), но и „нас“ (отвъд стената), размивайки мислените функции на тази стена.

Инфраструктурните бариери – случаят с кв. Христо Ботев

Павел Янчев

от брой 6 на сп. дВЕРСИЯ „Борбата & градът“

Квартал „Христо Ботев“ - подход откъм квартал „Слатина“
(източник: авторът)

Текстът разглежда квартал „Христо Ботев“ в София през призмата на непреодолимите инфраструктурни бариери, които възпрепятстват свободното движение на хора в публичното градско пространство. Целта е през примера с конкретния квартал да проблематизирам липсата на пропускливост в градската среда като политически инструмент за фрагментиране и разкъсване на социалната структура на града, както и да разгледам нормативната идея за порестия град. Вдъхновение за статията бяха наблюденията върху квартал „Христо Ботев“, направени вече от Светла Енчева, [1] но също така и набиращият скорост дебат за градската пропускливост, например през концепцията на Секи и Вигано за Париж.

Когато италианските урбанисти Бернардо Секи и Паола Вигано работят върху стратегията за развитието на Парижкия столичен регион през 2008-9 г., основна за проекта е идеята за порестия град (*ville poreuse*). [2] Според разработката, порестият град представя по-големи възможности за мобилност, придвижване и достъпност, преразпределяйки пространствения, културния и социалния капитал и като работи с идеята за градска близост. Идеята на Секи и Вигано е, че бъдещето на Париж е в компактността на града, в голямата плътност на обитаване, вместо в териториалното му разпростиране. Едновременно с това порестата структура на града е решаваща за постигането на социална справедливост в съвременния град през равния достъп до блага.

Бернардо Секи дефинира социалната справедливост и равния достъп до инфраструктура, публично пространство и природни ресурси като едно от големите предизвикателства пред града на XXI век. Именно затова и порестият град би трябвало да бъде отговор на съвременната криза на капиталистическия град – намаляващите публични пространства, намаляващото качество на живот, социалните неравенства, разрушаващата се природна екосистема в града. Този модел на градско развитие предполага уплътняване на съвременната градска структура и едновременно с това подобряване на мобилността, достъпността и пропускливостта на градската тъкан.

Търсейки какво може да дефинира липсата на пропускливост в контекста на градската среда в България, в този текст анализирам малка част от физическите инфраструктурни бариери, които възпрепятстват развитието на София в посоката на порестия град. „Инфраструктурни бариери“ наричам мащабни (в повечето случаи) линеарни инфраструктурни обекти в рамките на градските територии, които не могат да бъдат лесно преодолени от пешеходци, (или могат, но с по-висок риск за живота). Тази им непронускливост ги определя като бариери, които разделят кварталите и фрагментират публичното градско пространство, а съответно и намаляват възможности на хората за социално или икономическо действие в града. Това могат да бъдат дву- или трилентови булеварди, магистрала, жп линии, речни корита.

Инфраструктурно свързване – инфраструктурно разделяне

Интересът ми към инфраструктурата е породен от вменената ѝ двойствена роля на едновременно свързващ и разделящ пространствен фактор в модерния град. И докато свързващата роля е основополагаща за израждането ѝ, то разделящата остава в повечето случаи вторична и скрита, но с много осезаеми и дълготрайни последиствия за жителите на града и физическото им дистанциране. Модернизмът и конструирането на модерния град в края на XIX и първата половина на XX век имат огромен принос за съвременната градска среда такава, каквато я познаваме, и за нейната инфраструктурна свързаност. Този принос се изразява в развитието на глобални комуникационни инженерни мрежи, които предоставят широк публичен достъп до електричество, вода, канализация, телекомуникации, градски и междуградски транспорт. Тези физически и виртуални мрежи, които в момента приемаме за гаденост, не са били факт преди средата на 19 век например, когато префектът на Париж Барон Южён Осман прави масирена реконструкция на френската сто-

лица. Тази първа по мащабността си градска трансформация води след себе си достъп до инфраструктурна свързаност, но и масово разрушаване на хиляди жилища и изселване на стотици хиляди граждани на Париж. Както показва този пример, инфраструктурното обезпечаване на градската среда никога не е еднозначен акт на подобряване на живота в града – политическите решения за урбанизирани територии и градски трансформации никога не носят благо за абсолютно всички граждани. В общия случай, въпреки че инфраструктурата е изграждана с идеята да представлява общо благо, ефектът върху обществото е нюансиран и винаги за сметка на уязвимите, бедните и онеправданите. Свързването за едни хора винаги означава разделяне за други. Това важи най-вече в гъстонаселени урбанизирани райони, където конфликтите и социалните неравенства са изострени.

За да поставим тези градски процеси в по-широк икономически и политически контекст, е важно да разгледаме и по-дълбоките причини за инфраструктурното обвързване. Както разказва Дейвид Харви в известната си статия *Right to the City*, [3] големите градски реконструкции, подобни на тази в Париж през 1850-те, направена от Барон Осман или на Ню Йорк през 1960-те от Робърт Моузес, винаги се случват в момент на капиталов излишък, който трябва да бъде инвестирани и усвоени, за да не бъде загубен. Модернизацията на инфраструктурата води след себе си мащабна промяна за градския начин на живот, но както показват и двата примера, тя винаги е за сметка на бедните или непривилегировани жители на града, които са принудени да загубят общността си, социалните си връзки, жилището си за сметка на технологичния прогрес на градската среда. Урбанизацията, казва още Харви, играе ключова роля в абсорбирането на капиталовите излишъци, случвайки се винаги във все по-големи мащаби, на цената на процъфтяващото „креативно разрушение“, което отнема на големи маси от хора правото на град, или правото да се борят за бъдещето на града, в който искат да живеят. А правото да изграждат себе си и града си, според Харви, е

едно от най-ценните и същевременно едно от най-пренебрегнатите измежду човешките права. [3]

Планирайќи конкретното пространствено измерение на публичните пространства в града, често разглеждаме градската и между-градската инфраструктура – магистрали, скоростни пътища и булеварди, жп линии, водни басейни – единствено от строго функционалната им страна на непосредствена необходимост за свързване на хора и места. Пример е фактът, че при проектиране на градска магистрала или жп линия през гъстонаселена градска зона рядко се взима предвид трудността те да бъдат пресечени пешеходно. Това се случва през подземни пасажи и стимулира пресичането с риск за живота. Изведнџ хора и места, които са на дистанция от едва десетки или стотици метри, престават да имат пряка физическа връзка, а това започва да влияе на възможностите им за движение, социални контакти и формиране на общности.

В книгата си *Splintering Urbanism* Марвин и Греъм анализират инфраструктурната свързаност на съвременния град като един социотехнологичен процес. [4] Един от основните аргументи в критиката им към модерната инфраструктура е, че моделът на съвременното градско планиране изгражда мащабни проекти за технологична и транспортна инфраструктура, а инфраструктурният прогрес води със себе си както свързаност за едни, така и издигането на бариери за други обитатели на съвременните градове. Инфраструктурата успява да постигне глобална свързаност, но и локално изключване. Най-често общностите, живеещи в непосредствена близост до тези инфраструктурни обекти, които имат характеристиката на публично общо благо, нямат реален достъп до тях. Такива пример са гетата около летищата (напр. в Мумбай, Индия), около електрическите далекопроводи (напр. в Дърбан, Южна Африка), около тръбопроводи с питейна вода (отново в Мумбай) – всички те са лишени от достъп до ползите от инфраструктурните обекти, в чиято непосредствена близост живеят.

Не е трудно да се намери информация в подкрепа на тези твърдения. Например около 1,2 млрд. души по света през 2013 г. не са имали достъп до електричество, [5] а около 663 млн. през 2015 нямат достъп до питейна вода. [6] Тези факти звучат още по-стряскащо, поставени наравно например с перспективите за развитието на ед-на от съвременните инфраструктурни типологии – тази на т.нар. виртуални центрове за данни (*data centers*), в които на практика се съхраняват всички данни в световния интернет. В момента за обезпечаването на тяхната 24-часова безпроблемна работа се изразходват до около 10% от световното електричество. [7] Тази картина ясно показва приоритетното ориентиране на инфраструктурното обезпечаване дори на базова услуга като електроснабдяването не към най-нуждаещите се, а към политически подкрепяните икономически сектори, каквито са информационните технологии.

Политическата роля при изграждането на транспортна инфраструктура обикновено остава пренебрежната в публичния дебат за градското планиране. Рядко се състои разговорът за това кои граждани са свързани с модерен транспорт и за кои достъпът до публично благо е завинаги отрязан. В България транспортните коридори остават обект на дискусия основно между експерти-технократи и инженери, по-рядко в кръговете на хуманитаристи. Търсеният ефект от изграждането им се ограничава с ефикасността, бързината, ниската себестойност и възвръщаемостта на инвестицията, а анализите рядко проследяват евентуалната негативна социална промяна от фрагментацията на градската среда и загубата на публично пространство и съответно затварянето и деформирането на градски общности.

Исторически първата мащабна модернизация на София е през релсовия транспорт – трамвайният градски транспорт, но и националната железопътна мрежа, която малко по малко свързва големите градове в България. И докато трамвайната инфраструктура винаги е била интегрирана част от модерната градска среда заради човешкия ѝ мащаб, сравнително ниската ѝ скорост и нейното „гоб-

ро съжителство“ с живота на улицата, както и заради факта, че свързва успешно различни квартали и социални реалности, то жп транспортът има съвсем друг ефект върху града и публичните му пространства.

Изграждането на жп транспорта е първият опит териториите на модерните национални гържави да бъдат инфраструктурно маркирани, покрити и достигнати от гържавната власт. Достъпът на бърз транспорт до ключовите точки на територията на една гържава улеснява движението на хора и стоки, за изграждане на производства и събиране на произведеното, но е и решаващ за защитата на целостта ѝ в момент на военни конфликти. Железопътната инфраструктура е и основен инструмент например на британската колонизация в овладяването на териториите и ресурсите на гържави като Индия и Кения. Модернизацията рядко цели да бъде в услуга на местните жители – напротив, целта ѝ е именно да покаже разликата в техническия напредък и начина на живот между колонизирани и колонизиращи. Железопътната мрежа в колонизираните гържави често има за цел да свързва природните ресурси с пристанищата и съответно да гарантира търговските пътища на тези ресурси към европейските гържави.

За да обобщим, че конфликтът между изграждането на инфраструктура, от една страна, и общото благо и градската мобилност, от друга, не е единствено пространствен, а е вложен изначално в развитието на модерните капиталистически гържава и град. Изграждането на инфраструктурата в логиката на капиталистическото развитие по дефиниция дава приоритет на свободното движение на стоки, услуги и капитал пред движението на хора. Глобалната свързаност приоритизира възможността дадени стоки и услуги да достигнат до дори най-далечното кътче на планетата, но далеч не всеки човек е способен да се възползва от инфраструктурната глобализация по същия начин. В този смисъл инфраструктурата служи за придвижване на хората най-вече в качеството им на работна сила. Магистралите, жп линиите, електро-, газо- и нефтопроводите

имат за цел да свържат първо големите индустриални комплекси и много след това да дадат равен достъп до инфраструктура на всички граждани. Паралелно с това, следвайки икономическата логика, държавите намаляват мита, данъци и такси, за да улеснят трансфера на стоки и капитал в международен план, но издигат стени по държавните граници, включват в действие утвършенствани визи и правни режими, за да контролират и възпират свободното движение на хора.

Поглеждайки в по-малък мащаб, в развитието на градовете през 20 век инфраструктурата, умишлено или не, се превръща в част от пространственото разиграване на вече съществуващи социални неравенства. Добре илюстрира това бел хукс – професорка, антирасистка и феминистка активистка*. В предговора на книгата си *Feminist Theory: From Margin to Center* [8] тя казва:

Като чернокожи американци, живеещи в малък град в Кентъки, железопътните линии бяха ежедневен спомен за нашата маргиналност. Отвъд тези жп линии имаше навирани улици, магазини, в които не можехме да влезем, ресторанти, в които не можехме да ядем, хора, които не можехме да гледаме директно в очите. Отвъд тези жп линии имаше свят, в който можехме да работим като прислужници, чистачи и проститутки, доколкото оставахме в ролята си на прислуга. Можехме да влезем в този свят, но не и да живеем в него. Винаги трябваше да пресичаме обратно жп линиите, за да се връщаме в периферията, в колибите, в изоставените къщи на края на града.

Впечатленията на хукс са от детството ѝ през 1960-те – време на явна расова дискриминация срещу чернокожото население в Съединените щати. Това описание остава симптоматично за начина, по който инфраструктурата (в случая, железопътните линии) се превръща в разделящата граница между бели и черни жители на малкия

* бел хукс предпочита името ѝ да бъде изписвано с малки букви.

американски град. Линиите на влака, носещи официалното символно значение на инфраструктура, която рамкира територията на националната държава, логично придобиват и качеството на символна граница на расовия апартейд – граница, която градското планиране е направило труднопреодолима и съответно опресивна към свободното движение в публичното градско пространство.

В тази връзка отбелязвам и факта, че последният Общ устройствен план на София (ОУП София, 2009). [9] изготвен от главния архитект Диков (2006-2015), слага основен акцент на изграждането на тежка и труднопреодолима пешеходно автомобилна инфраструктура в града. Този силен политически инструмент за изграждане на съвременна София остава и ясен знак за задълбочаване на разделението на кварталите на София от трилентови булеварди, кръстовища на няколко нива, сегрегация на пешеходния от автомобилния трафик. Това постепенно води до висока скорост на автомобилния трафик в града, както и до значителен брой прегазени на пешеходни пътеки и инциденти с велосипедисти. Този проблем е видим както във всекидневиеето на града, така например и в скорошно решение на Висшия касационен съд, който по дело за убит на пешеходна пътека пешеходец се произнася с тезата, че правото на предимство на пешеходеца на пешеходна пътека не е „абсолютно“. [10] Решението затвърждава институционално силата на инфраструктурната бариера, намалявайки правата на пешеходците при пресичане на улици и булеварди.

Изхождайки от тези факти и разбирания за изграждането на съвременния град, в следващата част на текста споделям наблюденията си за такива примери и пространства в София, които разкриват зависимостта между изгражданата инфраструктура и социалните и пространствени неравенства, които липсата на пропускливост и достъпност на градската среда допълнително затвърждават. По-конкретно фокусът е върху случая с квартал „Христо Ботев“ в София, позициониран в критичното пространство между едни от най-мащабните инфраструктурни обекти в града.

За да бъдат визуализирани пространствените ефекти от инфраструктурата, са картографирани основните мащабни инфраструктурни обекти (карта 1), представляващи своеобразни бариери в градската среда в София. Също така, по-детайлно е картографирана инфраструктурата около квартал „Христо Ботев“ (карта 2*), за да бъдат анализирани пространствените ѝ ефекти.

Карта 1 изобразява всички железопътни линии (някои физически демонтирани, но трасетата им все още необособени като публични пространства), градски магистрали и водни басейни в и около София. Визуално може да разделим София на северна и южна част, като ясно виждаме в северната и североизточната част на града много по-голямо насищане на територията с тежка инфраструктура. Наблюдава се явното разделение на града на северна и южна част от железопътната бариера, състояща се от Централна гара, гарите Подуене и Подуене-разпределителна, вагонно депо Надежда, както и тръзващите от този жп масив направления към Пловдив и съответно Калотина. Насищането на северната част на София с жп линии (малка част от които вече демонтирани) е резултат от наличието на индустриални зони назад във времето, много от които с гарантиран жп достъп. Изпълва и силното присъствие на аерогара София и въздушния трафик като важен фактор за жилищните условия в северните квартали.

Не е изненада, че сравнявайки например сателитни изображения на София от началото на 2000-те с тези сега, ще видим, че усвояването на нови територии за строителство, съответно и инвестициите в недвижими имоти, е реализирано най-вече в южната част на града. Историческият център на града и южната част на София се оформят като желано място за живеене, за разходка, за прекарване на свободно време. Същевременно, дори да живеете отдавна – или дори понякога цял живот – в София, в северните квартали на града е възможно да не сте попадали никога. Там обществените функции

Картата се вижда добре само онлайн на адрес <http://bit.ly/2qP6арq>

са намалени до най-необходимото за живеещите, прогължава да преобладава индустриалният и крайградският пейзаж, до и от тези квартали пътуват предимно жителите им, а между тях и града остават непреодолимите бариери на транспортните решения на модернизма. Можем да кажем, че в мисловната карта на жителите на София тези квартали отсъстват – те няма за какво да бъдат посещавани.

Вероятно би било спекулация, но би трябвало да направим очевидната връзка между наличието на инфраструктурните бариери в града и факта, че изолираните от тях квартали стават все по-малко привлекателни за публични инвестиции, следователно и за качествен живот в града. Липсата на порести и пропускливи публични пространства обрича кварталите с по-бедно и дискриминирано население на допълнителна социална и икономическа стигматизация, която се преодолява трудно и чрез дълготрайно и устойчиво градско планиране, концентрирани политически усилия и инвестиции.

Квартал „Христо Ботев“

Пример, който илюстрира подробно проблема с фрагментацията, сегрегацията и маргинализацията на публичното пространство, е квартал „Христо Ботев“ в София. Намира се в източните покрайнини на София, заключен между кварталите „Слатина“ и „Васил Левски“, между коритото на река Слатинска, Хладилното железопътно депо, жп линията София-Пловдив и Аерогара София. Заключен, защото позицията на квартала в града, както и обграждането му от практически непреодолими транспортни артерии и обекти, правят жителите му изключително затворени и немобилни в рамките на града. Кварталът има три физически точкови подхода (маркирани на картата с кръгове), през които може да бъде достигнат. Първият пресича товарна жп линия чрез прелез на същото ниво и излиза на сегашния булевард Източна тангента, който е често задръстен от транзитен трафик между летище София и бул. „Ботевградско

шоце“. Вторият води към квартал „Слатина“ и минава под жп линията София-Пловдив на едно ниво с река Слатинска и доскоро често е бил наводняван от реката. Третият води към кварталите „Васил Левски“ и „Сухата река“ и представлява мост над бетонното корито на река Слатинска. Тази ситуация предполага изключително трудното влизане и излизане от квартала през точкови входи и изходи. Всеки опит за достъп до квартала значи преминаване на потенциално опасно и отблъскващо пространство, каквито са жп прелеза, подлеза или моста. Като тотална противоположност може да си представим свързаността на някои квартали, например в и около центъра, които са оградени от улици и булеварди с човешки мащаб, които пропускат пешеходното движение и могат да бъдат пресечени по цялото им продължение. Такива например са кварталите Зона Б-5, „Иван Вазов“, „Яворов“, „Лозенец“ – предпочитани места за живот предимно поради улеснените връзки с центъра, пропускливостта и транспортната свързаност.

Решение за демонтиране на товарната жп линия е взето през декември 2013, но докато се достигне до този момент, кварталът има повече от двайсетгодишна история на съжителство с близко преминаващи товарни жп композиции, без да има прелез при автомобилното и пешеходно влизане в квартала. Прелезът е построен чак през 2011 г. след множество инциденти и дори смъртни случаи, малко след което вече се оказва ненужен. [11] Въпреки че жп линията е демонтирана, пространството, заемано от нея, не е облагородено, съответно и сега неизползвано с разделящите характеристики на доскорошната инфраструктурна бариера.

От гледна точка на градски транспорт, кварталът е обслужван от една-единствена автобусна линия (номер 79), водеща на север в посока жк „Хаджи Димитър“, без да навлиза в кварталите на юг, както и без да бъде свързваща с ключови централни градски точки. Ползването на градски транспорт от квартала почти задължително изисква излизане от него през някои от подходните точки, обикновено към „Слатина“, и търсене на друг превоз – авто-

бусите 75 и 404. Всеки опит за достигане до центъра на града или до по-добре устроени квартали задължително изисква едно или две прекачвания и часове, прекарани в градския транспорт.

Ако разгледаме най-използвания от пешеходци подход към квартала – този към квартал „Слатина“, – ще видим улица, която минава под два жп надлеза, редом с бетонните стени на речното корито на р. Слатинска. Тротоарът е тесен колкото за един човек, а пешеходците и значителният брой майки с детски колички се размиват с автомобилите на уличното платно. Пасажът е използван често, защото води както до градинките и парковете на „Слатина“, така и до допълнителни линии на градския транспорт. Липсата на достъпни паркове и градинки принуждават хората да извеждат децата си, минавайки през подлеза или оставяйки децата да играят по улиците. Последното също е причина за множество случаи на деца, блъснати от автомобили в квартала.

Подходът през подлеза откъм квартал „Слатина“, въпреки че е най-използван, в определени моменти е и опасен за преминаващите. В миналото, преди реконструкцията му, е място с чести наводнения при прииждането на река Слатинска. Подобна ситуация на затваряне на най-използвания подход към квартала е принуждала жителите да пресичат жп линията София-Пловдив. В такъв момент на наводнение по човек, пресичащ релсите, за да достигне квартала, бива стреляно от охранителите на жп линиите на БДЖ. Човекът, за щастие, остава невредим. В друг минал период, преди да се монтира осветление в подлеза, той остава дълго време неосветен и около 2009 г. вечер се случват редица нападения върху жени от квартала.*

На това място, в пространството около жп линията София-Пловдив, през 1990-те е разработван проект за жп спирка „Христо Смирненски“, която да обслужва кварталите „Слатина“, „Христо Смирненски“ и „Христо Ботев“. [12] Проектът е част от по-мащаб-

*дължа тези наблюдения на Ваня Григорова

на идея съществуващата индустриална жп инфраструктура в София да бъде превърната в регионална пътническа такава и да бъдат създадени нови обслужващи линии, които да свързват центъра на София с околните близки села и градове. Потенциално подобна идея би могла да има многостранен ефект върху публичното пространство – да обособи определени места по жп линиите като точки на пропускливост през инфраструктурните бариери, облагородявайки например опасния пасаж по жп линиите, както и да увеличи достъпа до градски и междуградски транспорт, но тези проекти са изоставени.

Към мащабните ефекти на транспортната инфраструктура можем да добавим и този на Аерогара София, чийто шум от излитания и кацания самолети е проблем както за квартал „Христо Ботев“, така и за околните „Левски“, „Сухата река“, „Враждебна“, „Кривина“ и др. Когато през 2001 г. се взема решение за разширяване на съществуващото Летище София с нов по-голям терминал и нова писта, започва публичен дебат за това дали летището трябва да бъде разширявано именно на съществуващата площадка, или да се търси друго място. Също така се обсъжда вариант за изместване на посоката на пистата, така че самолетите да не излитат и кацат над градски жилищни квартали. В квартала е сформирани инициативен комитет, който да се бори срещу проекта; в мобилизацията се включва и екологично сдружение „За Земята“. В крайна сметка, въпреки мобилизираната енергия за промяна на проекта, той е изпълнен, както се предвижда в началните му параметри – новата писта е успоредна на съществуващата, траекторията на самолетите остава същата. Летище София договаря с кварталите „Левски“ и „Враждебна“ да смени дограмите на 230 къщи, но оплакванията от шума продължават. [13]

Любопитен детайл е, че най-близкият до квартала публичен парк е т.нар. парк Правителствена аерогара, намиращ се пред входа на правителствения терминал, както подсказва и името му. Паркът обаче е заграден с висока метална ограда с бодлива тел, което

го прави абсолютно недостъпен за когото и да е, добавяйки още една малка брънка към веригата непронускливи бариери в пространството около квартала.

Въпреки че бетонното корито на река Слатинска има огромен потенциал да се превърне в парк и публично пространство, свързващо квартала с града, в момента то остава една от инфраструктурните бариери-границы на квартала. Практиките на модерния урбанизъм през XIX и XX век превръщат реките в много градове по света в изолирани и съответно забравени пространства въпреки потенциалните им качества на източник за питейна вода, възможност за транспорт и др. Според логиката на „Чистия урбанизъм“ реките биват санитаризирани, прокарвани в подземни тръбопроводи и канализации далеч от градския живот. [14] Следвайки тази тенденция софийските реки са въдворени в широки и непреодолими бетонни корита, за да може пролетният им прилив да бъде безопасен и управляем, а във водите им да се изливат канализационни води от околните квартали. Това инфраструктурно решение превръща тези корита в отблъскващи и сегрегиращи елементи на публичното пространство, вместо да черпи от потенциала на реките.

Допълнително, речното корито, според Общия устройствен план на София, ще бъде дублирано от градската магистрала бул. „Източна тангента“, който ще засили изолацията на квартала от запад. [15] А от северната страна на квартала се предвижда Източната тангента да бъде свързана с мащабно кръстовище на две нива, прекъсващо пешеходния достъп до квартала и в това направление.

В един от основните планови документи на града – Интегрирания план за градско възстановяване и развитие на София (2011-2013) – се определят т.нар. „Зони с преобладаващ социален характер“, където да бъдат насочени проектни инвестиции през следващия бюджетен период (2014-2020 г.). [16] Направени са изследвания на различни фактори, които да определят тези зони за въздействие – високи нива на бедност и изолация, продължителна безработица, слаба икономическа дейност, лошо състояние на жилищния фонд и пуб-

личната инфраструктура, влошена природна среда и градската екология.

В Интегрирания план квартал „Христо Ботев“ е описан като място, което обединява почти всички от така изброените фактори, за разлика от много други квартали, които споделят само частично неговите материални проблеми. Предложението на изготвящите плана е кварталът и околните „Васил Левски“, „Сухата река“ и „Хаджи Димитър“ да станат приоритетна част от зоните на въздействие и съответно проектни инвестиции. Но политическото решение на Общинския съвет е да бъдат изключени за сметка на северозападните квартали „Красна поляна“, „Овча Купел“, „Факултета“, „Гевгелийски“ и др., където живеят много повече хора.

От гледна точка на локалните проблеми, Интегрираният план на София, също както и Общият устройствен план, предписват строежа на булевард „Източна тангента“ като решение на проблемите на квартал „Христо Ботев“, без обаче да изпагат в конкретиката на градския дизайн. Напротив, проектантите оставят проектирането и изпълнението на подобна градска магистрала отново в ръцете на транспортни инженери и технократи, които не биха взели предвид спецификите на инфраструктурните бариери и социалното им въздействие. Единственото преимущество от подобен булевард, с което можем обаче единствено да спекулираме, би било довеждането на допълнителен градски транспорт по границите на квартала.

Всички тези наблюдения на практическата изолация на квартал „Христо Ботев“ от центъра на града и околните квартали потвърждават именно наблюденията на Греъм и Марвин, че въпреки близостта на квартала до тези мащабни инфраструктурни обекти, жителите му нямат възможност да използват благата, които тази инфраструктура предлага. Квартал „Христо Ботев“ е специфичен пример за социално сегрегирана жилищна зона, която въпреки близостта си до градските центрове, остава отдалечена пешеходно и транспортно от тях. А ако анализираме бъдещето на

квартала, което следва действащия план на града, достъпността с друго превозно средство освен кола не само няма да се подобри, а напротив – ще направи жителите му още по-отделени от града и зависими от живота с автомобил.

Липсата на достъп на квартал „Христо Ботев“ до съществени природни и инфраструктурни блага – градски парк, градски транспорт, пешеходни и велосипедни връзки с околните квартали, чист въздух и липса на градски шум – го поставя във фокуса на проблематизирането и опитите за постигане на порестия град. Защото до момента квартал „Христо Ботев“ представлява неговото крайно отрицание. Инфраструктурното обезпечаване на квартала не само не балансира неравностойното положение на жителите му, а напротив – засилва вече съществуващите социални неравенства между софийските квартали.

Наблюденията развенчават и друг мит – този, че жителите на подобни квартали, които са пространствено, политически, социално и икономически сегрегирани от градските ядра, едва ли не самостоятелно са се отделили и носят вината за евентуалните си неуспехи да се интегрират в общоприетия модел на живот, в социалната и икономическа динамика на града. Налице са доказателства за именно обратното – изключването се задълбочава от целенасочени политики, провеждани от гържавната и местната власт. А предоставянето на възможности за градска мобилност, пропускливост на публичното пространство, интегрирането на инфраструктурното наследство от модернизма в градската среда и съответно социалното включване са предимно резултат от политическа роля, която може да бъде изпълнена на първо място от градската управа с инструментите на градското планиране и развитие, но с ясна представа за проблемите и нуждите на градските общности.

„Училище на бъдещето“ АД или защо да защитаваш похитителя си

Станислав Догов

Заглавно изображение източник: Chris Jones @ flickr.com

Тази статия взема за своя отправна точка едно интервю [1] с Алиш Вакълъв – директор на училището в село Бел камен край Якоруда. „Аз съм уверен, че ако това училище се закрие, поне половината ученици ще отпаднат от училище,“ казва той. Интервюто е публикувано на 1 март 2017 г. на сайта на Радио България по БНР. В началото на разговора директорът посочва защо по принцип не е немислимо училището да бъде закрито: „Тъй като парите в образованието следват ученика – знаете, делегираният бюджет на училищата, – такава малки училища като нашето ги ограничава откъм финансов ресурс и ние нямаме избор, трябва да търсим други допълнителни източници, хора, които да ни помогнат.“ Някъде към средата на записа по повод на един от въпросите той опитва да изрази настроенията на местната общност към настъпващите по негова инициатива новости в училище: „Дали нещата търпят промяна, дали подлежат да бъдат променени, дали това, което гледаме по телевизията, че някъде се случва в други училища и сме чули, дали е вярно, дали тука може да се случи, разбирате ли?“ Слушателят трябва да подгрзбере, че отговорът на тези въпроси е по-скоро положителен. Най-малкото, една национална медия решава да интервюира Вакълъв и кръщава материала „Предприемчив директор създаде училище на бъдещето в якорудското село Бел камен“.

Тези цитати не са произволно избрани, не са погредени случайно и съвсем не са извадени от контекст. С любезното съдействие на медията действителната опасност от закриване на едно училище, борбата за оцеляване изобщо се трансформира в представа за „училище на бъдещето“, ръководено от „предприемчив директор“, т.е. в представа, че нещата не просто стоят така, а че трябва да стоят така или поне че друг вариант не съществува.

Такова дискурсивно насилие, което кондензира реалността и напраща впечатление за успешност по неволя обаче не е новост. Вещицата явно възприема това насилие, защото го отвежда до краен предел с въпроса „Чудо ли е вашето училище и може ли то да се превърне във вдъхновение и за други директори, независимо дали на мал-

ко или по-голямо училище?“ Отговорът – след няколко уточнения, че училището не е изключение, че други учители и директори също са съвестни и пр. – се оказва може би по-малко въодушевен и по-„материален“ от търсеното:

Колкото и да си говорим, че средствата не определят резултатите на училището [...], няма как да избягаме от това да платим преките си разходи като заплати на персонал [...], осигуровки, [...] тока, [...] интернетта, [...] дървата за огрев, разбирате ли? И като малко училище, чийто бюджет не е достатъчен [...]. В такъв смисъл сме чудо, че при тази икономическа стагнация...

Алиш Вакълъв

Статията можеше да свърши тук, ако това интервю не беше в състояние да послужи толкова добре, колкото го прави, като завършена илюстрация на дълбокия доктринен капан, в който е попаднала училищна система. Медиите с техните истории за ярки отделни успехи на учители, ученици и директори (свързани понякога с оцеляването на институцията, друг път с учебните постижения) и всепроникващи страшни недъзи (като вече превърналия се в навик разказ за функционалната неграмотност) действително задълбочават този капан. Но основният проблем отива вече по-дълбоко от нивото на краткотрайните ефекти на репрезентациите – отива в завзетото въображение на пряко ангажирани с училищната институция хора, т.е. на учителите и директорите. Дълбокото вкореняване на неолиберализма в образованието – повече бюрократизация, повече пазарни механизми и повече респонсибилзация на служителите за сметка на по-малко фактическо образователно взаимодействие; възпитаване на децата (и професионалистите) в дух на тотална конкуренция – е невъзможен без пропагандното съучастие на медиите.

От това интервю могат да се изведат няколко ключови перспективи към господството на неолибералната парадигма, която

ясно се очертава чрез контраста между реалност и разказ, между посока и крайна цел, аргументи и резултати. Упражнението е полезно, доколкото евентуално би могло да изостри за в бъдеще сетивата на професионалистите и всички ангажирани с образователното поле как реформите стават на практика възможни още преди да се случат формално.

Оптимизации и общности

За вече поне 15 години реформи чрез въвеждане все по-често на все повече и по-агресивни пазарни и либерализиращи мерки във всяко ниво и процес на училищното образование недоумахът и съревнованието са вече може би приети не просто като ново статукво, а като правилния ред на нещата. Институционалната и демографска матрица, върху която всички тези реформи се осъществяват, са процесите на т.нар. оптимизация на училищната мрежа и децентрализиране и реструктуриране на образованието.

Към месец март в училището в село Бел камен има 40 ученици от първи до седми клас, учещи в слети паралелки – I с II клас, III с IV клас, V с VI клас, а само VII клас учат самостоятелно. Очакванията според директора са в следващите шест-седем години този брой да се запази. Вече две години в училището няма осмокласници, тъй като в съответния период не е имало раждаемост в района.

В приетата през 2006 г. Национална програма за развитие на училищното образование и предучилищното възпитание [2] в IX. „Оптимизация на училищната мрежа“ се казва, че „[с]ъществуването на маломерни и особено на слети паралелки в началото на XXI век не е в интерес на децата и не отговаря на съвременните изисквания за качествено образование.“ Както беше посочено и по-горе, явно директорът има добри причини да гържи едно на ум дали училището му го грози закриване. Защото няколко реда по-нагоду в същия документ се казва: „Посредством основни финансови механизми като въвеждането на единен стандарт и делегирани бюджети във всички

училища ще се създадат условия и интерес за ефективно управление на финансовите средства при отчитане на особените демографски или географски характеристики на съответния регион.“ Към март 2017 г. – две години след края на програмата – г-н Вакльов съвсем не изглежда да споделя това мнение. Напротив, той посочва като основна трудност пред съществуването на училището тези „основни финансови механизми“. Но повече за това малко по-нататък.

За последните 16 години в България са закрити общо 950 училища. [3] Новата Програма за оптимизация на училищната мрежа бе предложена от МОН през март 2017 г., този път с предвидени 6 млн. лева повече за обезщетения на персонала от закрити и преструктурирани училища.

За да се компенсират социалните последици от оптимизацията, през 2008 г. чрез изменение и допълнение в Закона за народната просвета бяха установени т.нар. „средни училища“ (които събират деца от голям район със закрити други училища чрез специализиран превоз, хранене, целодневна организация на процеса, а понякога и пансион) [4] и „защитени училища“ (чието закриване би нарушило достъпа до образование). [5] „В тази връзка да кажа, че кандидатствахме за включване в списъка със защитените училища. [...] Не успяхме, но няма да се откажем. [...] И може би, докато не влезем, няма да се откажем да кандидатстваме;“ казва Вакльов, и с тези думи интервюто свършва. Една новост в същата линия е въвеждането в срок до май 2017 г. на т.нар. „обединени училища“ – поредна стъпка в компенсирането (или подсилването?) на оптимизацията на училищната мрежа. Това са неспециализирани училища, въведени от новия Закон за предучилищното и училищно образование, които обучават ученици от I до X клас. В голяма степен ролята им е да засилят участието в образованието на ученици в юношеска възраст от селските региони, където училищата са закрити или са неподходящи за тях.

Освен по официалния път, описан дотук, има и един засилващ се през последните години дискурс, който на свой ред подкрепя и

подсилва приемането на процесите на децентрализация, реструктуриране и закриване. Това е **съсредоточаването и делегирането на отговорността за всички обучителни, възпитателни, социални и икономически залози на училищната институция в местните общности на училището като централен орган**. Докато гържавата въвежда все по-стриктни мерки, ограничаващи ресурсите по всякакви начини и увеличаващи бюрократичната тежест, „меката власт“ в полето гласи, че училището трябва да стане „център на общността“. От гледна точка на социалните динамики това означава, че „училищата не са място само за преподаване на учебната програма, но и за връзка с всички участници в образователния процес и за създаване на сплотена общност в населеното място.“ [6] В желаната конфигурация на училищната общност се включват всички иначе познати дискурси, които, в един вече зрял етап от внедряването на неолибералната парадигма, могат да се вплетат в логиката на малката общност – връзката с бизнеса, включването на родителите, ангажирането на училището като културно средище и др. Разбирането за такова училище резонира и с датиращата по-отдавна престава за нужда от повишена автономия, а също и често се впряга като условие за въвеждане на системи за управление на качеството (за което новият закон вече има официална дефиниция).

Така особено за малките училища и в малките населени места концепцията да станат „център на общността“ идва най-малкото като логична стъпка, а най-много – едновременно като **доказана от меката власт на технократите неизбежност и като привиден цяр за редица болестки**.

Ние сме една малка общност, и в тази малка общност една още по-малка общност – училището. [...]

Аз мечтая училището да се превърне в център на общността и това като че ли вече е станало. Освен него, в селото няма друга институция, която да образова и да възпитава. Няма библиотека, няма читалище, няма интернет кафе, няма клуб на пенсионере-

ра, няма театър, няма кино – само едно училище и в двора му е детската градина.

Алиш Вакльов

„Училище на бъдещето“ АД

Ако институционалната и демографска матрица за провеждането на реформите представляват – от страна на официалната власт – процесите на оптимизация и децентрализация на училищната мрежа, а от страна на меката власт – настояването училищата да станат центрове на своите местни общности, то по сходен начин, т.е. двустранно, функционира и икономическият двигател на реформите.

В базите данни на Световната банка, на UNESCO и на Eurostat не фигурира информация за разходи в България за училищно образование по никакъв показател, а при Националния статистически институт последните данни са от 2013 г. (и се отнасят за 2012 г.). От наличното обаче прави впечатление, че в най-голям размер са публичните разходи през 2008 г. (може би заради бурния процес на оптимизация на училищната мрежа),* както и че между 2000 и 2013 г. частните разходи за училищно образование се увеличават по-бързо от публичните (2,9 спрямо 2,4 пъти за периода).** [7]

Основното финансиране на училищата е държавната субсидия, част от която се смята по т.нар. единни разходни стандарти. Със стандарта се финансират разходите за възнаграждения и осигуровки, за издръжка, а от 2011 г. могат да се финансират и капиталови-

*През 2008 г. закриването на училища бележи пикови стойности, достигайки 340 спрямо 111 за 2007 г. и 44 за 2009 г.

**И въпреки всичко това, през септември 2015 г. като част от новия Закон за предучилищното и училищното образование беше приет механизъм за финансиране на частните училища и детски градини с публични средства с най-честия аргумент, че, щом парите са заделени от данъци така или иначе, изборът на родителите къде да запишат децата си не би следвало да влияе върху справедливото разпределение на средствата.

те разходи на училищата. Единният разходен стандарт се определя с решение на Министерски съвет на основание на Закона за публичните финанси. Така за 2016 г. например стандартът за един ученик от общообразователно училище варира между 1323 и 1639 лв. за една учебна година. При една съвсем груба сметка това значи, че за настоящата учебна година ОУ „Неофит Рилски“ в село Бел камен е получило около 60 хил. лв. от държавата под формата на субсидия.*

Ако организационните идентичности и предписания, които трябва да удържат сътресенията в процеса на оптимизация и децентрализация на училищната мрежа, се фокусират в статутите на средишните, защитените и обединените училища, то при удържането на финансовата дисциплина на реформите това са т.нар. иновативни училища. Дисциплиниращата функция на общността, както ще стане дума по-долу, има изключителна роля за преодоляването и приемането на трудностите, свързани с недофинансирането на много училища; но това, дори и съчетано с борбите за учебни резултати и реализация на учениците, не би могло да въведе достатъчна конкуренция между училищата, затова тук се намесва иновативното училище.**

Същественото е, че, както и примерът на ОУ „Неофит Рилски“ со-чи, в условията на фактически конкурентно финансиране, за много училища делегираните бюджети означават **хроничен недостиг**, който ги принуждава да търсят всякакви допълнителни начини за осигуряване на средства – чрез проектно финансиране, чрез придобиване на специални статутни, чрез участие в оперативни програми, привличане на частни спонсори, събиране на дарения, а често и чрез незаконни практики като укриване на системно отсъстващи

*Ако се изключат евентуални други строго целеви трансфери.

** Виж повече в „От реформа към сегрегация, или за иновативните училища“, dversia.net. Не е ясно, а би било интересно дали училището в село Бел камен е кандидатствало за този статут редом с другите 203 успешни кандидатури, събрани до края на м. януари; към началото на април списъкът не е публичен, но се знае, че от област Благоевград са кандидатствали само две училища.

ученици (т.нар. „мъртви души“). А веднъж щом някакъв минимум осигуреност бъде постигнат, същите прийоми продължават да бъдат валидни за придобиването на по-добри пазарни позиции спрямо другите училища.

Още по-същественото е, че тези обстоятелства стоят в ядрото на „чудото“, което интервюто с Алиш Вакльов представя. Училището може да бъде пример за това какво коства нормалното функциониране в условия на финансиране чрез делегиран бюджет, но се използва по-скоро като пример как това всъщност не е пречка, а напротив – може да бъде стимул за издигането на един директор, ръководената от него институция и свързаната местна общност над една представяна като обичайна ситуация.

Да защитаваш похитителя си

Исходната позиция е, че училището – а не правителството – е отговорно за качеството и ефективността на образованието, което се предоставя. Следователно единствено работещите в училището са в състояние да разрешават проблемите и да подобряват условията, в които учат учениците. (В повечето случаи да се обвинява правителството е начин да се „прехвърля“ отговорността.) [8]

За да стане не просто „прехвърлянето на отговорност“ немислимо, но и да се трансформира свръхотговорността в нещо желано (така че да се появят предприемчиви директори за пример, но по неволя), в полето на училищното образование са налице поне **четири механизма на дисциплиниране**, които могат да бъдат извлечени от представеното готук. Това са 1) поставянето на училищата в конкурентна среда; 2) засилване на отговорностите на училищата пред местната общност; 3) подчертаване на ползите от технологиите в образованието в качеството им на компенсаторен ресурс;

и 4) насищане на медийната среда с ярки контрасти между добрите малки примери и страшните масови проблеми.

Конкуренцията между училищата се изразява в поне три линии. Първо, като изключим средицините училища, които биват заявявани от общинските администрации и проверявани за възможност от инспектори, за останалите представени (защитени, иновативни и обединени (въпреки че при тях решението е на общинския съвет, училището трябва да се заяви)), училищата трябва да кандидатстват и да покриват серия от различни критерии. Второ, участието в проекти и програми, а впрочем и пред частни спонсори, също е подложено на конкурентни принципи или най-малкото, е винаги зависимо от определен капацитет за справяне и демонстриране. Началото на възраждането на училището в село Бел камен е белязано първоначално от кандидатстване за получаване на доброволци от Корпуса на мира (за преподаване на английски, понеже наблизно такива специалисти няма)* и впоследствие, от кандидатстване пред Фондация „Америка за България“ за създаване на мултимедиа кабинет. Трето, съревнованието за брой ученици е тясно обвързано с класиранията на външните оценявания и с предлаганите профили на обучение и извънкласни и извънучилищни форми, понеже тези два показателя преимуществено оформят имиджа на училището (за семействата, които имат избор къде да записват децата си, разбира се, а това има и географско измерение). Явно г-н Вакълъв не без основание се гордее, че децата от училището след завършен седми клас заминават да учат в други близки населени места и резултатите им са „блестящи“.

Основна ос на конкуренцията – поне публично – така или иначе е различно мереното „качество на образованието“, а МОН явно

*Тук няма да коментирам по същество автоколонизиращия разказ на Вакълъв за това на какво ги е научила доброволката от Корпуса на мира. Но накратко, все неща, които в момента се очаква да са въпрос на здрав разум във всяко добро училище според официалния дискурс, и които, убеден съм, и към онзи момент не са истински новости за никого в училището.

съвсем не е сяпо за това. През февруари стана ясно, че министерството разработва допълнително измерение при осигуряването на субсидии – качество на образователния процес, макар че засега съвсем не е ясно какво означава това (ако разбира се някога е било).

Също, всеки училищен специалист, който проявява минимална заинтересованост и следи новостите в сферата, несъмнено попада най-редовно на посланията, призоваващи за поставяне на училището в центъра на общността (за да може по-ефикасно ученикът да стане център на образованието). Дисциплиниращата функция на общността е особено видна в разказа на Ваклъв от интервюто – икономически („Когато не сме имали средства за тонер например, получаваме дарения от общността, примерно озвучителната система.“), статусно („Ние нямаме избор просто да се изложим, трябва да се занимаваме с децата.“) и идеологически („Без помощта на родителите няма да има полза от училището, няма да се постигнат целите на образованието“). Така че, редом с делегираната повече отговорност в името на повече свобода по формален път (автономност на училището), идва и още по-голяма отговорност пред хората, с които училището се среща всеки ден.

Технологиите в образованието са друг механизъм за дисциплиниране. Преекспонирането на потенциала им за подобряване на ученето и превръщането им от въпрос на педагогически похват във въпрос на цялостна конкурентна образователна парадигма* в голяма степен служи за туширане на недоволството през компенсирани недоволства. „Разбира се, като бедно малко училище нямаме достатъчно карти, а тези, които са останали, са изпокъсани и трудно могат да се ползват“, споделя Алиш Ваклъв. „В мрежата обаче можем да намерим каквато си поискаме карта на света – там има образователни портали, ползваме видеоуроци, решаваме тестове онлайн на интерактивната дъска, виждаме неща, които няма как да

*Не без връзка е фактът, че в базата данни на Световната банка данните за образование са отделни от данните за образование и технологии.

правим поради липсата на материали, например опити по химия. Все едно че се намираме в киносалон.“ И действително, аргументацията на нуждата от допълнителни средства пред „Америка за България“ минава през потенциалните ползи от технологиите в образованието, а не, да речем, през обективната нужда от изолация на сградата. Или най-малкото, средствата не са дадени за географски карти или материали за опити по химия, а за компютърни технологии, и разходите се аргументират през задоволени други нужди.*

Не на последно място като механизъм за дисциплиниране, разбира се, идват образите и разказите в медийната среда, които удържат границите на въобразимото за всеки, ангажиран пряко или косвено със сферата на училището дори и тогава, когато в дадена ежедневна ситуация не се занимава непосредствено с образование. На всяка спорадична новина за малък свръхдобър пример съответстват стотици материали за същиящото състояние на системата в едно или друго отношение, рецептата за подобряването на което е... повече малки свръхдобри примери. Тук не е удачно или необходимо да навлизаме в повече конкретика и примери.

Неволно-героичният пример на училището в село Бел камен съвсем не е изключение. Такива са още примерите на много други, особено малки училища, [9] а впрочем такъв е примерът на нашумелия учител по физика Теодосий Теодосиев [10].

Описаното онагледява как става възможно усукването на неволната в успех – това, с което започна този текст. Повече от всеки друг сектор – заради непрестанния, бил той и разбираем публичен натиск, който предполага – училището е в положение не просто да приеме, а да презърне неолибералната доктрина, под чиято власт се намира. Училището, бидейки една от централните институции за възпроизводство на социалните и икономически отношения, е при-

* А не бива да се подценява и фактът, че ако действително всички обучителни средства за различните предмети и класове бъдат закупени, те биха стрували повече от 13 компютъра и няколко интерактивни дъски, които представляват основните обучителни технологии в училището Бел камен.

нудено да заобича своя похитител. Представителите му, педагогическите специалисти, са в положение да защитават похищението си, аргументирайки преодоляването на недоимъка като успех, вместо да изискат нов ред нещата...

Бъдещето след края на икономиката

Франко Берарди

от сайта на сп. ДВЕРСИЯ, 19 август 2016 г.

Заглавно изображение източник: NIVI X @ flickr.com

В края на 2010 г. завърших книга, посветена на културния колапс на най-важната митология на капиталистическата модерност – тази за „бъдещето“ и свързаните с него митове за енергията, експанзията и растежа. [1] Докато пишех, усещах, че е възможно икономическата криза да се задълбочава. Но това, което всъщност се случи през лятото на 2011 г. – забележителният крах на глобалния финансов капитализъм и началото на един европейски бунт, експлодирал в Лондон, Атина и Рим през декември 2010 г., който после доби масовост в Англия в четирите нощи на гняв през август, и който очаквам да се разпространи навсякъде в идните месеци, – всичко това ме накара да напиша нещо повече. Уви, писането за настоящето е опасно нещо, когато обстоятелствата се променят толкова бързо. Но не мога да отрека вълнението да бягаиш редом с бедствието.

Франко Берарди, 19 август 2011 г.

1. Икономиката не е наука

Краят на лятото на 2011 г. е и икономическите вестници все по-често предупреждават, че предстои двоен спад. Икономистите предричат нова рецесия преди да може да се достигне възстановяване. Мисля, че те грешат. Рецесия ще има – с това съм съгласен – но вече няма да има никакви възстановявания, няма да има връщане към процеса на непрестанен икономически растеж.

Да кажеш такова нещо публично означава да предизвикаш обвинения, че си предател, циник, черен пророк. Икономистите ще те нарекат злодей. Но икономистите не са мъгреци, а аз не ги считам и за учени. Те са по-скоро свещеници, които порицават лошото поведение на обществото, изискват да се покаеш за дълговете си, заплашват те с инфлация и бедност за греховете ти, прекланят се пред догмите на растежа и конкуренцията.

Какво е наука, в крайна сметка? Без да се впускам в епистемологически дефиниции, ще кажа просто, че науката е форма на знание, свободно от догма, която е способна да екстраполира общи закони

от наблюдението на емпирични феномени и която така е в състояние да предсказва какво може да се случи впоследствие. Тя е също и начин да се разбират типовете промени, които Томас Кун нарича „смени на парадигмите“ („*paradigm shifts*“).

Доколкото ми е известно, дискурсът, познат като икономика, не съответства на това описание. Първо, икономистите са обсебени от догматични схващания като растеж, конкуренция и брутен вътрешен продукт. Те заявяват, че социалната действителност е в криза, ако не отговаря на диктата на тези схващания. Второ, икономистите са неспособни да извеждат закони от наблюдението на реалността, тъй като предпочитат вместо това реалността да се хармонизира с техните предполагаеми закони. В резултат не могат да предскажат каквото и да е било – и опитът сочи, че това е тъкмо така през последните три или четири години. Накрая, икономистите не могат да разпознават промените в социалните парадигми и отказват да адаптират концептуалната си рамка в съответствие с тях. Вместо това настояват, че реалността трябва да се променя, за да се напасне към остарелите им критерии.

В училищата по икономика и бизнес не се преподава и учи физика, химия, биология, астрономия – предмети, заслужаващи да се наричат науки, тъй като концептуализират специфични полета на реалността. Вместо това, в тези училища се преподава и учи една технология, набор от инструменти, процедури и прагматични протоколи, насочени към това да усукват социалната реалност така, че да служи за практични цели – печалби, натрупване, власт. Икономическа реалност не съществува. Тя е резултат на процес на техническо моделиране, подчинение и експлоатация.

Теоретичният дискурс, който поддържа тази икономическа технология, може да бъде определен като идеология в смисъла, предложен от Маркс – който не е бил икономист, а критик на политическата икономия. Идеологията е всъщност теоретична технология, насочена към напредъка на определени политически и социални цели. А една икономическа идеология, като всички технологии, не е само-

рефлексивна и съответно не може да разработи теоретично само-разбиране. Не може да се преобразува в съответствие с никаква парадигмална промяна.

2. Финансова гетериториализация и тругова прекаризация

Развитието на производителните сили като глобална мрежа на когнитивен труд, наричана от Маркс „общ интелект“, провокира огромно нарастване на продуктивния потенциал на труда. Този потенциал вече не може да бъде семиотицизиран, организиран и удържан в социалната форма на капитализма. Капитализмът вече не е в състояние да семиотицизира и организира социалния потенциал на когнитивната продуктивност, тъй като стойността вече не може да бъде дефинирана според средно необходимото работно време. Следователно, старите форми на частна собственост и наемен труд вече не са способни да семиотицизират и организируют гетериториализираната природа на капитала и социалния труд.

Преминаването от индустриалната към семиотичната форма на производство – промяната от физически към когнитивен труд – изтласка капитализма отвъд самия себе си, отвъд идеологическата му концепция за себе си. Икономистите са смаяни от тази трансформация, тъй като знанието преди е било структурирано около парадигмата на буржоазния капитализъм – линейно натрупване, измеримост на стойността, частно присвояване на принадлежна стойност. Буржоазията, която е била териториализирана класа (класата на bourgeoisie, на града), е била в състояние да управлява физическата собственост и измеримото отношение между време и стойност. Тоталната финансиализация на капитала бележи края на старата буржоазия и отваря вратата към една гетериториализирана и ризоматична*

* Ризома – в ботаниката, убеделена част от стеблото, от която излизат коренчетата и се намира под или над почвата. Във философията, понятие в постмодернизма, въведено от Жил Делюз и Феликс Гатари. Вж. Хиляда плоскости. Капитализъм и шизофрения, том 2. Гатари Ф., Делюз Ж., превод от френски Антоанета Колева. Критика и Хуманизъм, С., 2009., “1. Въведение: Ризома”. – бел. прев.

пролиферация на икономическите властови отношения. Сега старата буржоазия вече няма власт. Тя бива заместена от пролиферираща виртуална класа – по-скоро гетериториализиран и пулверизиран социален прах, отколкото териториализирана група хора, – обичайно наричана финансови пазари.

Трудът е подложен на паралелен процес на пулверизация и гетериториализация не само в загубата на постоянна работа и стабилен доход, но също и в прекарните взаимоотношения между работник и територия. Прекаризацията е ефект на фрагментацията и пулверизацията на труда. Когнитивният работник всъщност не се нуждае да бъде свързан с място. Неговата дейност може да се разпрострира в нефизична територия. Старите икономически категории като заплата, частна собственост и линеен растеж вече нямат смисъл в тази нова ситуация. Продуктивността на общия интелект, що се касае до потребителна стойност (т.е. производството на полезни семиотични стоки), на практика няма граници.

Така че как може да бъде остойностяван семиотичният труд, след като продуктите му са нематериални? Как може да бъде определена връзката между работа и заплата? Как да измерваме стойност спрямо време, ако продуктивността на когнитивния труд (креативен, афективен, лингвистичен) не може да бъде околичествена и стандартизирана?

3. Краят на растежа

Понятието за растеж е от критична важност в концептуалната рамка на икономическата технология. Ако социалното производство не се подчини на икономическите очаквания за растеж, икономистите обявяват обществото за болно. Треперейки, те назовават болестта: рецесия. Тази диагноза няма нищо общо с нуждите на населението, защото не се отнася до потребителната стойност на нещата и семиотичните стоки, а до абстрактното капиталистическо натрупване – натрупването на разменна стойност.

Растежът, в икономически смисъл, не се отнася до нарастването на социалното щастие и задоволяването на основните нужди на хората. Отнася се до разрастването на глобалния обем на разменна стойност за целите на печалбата. Брутният вътрешен продукт, основният индикатор за растеж, не е мерило за социално благоденствие и удоволствие, а е монетарен измерител, докато социалното щастие или нещастие като цяло не е зависимо от количеството пари, циркулиращи в икономиката.* Зависи по-скоро от разпределението на богатството и баланса между културните очаквания и личността на физически и семиотични стоки.

Растежът е по-скоро културно понятие, отколкото икономически критерий за оценка на социалното здраве и благосъстояние. Свързан е с модерното разбиране за бъдещето като безкрайна експанзия. По много причини безкрайната експанзия се е превърнала в невъзможна задача за социалното тяло. Откакто Римският клуб публикува книгата *The Limits to Growth* (Границите на растежа) през 1972 г., ние разбрахме, че природните ресурси на Земята са ограничени и че социалното производство трябва да бъде предефинирано в съответствие с това знание. [2] Но когнитивната трансформация на производството и създаването на семиокапиталистическата сфера отвориха нови възможности за експанзия. През 90-те икономиката в брутно изражение се разрастваше еуфорично, докато тази в нетно се очакваше да въведе перспективата за безграничен растеж. Това беше заблуда. Дори и общият интелект да е безкрайно продуктивен, границите на растежа са вписани в афективното тяло на когнитивната работа – граници на вниманието, на психичната енергия, на чувствителността.

След илюзиите на новата икономика – разпространявани от превъзбудените неолиберални идеолози – и заблудата на дом-ком балона, началото на новия век обяви настъпващия колапс на финан-

* Тази теза вече се споделя и признава дори от мейнстрийм икономистите, въпреки различните интерпретации на импликациите ѝ. Виж **Brinded, Lianna**. Here is a proof that economic wealth does not guarantee the best quality of life. / Lianna Brinded. // World Economic Forum, Jul 4 2016. (17.08.2016) – бел. прев.

совата икономика. От септември 2008 г. ние знаем, че, независимо от финансовата виртуализация на експанзията, краят на капиталистическия растеж е вече обозрим. Това ще бъде проклятие, ако социалното благополучие действително зависи от експанзията на печалбите и ако се окажем неспособни да предефинираме социалните нужди и очаквания, но ще бъде благословия, ако можем да разпределим и споделим съществуващите ресурси по един егалитарен начин и ако можем да пренасочим културните си очаквания в една по-пестелива посока, замествайки идеята, че удоволствието зависи от вечно нарастващата консумация.

4. Рецесия и финансова безлична диктатура

Модерната култура приравни икономическата експанзия с бъдещето, така че за икономистите е невъзможно да мислят бъдещето независимо от икономическия растеж. Но тази идентификация трябва да бъде изоставена и концепцията за бъдещето трябва да бъде преосмислена. Икономическият ум не може да направи скок в това ново измерение, не може да разбере тази парадигмална промяна. Поради това и икономиката е в криза, и поради това икономическата мъдрост не може да се справи с новата реалност. Финансовата семиотизация на икономиката е военна машина, която ежедневно унищожават социалните ресурси и интелектуалните умения.

Вижте какво се случва в Европа. След векове на индустриално производство европейският континент е богат, с милиони техници, поети, доктори, изобретатели, специализирани фабрични работници, ядрени инженери и т.н. Как така изведнъж станахме толкова бедни? Случи се нещо много просто. Цялостта на богатството, което работниците произведоха, беше изсипано в сейфовете на едно минитюрно малцинство от експлоататори и спекуланти. Целият механизъм на европейската финансова криза е ориентиран към най-забележителното изместване на богатство в историята – от обществото към финансовата класа, към финансовия капитализъм.

Богатството, произведено от колективната интелигентност, беше източено и експроприирано, влечейки след себе си обедняването на най-богатите места на света и създаването на финансова машина, унищожаваша потребителната стойност и изместваща монетарното богатство. Рецесията е икономическият начин да се семиотизира настоящото противоречие между продуктивния потенциал на общия интелект и неговите финансови ограничения.

Финансите са ефект на виртуализацията на реалността, действащ в психокогнитивната сфера на икономиката. Но в същото време са и ефект на гетериториализацията на богатството. Не е лесно финансовите капиталисти да бъдат разпознати като индивидуални личности, точно както финансите не са паричният еквивалент на определен брой физически стоки. По-скоро, това е ефект на езика. Това е трансверсалната функция на иматериализацията и перформативното действие на индексикалността – статистики, цифри, индекси, страхове и очаквания; всичко това не са лингвистични репрезентации на някакъв икономически референт, който може да бъде открит някъде във физическия свят, както означаващото се отнася към означаемото. Те са перформативни актове на речта, произвеждащи непосредствени ефекти със самото си произнасяне.

Ето защо, когато се опитаме да издирим финансовата класа, не можем да говорим с някого, нито да преговаряме с някакъв враг, или да се борим срещу него. Няма врагове, няма лица, с които да преговаряме. Има само математически импликации, автоматични социални конкатенации, които никога не може да разглоби, нито дори да избегне.

Финансите изглеждат нечовечни и безжалостни, защото не са човешки и следователно не могат да изпитват жал. Може да се счита за математически рак, обхващащ голяма част от обществото. Замесените във финансовата игра са далеч по-многобройни от отделните собственици от старата буржоазия. Често без да го съзнават и без да го желаят, хората биват въввлечени в инвестирането на парите и бъдещето си във финансовата игра. Тези, които са инвестира-

ли пенсиите си в частни фондове; тези, подписали ипотечи полусъзнателно; тези, попаднали в капана на бързите кредити – всички те са станали част от трансверсалната функция на финансите. Това са бедни хора, работници и пенсионери, чието бъдеще зависи от флукуациите на фондовата борса, които те нито контролират, нито пък разбират напълно.

5. Изтощаване на бъдещето и щастлива пестеливост

Само ако сме способни да отплетем бъдещето (възприятието за бъдещето, концепцията за бъдещето и самото производство на бъдещето) от капаните на растежа и инвестициите, ще намерим път извън порочното подчиняване на живота, богатството и удоволствието на финансовата абстрактност на семиокапитала. Ключът към това отплетане може да бъде открит в една нова форма на мъдрост – хармонизирането с изтощението.

Изтощението е прокълнатата гума в рамките на модерната култура, която се основава върху култа към енергията и мъжката агресивност. Но енергията замира в постмодерния свят по много причини, които са лесно откриваеми. Демографските тенденции разкриват, че докато продължителността на живота нараства, а раждаемостта намалява, човечеството като цяло остарява. Този процес на всеобщо стареене произвежда чувство за изтощение и това, което преди беше считано за благословия – увеличената продължителност на живота, – може да се превърне в нещастие, ако митът за енергията не бъде удържан и заместен с мит за солидарността и състраданието.

Енергията замира също и поради това, че основни физически ресурси като нефта са обречени на изчезване или граматично изчерпване. А енергията замира, защото конкуренцията е глупост в ерата на общия интелект. Общият интелект не се основава върху юношеския импулс или мъжката агресивност, върху боя, побеждаването или присвояването. Основава се върху сътрудничество и споделяне.

Ето защо с бъдещето е свършено. Живеем в пространство, което е отвъд бъдещето. Ако се справим с това постфутуристично състояние, ще можем да отхвърлим натрупването и растежа и ще бъдем щастливи да споделяме богатството, идващо от индустриалния труд на миналото и от настоящата колективна интелигентност.

Ако не можем да направим това, сме обречени да живеем във век на насилие, нещастие и война.

Погривайки темпоралността на капитала: Критично преосмисляне на мързела

Яри Ланчи

от брой 5 на сп. ДВЕРСИЯ „Нетруг“

Заглавно изображение: Пулчинела,
източник: Simon @ flickr.com

На стената в спалнята на Пулчинела, известната неаполитанска кукла-палячо от *commedia dell'arte*, виси бележка, на която е написано „направи го утре“. Това е първото нещо, което вижда, ставайки от леглото всяка сутрин. Изправен през ежедневната поредица от „неща за правене“, самото прочитане на посланието предварително прекъсва всяка възможност Пулчинела да се доближи до онова, което трябва да стори; което се очаква да направи; до онова, което е бил накаран да свърши – в едно безкрайно отлагане на отредените му задачи.

Бих искал да започна с този анекдот, за да преформулирам онова, което се възприема с изцяло негативни конотации под общата категория „мързел“. Изглежда, че общоприетата представа за него прикрива най-фундаменталната му (и подгривна) черта – доброволния отказ да бъдем впрегнати в експлоататорски труд. Говорейки за мързел в строго негативен смисъл, често имаме склонност да заличаваме историчността, комплексността и разнородността на понятието и да отричаме критическия потенциал, който се крие в някои от проявленията му.

В навечерието на финансовата криза от 2008 г. и вследствие на разпространението на така наречения режим на мерки на остеритет, нерядко срещаме позовавания върху мързела на т.нар. страни „P.I.G.S.“ [1]. Явно гражданите на P.I.G.S. не са били особено щастливи от принуждението да изплатят обратно дълг, който, като отделни граждани, никога не вземали. И въпреки това, вместо да се започне разговор за първите, този път доста отявлени знаци на дисфункционалността в Европейския съюз, често бе по-лесно вместо това да се говори за предполагаемото безделье на хората в Южна Европа. Това не е първият път, когато безгрижно се употребява мантрата за мързела. Примерът за „работливата“ Северна Италия, обвиняваща „мързелите“ южняци за това, че понижават резултата от тежката им работа, е само един от най-последователните. „Това е защото се наслаждават на слънцето много повече“, казва австрийското Милано. „Оплакват се, защото дори не могат да

усетят слънцето,“ отвърща Кралството на двете Сицилии. Наличието на слънчево време изглежда е първият допринасящ фактор, но сам по себе си той сякаш не може да обясни изключителната демонизация на мързела като категория, особено когато е рамкирана от морални разграничения.

Френският семиотик Роланд Барт предприема елегантен опит да дефинира концепцията отвъд моралните категории. В интервю от 1979 г. той отличава различни форми на бездействие, някои от които са пасивни и през които се преминава болезнено. Такива примери могат да се намерят в чувството на бунт, което изпитваме, когато сме изправени пред досадни или гразнещи задачи или, в случая на Барт, „поща, ръкописи за четене и така нататък“. [2] В тези случаи, пише той, „се бунтувам и си казвам, че просто не мога да свърша всичко, както един ученик не може да напише домашното си.“ [3] Този вид мързел, който налага себе си върху индивида, а не обратното, е много различен от „величествената и философска форма на мързел“, която, уточнява Барт, приема формата на „неправене на нищо.“ [4] И все пак френският философ не прокарва аргумент в полза на тази чиста форма на мързел – във всеки случай, той е наясно, че тя е почти неуловима в западната култура. Вместо това, той се опитва да освободи действията и дейностите си от определени крайни цели. Една от успешните форми на мързел, посочва той, би се състояла в „дейност, която е минимална, безвъзмездна, без завършек“. [5] В неговите примери плетенето е една от практиките, които биха могли да бъдат включени в тази категория, но при положение, че плетящият няма предвид да създаде определена греха. Съответно, мързелът е въграден в действие, което се изпълнява само заради самото себе си. Можем следователно да твърдим, че един от първите дефиниращи мързела елементи е именно освобождението на която и да е дейност от външно определящи я сили и изпълнението на своего рода отношение към себе си.

В интервюто с Барт лесно откриваме силното влияние на онава, което дефинира мързела през отсъствието си: категорията на

труда. В този ред на мисли, дейност от свободното време като например четенето (преживяването на изкуството в неговите разновидности изглежда, че често е една от формите, която активният мързел може да приеме) изпада извън Бартовата концептуална рамка: „И така, какво искате от някого като мен да прави, когато реши да не прави нищо? Да чете? Но това е работата ми. Да пише? Отново, работа.“ [6] По-нататък споменава рисуването като форма на безделие, на която би се отдал. Рисуването не е конкретната професия на Барт и заради това не е подложено на какъвто вид идващо отвън очакване – дали под формата на някакво ниво на продуктивност, или достигайки определена граница на естетическо качество. Бил той физически и интелектуално активен или пасивен, мързелът, изглежда, поражда болезнено преживяване за волята готолкова, доколкото дейностите, които втвърдява в себе си, се превръщат в (или са подложени на) работа. [7]

Връзката между безделие и работа става по-силна веднага щом вниманието ни се измести върху отношението между начина, по който мързелът обикновено е възприеман (с негативните му конотации), и липсата на принос към което и да е общество – обвинението в социален паразитизъм. Поставянето под въпрос на широко възприето разбиране на коя да е културна категория означава поставянето под въпрос на основите, върху които изглежда, че почива: за какъв „принос“ към обществото говорим тук? И спрямо какъв социален ред е паразит мързелеливият субект, при положение, че специфичното на много от дискусиите върху мързела е избягването на работа? Мързелеливите негодници от Южна Европа явно наистина накърняват нещо, когато уж не работят достатъчно или още по-лошо – когато правят нещо съвсем различно. А именно, специфичната политико-икономическа рамка, осигуряваща непрекъснатото изграждане наново и възпроизводство на специфичен набор социални отношения.

Литературата върху „анти-работата“ е огромна. Не е необходимо да се връщаме чак до Вебер, за да проследим връзките между

вече съществуващото религиозно обвинително отношение към бездействието и неговото смесване с нуждите на възникващата капиталистическо индустриално производство. Също така би било твърде очевидно да привлечем на помощ Маркс с неговите усилия, продължили цял живот, срещу бруталностите на капиталистическата експлоатация. Но бихме се задоволили за момента да проверим написаното от зет му, Пол Лафарг, в един много особен памфлет от края на деветнадесети век.

Въпреки заглавието си, Лафарговото „Право на мързел“ не е толкова полемична защита на предполагаемите удоволствия на бездействието или пък негова дефиниция, а по-скоро остра антикапиталистическа атака срещу идеологията на работата – „ментално отклонение“, „догма“, „безумие“, „мания“, „порок“, „екстравагантност“, „проклятие“ и „най-ужасяващата напасть, която някога е покосявала човечеството.“ [8] Полемиката на Лафарг е преди всичко насочена срещу самата работа, чиято непоносимост за работническата класа той някак – и с право – приема почти за даденост. И все пак, наред една много объркана, дори повърхностна серия оправдания на предложението му за тричасов работен ден (целият му акцент върху свръхпродукцията в средната част на памфлета звучи не на място), хартиеният му гняв се фокусира върху две категории хора. От една страна, като източник на проблема сам по себе си, Лафарг атакува християнската религиозна мисъл, либералните мислители и моралистите за това, че са „унищожили природата“ като са насадили катастрофалната догма на добродетелите на работата върху една твърде лесно поддаваща се на влияние работническа класа. От друга страна, той е още по-остър към същата тази работническа класа за това, че е допуснала индоктринацията да се случи и която повтаря без мисъл („като папагалите в Аркадия“) урока на класическата буржоазна политическа икономия, че работата увеличава богатството на нациите. „Позор за френския пролетариат!“, буботи той, затова че през целия си живот е позволявал да бъде редуциран до празна биологическа обвивка, от която е извлечена енергията му

чрез безмерните усилия на експлоатационния труд. [9] Защо дори не могат да търпят мисълта за това да стоят спокойно със скръстени ръце? [10]

Работата има ужасяващи последици, тя осакатява естествените човешки наклонности. Хората трябва да правят нещо друго вместо това. Какви са наклонностите на човечеството, когато не са обуздани от работата? Какво бихме могли да правим вместо това? Как да прекарваме времето си? Върху тази тема литературата е още по-широка, отколкото върху премахването на работата, а философската мисъл се различава изключително много през различните векове. Без да искам да влизам в капана на разглеждането на антропологически универсалности, бих искал само да се спра върху някои от формите, които мислителите приемат, че мързелът може да придобие извън работата.

При Лафарг – въпреки че той никога не прецизира ясно какво има предвид под „човешка природа“, има няколко позовавания върху „природните инстинкти“ на пролетариата. За Лафарг човекът е свободно същество, което никога не би трябвало да бъде подлагано на мъката на работата. Само когато е държана до максимума от три часа на ден, работата би могла да бъде полезна за социалния организъм и би функционирала като „приятна подправка към мързела“. Веднъж обявил всеобщ „режим на мързела“, пролетариатът би запазил „останалото време на деня и нощта“ за това „да се излежава и да пирува“, макар че той сякаш е несигурен дали развратът би бил възможно проявление на безделието. [11]

Петдесет години след Лафарг Бъртранг Ръсел предлага скъсяването на работния ден до четири часа, което би било достатъчно да снабди човек с „необходимостите и основните удобства за живот.“ [12] Той твърди, че през 1930 г. напредъкът в технологията и индустриалната продукция вече са направили възможно намаляването на общото количество работа, което е нужно да осигури условия за живот на всички. Ръсел действително е учуден от високите нива на безработица, докато същевременно населението, кое-

то е трудово заето, се преработва. Със сигурност, прогължава той, намаляването на работните часове на работещите и разпределянето им сред неработещите изглежда като единствения разумен избор. [13] При справедливо разпределени четири часа работа на ден човечеството би могло да използва останалите часове както намери за добре. Ръсел твърди, че всеки би се оставил на научните или артистичните си наклонности, които в противен случай биват осакатени от мъките на работата. В свят, в който часовете на необходимата работа са гържани възможно най-ниско, „всеки човек, който притежава научно любопитство, ще може да му се отдаде, всеки художник ще може да рисува, без да умре от глад, колкото и добри да са картините му.“ [14] Други пък с медицински, политически или икономически интереси ще последват тях и ще станат още по-способни, отколкото ако биха работили по четиридесет часа на седмица или повече. Вниманието на Ръсел върху отдаването на собствените интелектуални, практически и артистични наклонности е свързано с определена представа за човешката природа (и нейния евентуален принос към обществото) и предполага, че ако биха били оставени сами, индивидите не биха изпитвали мързела единствено като чиста фриволност или пог формата на пасивни занимания. Действително, за Ръсел безделието отхвърля безнравствените и негативни конотации на мързела като дейност без никаква социална цел. Марксисткият историк Питър Лайнбау също пише в този ред на мисли, когато показва как безделието на английските тъкачи през осемнадесети век същевременно е довело до важен принос в математиката. Такава представа за безделието вече е много далеч от чисто негативните конотации, които терминът обикновено има, и показва как „безделието“ [за едни] е било цивилизация за други.“ [15]

И все пак, тези перспективи върху мързела – при всички положения възприет тук като съпротива срещу работата – очевидно не са освободили изцяло подгивния му потенциал. Исторически погледнато, религиозното и морално порицание на мързела не е било насочено срещу предотвратяването на определени действия сами по

себе си. Или по-точно, въпреки че за моралистите и „метафизичните адвокати на буржоазната революция“ [16] е било фундаментално да подкрепят обвиненията си срещу мързела с това, че предотвратяват непорядъчни поведения, за да преформулираме категорията на мързела е важно тя да бъде прочетена като история на стратегиите за избягване на експлоативната работа.

В серията лекции, гържани в Collège de France през 1973 г., наскоро публикувани [на англ. – бел. прев.] под заглавието *On the Punitive Society* [бълг. – „Върху наказателното общество“], Мишел Фуко намества наново параметрите, чрез които може да се разкаже генеалогически историята на мързела. Неговият принос е изключително важен, тъй като прави понятни връзките между религиозната, морална, а и икономическа демонизация на мързела, набрала сила между седемнадесети и деветнадесети век, с доброволния отказ от работа. *On the Punitive Society* е без всякакво съмнение цикълът от лекции, в които Фуко споделя най-много аналитични категории с Маркс за изследването на появата на капиталистическата индустриална продукция. Затова аргументите на Фуко от лекциите му от 1973 г. силно напомнят тези на Лайнбау върху термина „безделие“, когато твърди, че „Безделието“ е едновременно морална и икономическа категория: то е отказът да приемеш експлоатацията.“ [Линебоуз 428].

Докато мързелът е бил кодифициран и институционализиран в разпространението на дейности за свободното време (което представлява и неговата интеграция в икономиката през организирането му в рамките на конsumerистка система), историята на мързела на Фуко включва „начините, по които човек избягва задължението да работи, краде трудова сила и избягва това да се остави да бъде загържан и прикован от продуктивния апарат.“ [18] При това, мързелът и безделието могат да приемат много видими форми, но всички те са свързани с работниците (или потенциалните работници, като скитниците), които излагат на рискове условията за извлечане на очакваното количество печалба. Това е изключително важен пасаж, защото как би могла една работничка да „краде“ собствена-

та си трудова сила – способността за труд, която капиталът възприема като своя, – ако не прахосвайки способността си за работа? Комарът, спортовете, пиенето и, общо взето, развратът, са все действия, които, както за буржоата, така и за религиозните моралисти, прахосват пълния потенциал на работниците за работа, т.е. възможността да бъдат подложени на експлоатация при определено ниво на продуктивност. Ето защо подходът на Фуко към мързела не може да разглежда единствено свободното време като част от дефиницията му – то е почти без значение. По-важно е онова, което капиталистическият вид производство се опитва да впримчи, да адаптира за необходимостите на производителния апарат – онова, което при хората предхожда белязването от капитала. Открито противопоставяйки се на трудовата антропология труда в теориите на „някои известни пост-Хегелианци“ (възприемащ работата или способността да се трудим като конкретна човешка същност), за Фуко времето и живота на човека представляват не труда като негова природа, ами „удоволствието, разпокъсаността, веселбата, почивката, нуждата, мигът, случайността, насилието... всичката тази експлозивна енергия, която трябва да бъде превърната в постоянна трудова сила, обичайно предлагана на пазара. Животът трябва да бъде синтезиран в работна сила.“ [19]

И така, от възхода на капитализма насам голямата неморалност на работниците почива в това, че се намесват в (потенциалните и актуални) условия за извличане на принадлежна стойност, когато разсипват или „прахосват“ собствената си способност да се трудят. [20] Вече виждаме как различните форми на мързел, обикновено изследвани от морална гледна точка, се явяват в директните си импликации в езика на икономическата цета. Една от основите на войната, която капиталистите водят срещу работническата класа, е отчуждаването на времето им за живот и синтезът му в способността за труд, която трябва да бъде адаптирана към различните начини, по които производителният апарат извлича принадлежна стойност.

Първата битка се води във втората половина на осемнадесети век с криминализирането на скитниците и просяците. По-късно, чрез развитието на разделението на труда в манифактурата и едрата индустрия, работничката бива прикрепена към производителния апарат. Това означава, че тя не може сама да създаде стока, ами е подложена на механичното измерване на времето за труд и на синхронизирането с работата на групи. Както пише Линебоуз „вероятно Маркс първи разпознава, че повече от всичко друго „безделието“ е най-ефективната форма на съпротива във „времето на манифактурата“. [21] Мързелът в отношението си към специфичните темпоралности на капитала е един от най-ефективните начини да се дестабилизира идеалните условия за извличане на печалба.

В „Нагзор и наказание“ (1975) Фуко показва, че между края на осемнадесети и първата половина на деветнадесети век се появяват цяла серия механизми, които са в отношение с появата на индустриалното производство. Интересното в лекциите, които изнася само две години по-рано, е, че тези дисциплинарни апарати са насочени към впримчването и наказването на определени форми на съществуване, които изпадат извън темпоралностите на капиталистическото производство. Както пише в *On the Punitive Society*, „Времето на съществуване на хората трябвало да бъде напаснато и подложено на темпоралната система на производствения цикъл.“ [22]

Мързелът във всичките му форми се противопоставя остро на такава хомогенизация на времето на живота по отношение на хомогенизираното (и измерваемо) време на непрекъснатостта на производството. [23] Когато онова, което е под прицел, е определена форма на съществуване, стояща в противовес с условията на съществуване на абстрактното време в капиталистическото производство, тогава мързелът като отказ от това да бъдеш съотнесен към темпоралностите на капитала се превръща сам по себе си в процес на субективизация. Ако следваме прочита на Делюз на Фуковата „субективизация“ като създаване форма на съществуване, мързелът може да бъде смятан за такава форма, която се изправя

срещу и предизвиква разнородни механизми, осигурващи репродукцията на определени условия на производство. По-точно, мързелът прекъсва капиталистическия апарат на отчуждение от животите на хората като дестабилизира идеалния набор от динамични (и все пак фиксирани) темпоралности.

Може би идеята е да се прекъсне хронологическата последователност на капиталистическата темпоралност, предварително установена, за да отговаря на присъщата на капитала нужда от самостоястяване [24] чрез експлоатативна работа. За да я премахнем, трябва да се изправим срещу нея и да се намесим в темпоралната решетка на капитала. Бидейки мързеливи и бездейни – по начина, описан тук – разстройва такива предварително зададени калкулируеми темпоралности, така че дори илюзорният психически трик на Пулчинела („направи го утре“) вече няма да бъде необходим.

Превод от английски: Нега Генова

Създаването на пространства по време на масови мобилизации

Ивайло Динев

Заглавно изображение източник: авторът

И просто в един ден – всъщност в деня, в който разбрахме, че има протести – се чудехме къде да ходим и къде е този протест всъщност. Обличайки се, чухме един невероятен тътен със съквартирантката ми, просто прозорците започнаха да се клатят. Чувахме се едно огромно: „МАФИЯ!“ и се оказа, че всъщност протестът минава точно под нашия прозорец, при което ние излязохме на прозореца и... И започнаха едни хора да ни махат от протеста: „ИДВАЙТЕ! Какво правите там? Хайде, чакаме ви!“. И всъщност се оказа, че началото на протеста беше, [но] ние докато се облечем, докато излезем, още не беше преминал. Толкова много хора бяха. Едно от най-силните ми преживявания са именно тези протести.

(P1, Варна)

Протестите от 2013 г. са все още една от темите, които разделят обществото ни. До този момент основно внимание към тях бива насочено, за да се анализират профили на протестиращите (Знеполски 2016), комуникационното поведение (Gueorguieva 2015), ролята на социалните медии (Кръстева 2013) и дискурсите (Stoyanova 2016; Николова и др. 2014), но са малко изследванията на изградените по време на протестите пространства. В настоящия текст именно този аспект ще бъде на преден фокус, задавайки въпроса: „Исправени пред дилемата как да се управляват протестите, какви видове пространства създават участниците в него?“ Въпросът ми е породен от две предпоставки: борбата за власт включва борба за пространства (1); борбата за пространства може да породи нов вид водене на политика (2).

Не само в България, но и по целия свят мобилизиращите през последните години критикуват представителството за това, че е неспособно да управлява или е под влиянието на олигархията. В много от случаите протестите срещу елитите включват опозиция на две пространства – това на властта (парламент, правителство, дър-

жавни институции, партийни централи, банки, корпорации), което е затворено, с определен вход и изход, с членство и с йерархия; и това на протестиращите, които използват възлови места в градовете (централни площади, централни улици, кръстовища, паркове), за да ги трансформират в отворени пространства с прякодемократични модели за „друг възможен свят“.* Това ще рече, че публичното пространство не служи само за демонстрации срещу управляващата класа и нейните пространства, но също и че участниците го заемат и трансформират по алтернативен на доминантния начин.

Общо погледнато протестите през 2013 г. в България бяха израз на ново разбиране за политическото участие, видимо по лозунги като „Гражданска активност всеки ден!“ и „Народът не преговаря“. Кризата на представителството беше изразена чрез плакати като „Ние сме гържавата!“ (народът, а не политиците), „Без партии!“, „Революция всеки ден!“, „Мразя ви безплатно!“ (протестната дейност не е заплащана) и др.

Мобилизациите бяха в три вълни: „Зимен“ протест, започнал през февруари срещу високите цени на електроенергията (наричан от тук нататък само „Зимен“), „Летен“ протест, започнал в средата на юни срещу назначаването на Делян Пеевски за председател на ДАНС (наричан оттук нататък само „Летен“) и студентската окупация, започнала през октомври срещу връщането на депутатските права на Пеевски (наричана оттук нататък „Окупацията“). И трите вълни изглеждаха така, сякаш бяха некоординирани, неидеологични и без определена идентичността. Един от протестите не излезе с ясна политическа програма за бъдещо управление или за смяна на системата. Протестното пространство бе заето от разнородни групи, често дори такива, които никога не биха били тръгнали да вършат нещо градивно заедно, като анархисти и националис-

*Сред най-популярните прякодемократични модели са Световният социален форум, чийто слоган е именно „Един друг свят е възможен“ и множеството асамблеи на окупирани площади в САЩ, Гърция, Испания и др.

ми, леви и антикомунисти, зелени и консерватори. Обединението се случваше по линия на търсенето на най-малкото общо кратко. В следствие на това исканията оставаха неясни: като „Промяна на Конституцията!“, „Смяна на системата!“, „Долу мафията!“. Подобни искания изиграха роля за това да съберат в едно пространство различни идеологически и политически групи, защото общото недоволство няма специфични идеи за развитие какво следва след промяната на Конституцията/системата/правителството. Това показва, че е трудно да маркираме обща колективна идентичност. Отричането на представителството и хетерогенността на протестиращите са двете възлови характеристики, които доближават българските протести от 2013 г. до мобилизациите в други краища на света от 2008–2011 г. в Исландия, Испания, САЩ, Гърция и пр. Те всички заемаха позицията на разочарованите хора, които не виждат ясна партийна алтернатива и критикуват политическия елит.

За какво ни служи анализът на пространствата?

Пространството е изпънано със сблъсъци на власт и борба. Също така пространството може и да генерира неравенства и противоречия. То никога не е неутрално (Lefebvre 1991), т.е. винаги е политическо. Например пространството може да бъде създадено с цел да противоречи на доминиращия дискурс в публичното пространство, но също може и да затвърждава неравенства – да речем граници между бедни и богати квартали. В контекста на съвременните мобилизации е интересно да се проследят опитите за създаване на нови пространства, изразяващи практичен политически проект, например включването на множество хора в прякодемократичните асамблеи на площад Синтагма в Гърция.

В този ред на мисли, ако недоволството се насочва към олигархията, осмисляна като власт заг кулисите, то какъв е отговорът на масовите мобилизации? Дали те успяват да трансформират градското пространство в по-демократично, да създадат радикално-демократични модели за взимане на решения?

За настоящия анализ ще ползвам като начална стъпка преди всичко теорията на Джон Гавента за т.нар. „създадено пространство“ (2006, 2016). В неговата дефиниция това пространство е дело на участници в незавидна властова позиция спрямо носителите на властта. То може да бъде резултат от популярна мобилизация за защита на идентичност (сексуална, етническа, религиозна) или да насочва вниманието към определен въпрос (защита на правата на афроамериканците, право на труд) или да бъде следствие на обединение на единамислещи за преследване на обща цел (Cornwall 2002). Може да бъде независимо пространство, отричащо хегемонното пространство (Soja 1996). Хората създават подобни пространства като част от малки актове на борба или като част от големи протести и мобилизации. Гавента представя и други два типа пространства – „замвореното пространство“ и „поканеното пространство“. Първото изразява производството на пространство с ясна йерархия и вход, до който има достъп единствено управляващата класа. Второто пространство е създадено от управляващата класа с цел да кани външни на властта хора и организации. От трите вида пространства единствено в „създаденото“ пространство дейтели и трансформатори са различни участници, докато в другите две те влизат в пространствата на властта чрез определени механизми, създадени от нея. Въпросът тук ще бъде какви видове пространства се създават по време на протестите.

В следващите редове категориите, с които ще работя от тук нататък са изработени от мен. Разделям дефиницията на „създадените пространства“ на три, използвайки протестите като контекст: „изключващо създадено пространство“, „включващо създадено пространство“ и „транзитно създадено пространство“. Общото между трите е, че са изградени от участници в протестите. Първите две („включващо“ и „изключващо“) имат за цел да бъдат трибуна за обсъждане на идеи, задачи, стратегии. Разликата между тях е в достъпността. „Изключващото“ е с определен достъп, докато „включващото“ е отворено без ограничения. „Транзитните създадени пространства“ са демонстрации, акции, перформанси, използващи

възлови части от градското пространство, които имат символна или властова стойност. Те се използват временно за няколко часа на ден или периодично на седмица или месец.

Разбира се, искам да отбележа, че тук няма да анализирам голямо създадените пространства по време на протестите са успешни. Задачата има две посоки: (1) да представя какви механизми за взимане на решения съдържат създадените пространства; (2) да дискутирам какви са възможните фактори, повлияли за създаването на точно този тип пространства.

Видове пространства:

Таблица 1. Типове пространства по време на протестите през 2013 г.

Пространства	Протестни вълни		
	<i>Зима</i>	<i>Лято</i>	<i>Окупация</i>
<i>Транзитно създадено пространство (ТСП)</i>	Демонстрации и акции на площади, улици, кръстовища в над 35 града в продължение на два месеца;	Демонстрации и акции на площади, улици, кръстовища в София в продължение на една година;	Демонстрации и акции на площади, улици, кръстовища в София в продължение на три месеца;
<i>Включващо създадено пространство (ВСП)</i>	Асамблея;	Асамблея;	Окупация на 272
<i>Изключващо създадено пространство (ИСП)</i>	Национален комитет	Протестна мрежа	Окупация на СУ

Транзитните пространства

Пикът беше 1500 души. Това е най-големият протест от 97-ма година, когато тогавашното СДС е правило... Ние не сме спрели партийни членове да участват, но без партийни лозунги, отличителни знаци. Включително имаше представител на политически представена партия, който дойде, според мен с цел да провокира. При положение, че всеки път обявявахме на мегафона, че не се допускат подобни символи, той беше с шал, шапка, тениска, при което се получи конфликт и аз смятах, че трябва да видим как ще реагират самите хора. Масово скочиха срещу него, като го подмолиха учтиво да ги махне. Той не го направи и накрая трябваше полицията да го извежда, тъй като самите хора искаха да го изведат.

(P2, Велико Търново)

По време на масовите мобилизации тези „транзитни“ пространства (защото демонстрациите нямат регулирани условия за „вход“ и „изход“ на участници по идеология, програма, идентичност) представляват смесица от различни идеи и подходи към политическата и икономическата криза. Т.е. те са хетерогенни. Координацията от страна на организирани групи присъства дотолкова, че да не допусне изкривяване в посока приватизиране на протеста като: 1) хулигански сблъсъци с полиция (и трите протеста са до голяма степен пропупи с духа на ненасилствената съпротива); 2) издигане на партийни лозунги и символи; 3) издигане на програми. Градското пространство (улицы, кръстовища, площади) бива заето от „публиката“, което го усвоява като принадлежащо ѝ и изпълването му с множество хора легитимира критиката към властта. Хората целят да покажат, че не са част от политически партии (или не са там заради своята симпатия към определена партия) и така присъствието им придобива значение на наднартийен и наиндивидуален интерес в защита на общите блага. „Транзитното пространство“ придържа своята леги-

тимност на изразител на народните интереси заради своята хетерогенност, развивана чрез множество репертоари и символи, трудно прикачващи се към определена политическа група или идеология. Тук твърдя, че може да разглеждаме хаоса и липсата на организираност като неосъзната, но успешна тактика срещу властта.

Например, ако една демонстрация е водена от личност, отговорна пред община и полиция за провеждането ѝ, то той е под хватката на правилата и законовата уредба на властта как да действа в пространството. Протестът е съгласуван с полицията да премине по определен маршрут, да речем Народно събрание-Университет-Орлов мост. Посочено е определено начало (10 часа) и край (12 часа). Отговорникът на протеста комуникира с главния полицай по време на демонстрацията, като вторият следи за „нормалното“ развитие на предварително уточнения сценарий. В 12:00 отговорникът слага край на протеста чрез устройство от типа на мегафон и хората постепенно се разотиват.

Можем ли да говорим, че в този пример протестиращите са създали свое пространство? Отговорът очевидно е „Не“. Поради това смятам, че за да говорим за създаването на пространство трябва да става дума за акт, който в израз на протест не се съобразява с наложената уредба (от държавната и градската управа) и механизми на градското пространство (трафик, светофари, знаци, пешеходни пътеки) или ги използва, за да ги превърне в своя сила (блокиране на кръстовище). Пример могат да бъдат, респоденти (P4 и P5, София) от Зимните протести, споделящи как полицията до един момент е била изключително пасивна, докато са били следвани места, които често са в репертоара на протестите (Народно събрание, Орлов мост), но когато демонстрацията е сменила посоката си неочаквано към „Раковска“, където се намира офис на ЧЕЗ и улицата е тясна, организирана кордон и започнала сблъсъци.

Наричам тук трансформирането на градското пространство от регулирано от властта в регулирано от протестиращите (публично) „транзитно“, защото овладяването на градското пространство

Вотто е временно: всяка неделя за около три часа в продължение на два месеца през Зимата; а в столицата е всеки ден за около три часа за една година от лятото на 2013 до лятото на 2014 г. Тези епизодични прояви нямат способността да трансформират напълно пространството, в което действат. Това може да се случи, ако пространството е заето без прекъсване, както се наблюдава в окупирания университет.

Въпреки че „транзитните пространства“ трудно генерират хомогенна идентичност, именно въпросът за това къде възникват пространствени идентичности, ще се окаже един от основните моменти на дискусия за легитимността им. Например Зимните протести обхващат цялата карта на България, включвайки 35 града, докато Летните се провеждат основно в София. Тази пространствена характеристика води до критика към Летния протест като софийски и непредставителен за останалата част от страната. С течение на времето протестиращи от Летния протест ще издигнат образа на протест на средната класа (Stoyanova 2016). Някои от перформансите като преместване на „офиса“ (лаптоп, стол и маса) пред Парламента – нещо, което могат да си позволят по-скоро хора, работещи в креативния сектор и свободните професии, отколкото шивачка във фабрика например – показват в пространството постепенно надделяване на определен репертоар и дискурс на протеста, включващ искания за „европейска нормалност“ и „моралност в политиката“ (Stoyanova 2016). Нещо повече – докато през Зимните протести голяма част от интелектуалците (повечето живеещи или работещи в София) заемаха резервирана или напълно негативна позиция срещу недоволството, то в Летните протести те участваха активно. В този смисъл можем да кажем, че участниците не само променят градското пространство, но икономическите, социалните и политическите отношения в пространството (град, квартал) влияят на техните акции. Софийските протести стават арена на групи, които е трудно да наблюдаваме в други градове, да речем заради чисто икономически причини. Докато

Варненските протести през Зимата например бяха силно насочени в своята локална борба срещу ТИМ, групировка, която неформално управлява града.

Включващи пространства

Още в началото и Зимните, и Летните протести активисти създават Асамблеи на знакови места като Народния театър и Орлов мост. Двете асамблеи сътворяват пространство, отворено за всеки желаещ с цел хората да практикуват в него света, който желаят. Политическите им идеи са изразени в пространството по следния начин: провеждат се на възлови места, през които преминават множество хора; събранията са в кръг, за да няма йерархия на застанали отпред или отзад, ниско или високо; думата се дава за кратко, за да не се „превзема“ трибуната и да се изкажат повечето присъстващи.

Как комуникира това пространство с „транзитното“? Провеждащите се шествия са водени от протестиращи с транспаранти, тълпани и др. музикални инструменти, които задават посоката чрез звука и телата си. Множество участници следват техните сенки и преминава около кръга на Асамблеята без да спират, заобикаляйки го като нещо странично от общата вълна. Подобни кръгове в първите дни на протеста са създадени и от различни артистични групи, представящи скечове, пърформанси, танци, музика. Всичко това се случва на едно и също кръстовище („Орлов мост“). Това до голяма степен предизвиква проблем в способността на хората в Асамблеята да се изслушват и да следват един и същ ритъм на дискутиране.

Друго „включващо пространство“ е двудневната окупация на зала 272 в Софийския университет, когато все още Ректоратът не е блокиран от студентите. Залата е свободна за достъп за студенти, преподаватели и граждани. Още в началото на окупацията са гласувани правила и програма за провеждане на събития като дискусии и лекции. Основната институция е Общото събрание. На вто-

рото му провеждане, 25 октомври, се гласува пълна окупация на Ректората, което бележи началото на “изключващото пространство”.

Изключващи пространства

Зимните протести. Групата на основните координатори (създатели на Facebook събитията на протестите) създават Национален комитет в Сливен, за да решат общи искания. Срещите включват около 100 човека от цялата страна (P4 и P5). Входът към пространството включва декларация за неучастие в партия. Също така обаче входът не е за всеки протестиращ. Срещите се организират тайно и другите протестиращи разбират едва *post factum* къде са проведени и кой е участвал в тях. Въпросът как се избират участниците в това пространство е най-проблематичният.

Летните протести. Създава се Протестна мрежа от групи, които провеждат артистични перформанси и акции по време на демонстрациите. Участие взимат хора с всякаква партийна принадлежност, както и такива без. Първоначално участват около сто души (данни от различни респонденти; Facebook групата включва 185 към 2017 г.), но постепенно групата се стеснява. Протестна мрежа създава своя отделна Facebook страница и сайт, но никога не прераства в отворено пространство за публично обсъждане на бъдещето на протеста. Срещите се провеждат на различни места, останали недостъпни за другите протестиращи. Парадоксът тук е, че участници с едни от най-видимите прояви допреди това се събират на тайно място, за да създадат организацията на протеста.

Таблица 2. Приблизителен брой участници в пространствата

Пространства	Приблизителен брой участници		
	Зима	Лято	Окупация
Транзитно създадено пространство (ТСП)	150 000	70 000	20 000
Включващо създадено пространство (ВСП)	20-50	50-100	500
Изключващо създадено пространство (ИСП)	100	100	1000

Създадените две изключващи пространства в Зимните и Летните протести са донякъде идентични по своята рамка. Тяхната поява може да бъде свързана с постепенното укротяване на хаоса и организирането на недоволството.

Студентска окупация:

Ако преди окупацията беше някак изключително, поне Общото събрание, хоризонтално. Имаше си щаб, нали, но той не се усещаше много неговото влияние. Хората комуникираха всеки с всеки, нямаше никакви деления. Точно в тези решаващите заседания започнаха да се оформят групички, примерно на хора, които се познават преди това, които са по-близки. И вече всеки вътрешно взимаше някакво решение: дали ще се гласува „за“ или „против“, просто радикално се раздели на две окупационното население. Точно по този въпрос: дали да пада, дали да не пада. При което много

рязко, просто беше видимо, как всяка групичка отделно конспирира и целият общ дух преди това изведнъж се оказва, че беше позачезнал.

(РЗ, София)

След като се окупира Софийският университет студентите от другите университети спират своите окупации и се включват в тази на Ректората. Вратите на университета са затворени за всички, освен за притежатели на студентски книжки. Общите събрания на студентите се провеждат всяка вечер в продължение на близо месец. Входът към окупацията не изисква споделяне на исканията или формата на протест. Участниците на събранията варират, като най-често са около 300, а общият брой на влезлите студенти по време на окупацията е над 1000. Краят на окупацията е свързан с разрив между създадения щаб от първите студенти, окупирали СУ, и Общото събрание.

Окупацията се развива едновременно като пространството с най-строг режим на достъпност и с най-високо участие. И двете са следствие от това, че пространството е било до момента на окупацията публично – университет, намиращ се при това в центъра на София. Сградата и вътрешният двор са напълно блокирани. Всички врати са захванати с вериги и барикадуирани със столове и маси, а пред тях стои студентска „охрана“. Най-голямо внимание привлича входът към вътрешния двор, който е единствен възможен за влизане след щателна проверка на студентска книжка от „охраната“ и записване на името на влизащия в списък. Някои от студентите дотолкова се вживяват в ролята си на пазители на пространството, че следят през късните часове на нощта дали се употребява алкохол в университета.

Но това са моменти, които показват до каква степен достига създаването на ново пространство чрез трансформирането на старото. Студентите се самоорганизируют в работни групи, в кои-

то дискутират идеи за образованието и здравеопазването, а други участват в групи, занимаващи се с комуникацията с граждани, организации, синдикати, медии и ръководството на университета. Действията на студентите вътре са организирани спрямо правила, решавани на Общо събрание. Въпреки че неговата история е свързана с проблематичното противопоставяне между създадения щаб на първите окупатори (позиция, получена без одобрение от Събрание-то) и появата на различни групи от студентите, той е институцията за взимане на прякодемократични решения с най-голям брой участници.

Защо се създават изключващи пространства?

Събитията, които водят постепенно до създаването на изключващите пространства са от различен род. Смятам за нерелевантно да се анализира появата им като следствие на ниска политическа култура, а напротив – да се проследят моменти, свързани с борбата за власт и ролята на пространството в сблъсъците. Ето някои от тях:

Загуба на *легитимността*. Става дума за опити на властта да успокои напрежението като покани „представител“ на протестиращите на обсъждане.* Това се случва в началото на Зимните протести, когато поканената Даниела Пеловска в затвореното пространство на официалната власт договаря исканията на протеста с премиера. Нейното присъствие е критикувано от протестиращите като легитимиране на властта. „Народът не преговаря с терористи!“ и „Не искаме кръгли маси!“ са възлови фрази от тогавашното недоволство. Подобни опити се проявяват и при следващите две вълни, когато отново представители на официалната власт съобщават, че са преговаряли с протестиращи и са стигнали до консенсус.

* „Говорителката“ на протестиращите Даниела Пеловска предала каузата. // btvnovinite.bg, 20 февруари 2013

Проблемът тук може да бъде открит в това, че протестът няма избрани представители, а властта смята, че може да преговаря за исканията на протестиращите.

Разединение на протеста. След като властта не успява да спре Зимния протест чрез среща с „представител“ на протестиращите се създават пространства, претендиращи да бъдат генерирани от протестиращите, където да бъде решена програмата на протеста. Най-показателен случай за появата на институционални опити за изкуствено създадени прякодемократични пространства на протестиращите е организацията на национална среща в зала Арена Армеец, организирана от Национално представителство на студентите, за която по-късно се разбира, че стоят партийни членове на ГЕРБ. Това ще рече, че постепенно транзитното пространство става заплаха за властта, защото не може да бъде овладяно чрез познатите досега методи (срещи, дискусии, кръгли маси) и властта започва да копира модели от протестиращите.

Проблемът тук е в това, че протестът няма популярна трибуна за обсъждане.

Контрапротести. Това са протестни движения, които дефилират своята подкрепа към критикуваните правителства в градското пространство, завзето досега от протестиращите срещу властта. В деня на оставката на правителството на ГЕРБ хиляди фермери са организирани да приветстват своята любов към партията. По време на летните протести и окупацията се провеждат няколко демонстрации на т.нар. „контрапротестиращи“.

Проблемът тук е, че протестиращите постепенно насочват критиката си към определени противници (и в трите случая това са правителствата), които от своя страна мобилизират своя подкрепа. Появяват се обаче и противоречия отвътре за това кой и как ще координира и представлява множеството, както и съмнения за това кой с какви цели участва в протеста.

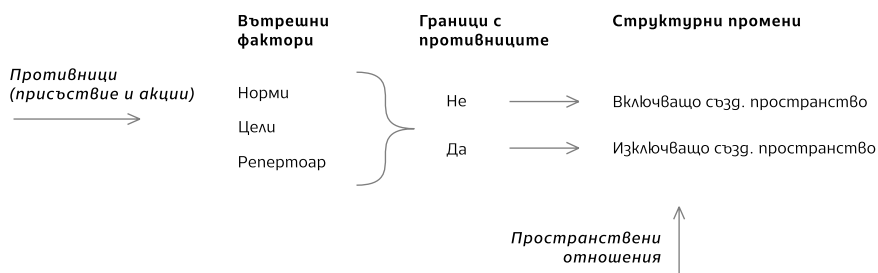
Разединение между протестиращите. През Зимата изникват няколко срещи на представители, на протестни партии, на протест-

ни лагери. За проблема свидетелства фактът, че по едно и също време се провеждат три дискусии за бъдещето на протеста. Комуникацията между различните места включва атаки за това кое създадено пространство е легитимно да говори от името на протеста.

Липса на обща тактика в пространството. През Лятото протестите в началото най-често преминават през партийните центри, докато друга част от протестиращите остават на Орлов мост. Появяват се съмнения, че посоката към партийните центри е водена от организирани групи. Възникват и критики към разединяващи скандирания като „Турци сте!“ или „Червени боклуци“, които могат да отчуждят от протеста хора с турски етнос и такива с леви възгледи.

Намеса на партии. Един от основните страхове по време на трите вълни е от това опозиционни партии да се намесят в протеста и да го превърнат от общ в частен. За да не се случва това, бъдещето членство в затворените пространства бива ограничено чрез правила, които изключват или намаляват възможността определени партии да вземат надмощие. Кое то води до това изключващите пространства да приватизират протеста.

Фигура 1. Дилемата за трансформирането на пространството

Как да се реши дилемата за това как да се (само)управлява протестът?

Смятам, че характеристиките, които водят до създаването на изключващото пространство, могат да бъдат разчетени като проблеми на липсата на популярно включващо пространство за взимане на решения, което в основата си разбира различията и дори наличието на противници като съзидателна част от прякодемократичния процес. Например, защо протестиращи „за“ и „против“ едно правителство да бъдат на различни места в градското пространство, след като могат да бъдат на едно и да обсъждат своите идеи? Какъв ефект ще има изкуствено създадено пространство като това в Арена Армеец, ако вече протестиращите са трансформирали градското пространство в протестен лагер? Т.е. решаването на дилемата как да се управлява протестът не води към един и същ изход – концентрирането на власт над протеста в тайна група, заседаваща на скрито, строяща граница между сигурни протестиращи и противници.

Овладяване на критиката – случаят Джорджано

Симеон Кюркчиев

от брой 7 на сп. dВЕРСИЯ „Политноп“

I. “Cutty: Game done changed. Slim Charles: Game’s the same, just got more fierce.”

Съществува едно трудно за улавяне разделение между правенето на сериали преди и след 2004 г. Ако преди това предавания като *The Wire*, *The Sopranos*, *Six Feet Under*, *The West Wing* и т.н. се произвеждаха в един „спокоен“ ритъм – много епизоди на сезон, бавно, но стабилно разгръщане на разказа, трудно променящи се (или трудно умиращи) персонажи, то появата на *Lost** демонстрира новите принципи, по които ще се случват бъдещите сериали – интензивна наративна структура, бързи смени на линиите на разказ, чести умирания на персонажите и по-малко епизоди на сезон. Разбира се, това е генерализация, която представя нещата прекалено общо, но тук целта ми не е точно историческо описание, а по-скоро опит да насоча вниманието към преминаването на един праг в тази индустрия, който промени не само индустрията, но и начина ѝ на употреба – от дивана и семейството, което гледа „Спешно отделение“, до леко налудното поглъщане на цели сезони в рамките на един ден. Интернет позволи този тип интензивна употреба със самия факт, че можеш да изтеглиш цели сезони, без да е нужно да чакаш всяка седмица за нов епизод.

През 2015 г. се появи поредният от многото нови и качествени сериали – *Mr. Robot*. Смятам, че той може да послужи като идеален пример за начина, по който този тип филмова индустрия се развива. На първо място, ако трябва да опишем съвременните сериали с една дума, то тя ще е интензивност. Интензивността на разказа е това, което се скача идеално с възможността за интензивно гледане от лаптопа – цели сезони наведнъж. Интензивността е това, което удържа вниманието на съвременния зрител – да си спомним за връхната точка на тази интензивност, която се реализира с го-

*Тук *Lost* играе по-скоро генерализираща роля, нямам предвид, че специално този сериал е променил нещо, а по-скоро, че избирам да означа именно с него някакъв промени.

ляма доза несигурност за живота на любимите персонажи – Game of Thrones. В този сериал има резки прекъсвания, бързи обезглавявания и много болка от ненадейната смърт на някои от главните герои.* Mr. Robot е интересен случай, доколкото той тръгва по друга линия на интензивност – тази на критиката на капитализма. И това е всъщност основното нещо, което го направи много успешен. Главният герой е не само хакер-маргинал, но се представя и като осъзнаващ (рефлектиращ) абсурдността на съвременното консуматорско общество – в един от епизодите той явно демонстрира това, като прави избор да изостави всичко, да бъде като другите и да пие от странните и шарени кафета, които произвеждат в Starbucks.** Причината, поради която наблягам на Mr. Robot, е, че този сериал е едно лесно видимо и приятно за улавяне противоречие, което е нужно да се експлицира за въвеждането в логиката на този текст – това, което продава, това, което прави Mr. Robot успешен (печеливш), е критиката, която въвежда в наратива си, която често е оформена като критика срещу капитализма. Генерализирайки, може да кажем, че сериалите са стигнали ниво, в което критикуват собствената си предпоставка, за да могат да се възпроизведат и да усвояват нови пространства. В случая с Mr. Robot това ново пространство е самата критика – не академична, но все пак критика към съвременните консуматорски модели на нашето общество. Нужното за печалба, нужното, за да бъде този сериал успешен, е влагането на

* Този сериал е наистина гениален, защото постоянно произвежда усещането, че „ето, този вече е главният герой“, усещане, което е исторически нужно на съвременния зрител, доколкото сме свикнали на определен тип наративна структура и разпределение на героите: герой-мъж (Люк Скайуокър, Фродо, Хари Потър), поддръжник-мъж (Хан Соло, Сам, Рон Уизли), поддържаща жена (Принцеса Лея, Галадриел, Хърмаяни Грейнджър), страничен поддържащ мъдрец (Йода, Гандалф, Дъмбълдор). Това, което прави Game of Thrones, е постоянно да създава и впоследствие убива ненадейно тези главни персонажи.

** Сцената е представена като размисли на самия герой, докато пие някакво голямо кафе – бих предположил нещо като Мокачино със шоколад, дива боровинки и сметана.

определено количество критика към самите условия, които правят сериала възможен. В този смисъл може би критиката трябва да насочи вниманието си към някои от собствените си успешни варианти, доколкото понякога именно те привличат вниманието на много хора за кратко време и едновременно прокарват изотгоду същата идеология, която на повърхностно ниво критикуват.

II. Интернет като пространство за чертаене на биографи

Преди няколко години се появи Джорджано. Той беше и все още е част от една нова форма на „изработване на звезди“, която остава встрани от професионалните агенции, продуцентите и т.н. Сайтове като YouTube, а след това и VBOX7, специално в България, се оказаха платформи, които произвеждат нов тип интернет известности, които сами продуцират, режисират и пускат в обръщение собствените си видеа. В световен мащаб се появиха личности като Jon Lajoie*, а в български – Емил Конрад. Няма да навлизам в логиката на тази нова форма на производство на звезди, по-скоро искам да очертая пространството, в което Джорджано направи опит (и успя) да пробие. Това е пространство на много, на пръв поглед, възможна свобода – да правиш видеата си, да избираш какво да покажеш, какво да махнеш, какъв разказ да сглобиш. Впоследствие и пространство на правене и сглабяне на себе си – всяка седмица или месец по някое видео, което отразява „истината за мен“, признаване на истината за себе си в един поток история на собствените си видеа. *(Тук насочвам към темата за признанието, развита от М. Фуко в „История на сексуалността т.1. Волята за знание“. Проследявайки тази практика, той казва, че поне от Средновековието насам нашата цивилизация е съсредоточила усилия производството на истина да бъде установено около този процес. Всъщност християнството и свързания*

* Известен с интернет хита Show Me Your Genitals.

с католическия модел процес на покаяние усилва употребата на тези процедури, а модерността ги присвоява в процеса на производство на истина и знания в контекста на различните дисциплинарни полета. Така признанието става силно застъпена процедура в психиатрията, психологията и психоанализата. Въобще – всички дисциплини, които участват в производството на истина за себе си. Но не само това. Признанието става основна практика на отнасяне към себе си. В съвременното, когато императивът за познание и развиване на себе си е от съществено значение, признанието се оказва основен механизъм, по който да разказваш истината за себе си, историята си. В крайна сметка актът на признаване се придружава от признаващия с усещане за свобода. Този аспект затвърждава тази процедура като легитимна в производството на истина. Човек иска да признае, иска да се „освободи“ от това, което трябва да бъде „изкарано“; иска да открие себе си чрез истината, която сякаш иска „да си пробие път; че ако не успява да постигне това, то е, защото я задържа някаква принуда, защото върху нея тежи насилието на една власт и защото, най-сетне, тя би могла да се изкаже единствено с цената на нещо като освобождение“ (Фуко 1993: 83). – бел. авт).

Този поток и това, което тези видеа означават, са по същество репрезентация, която изгражда и отразява моя биографичен разказ, истината за мен под формата на признатата история на мен, на моята истина в тази моя история. И наистина – често тези видеа съдържат признания, coming out-ове, смешни или срамни истории. В случая на Джорджано – истината за себе си е призната през собственото пеене. Неслучайно голяма част от публичните обговаряния на Джорджано минаваха именно през това колко е автентичен, колко непринуден и колко „истински“ е той. Как пеенето му е това, което връща към „истината“, автентичността, противопоставени на останалите изкуствени и свръх-продуцирани продукти.

Едно уточнение преди да продължа – ще гледам да страня от и да не навлизам в проблематики, които са ми далечни, например гали

всъщност Джорджано може да пее. За laik като мен, без висше музикално образование или някакъв успех и признание в музикалната сфера, фактът, че не може да пее, е видим отдалече, но напълно осъзнавам, че е възможно някой с подходящата теоретична подготовка да открие в него един велик глас.

Основен повод за този текст е публикация в сайта на „Нови леви перспективи“, озаглавена „Културната революция на Djordjano (в 11 теза)“. [3] В тази публикация авторите – Жана Цонева и Момчил Христов – се опитват да покажат фигурата „Джорджано“ като трансцендираща и побеждаваща съвременните форми на капитализъм, доколкото успява да се постави в позиция, която капиталът не успява да индексира. Този текст е опит за проблематизиране на техните тези, опит да се покаже, че Джорджано е поначало обречен да бъде индексирани и че в същината си неговата форма на правене на изкуство следва логиката, която самият капитал създава в опитите си да превзема нови територии.

III. „Да живее капиталът в неговата действителност, в обективната му прикритост!“ (Делюз, Гатари 2004: 494)

Нека първо накратко изложим основните тези от статията в „Нови леви перспективи“, с препоръката читателите да последват линка и сами да се запознаят с текста. Идеята на авторите, съкратена и преразказана, е следната:

Джорджано е „неинтегрируемият остатък“ (1 теза), който успява да се съпротивлява на логиката на капитала. Той е „ренесансов“ творец (4 теза) – през него не минават никакви филтриращи механизми и продуцентски опосредствания (2 теза), с които си служи музикалната индустрия. Като такъв той е „прометейскогеоморфичен“ (5 теза), доколкото успява да освободи поп културата от нейните „политестетически ограничения“. От това следва, че Джорджано руши йерархиите между високо и ниско изкуство (6 теза) и

впоследствие еманципира публиката (7 теза) – неговата специфична позиция връща поп музиката на хората, но не като пасивно потребление, а като активна включеност на масите в живота на самото произведение“ (9 теза). Накрая авторите заключават:

Критическата теория на популярната култура досега само укротяваше света, описвайки го като инертен, и, подобно на отхвърляната от нея популярна култура, само го опяваше. Всъщност, критическата теория не забелязваше как този свят се променя в действителност благодарение на критическите компетенции вложени в праксиса на еманципирания масов зрител-творец.

(11 теза)

Нека започнем с уговорката, че всъщност съм съгласен с позицията, която авторите придават на Джорджано – да го мислим като топос на спонтанна социална критика, в случая критика, която се възпроизвежда през специфична практика – пеенето на Джорджано. Разбира се, приемайки, че Джорджано може да се мисли като такава фигура, не означава, че самият Джорджано би приел, че е точка на критика, а по-скоро, че самата му позиция и посланията, които излъчва, се оказват някакъв опит за срив на всекидневната (поп) реалност. В този смисъл аз се съгласявам – Джорджано наистина може да се мисли като точка на спонтанна социална критика, особено в полето на поп културата. Проблемът е дали тази критическа позиция, която му се приписва, е достатъчно силна, за да произведе следствия.

Ще се съсредоточа основно върху първата теза, доколкото тя е от най-голямо значение за аргументацията на авторите.

Започвам с това, че според авторите Джорджано е „неинтегрируем остатък, съпротивляващ се на интеграция в логиката на капитала“ и веднага връщам към филмите. Въведох с проблема за Mr. Robot, защото исках да покажа как съвременният капитализъм действа именно през критиката или, казано по-директно – продава

критиката. Болтански и Чиापело казват, че след структурната промяна на капитализма след 1970-те години, след преминаването от стоки към услуги, появата на неолиберализма и освобождаването на движението на капитали, един от начините, по които капитализмът превзема нови пространства, е именно чрез инкорпориране на критиката (Boltanski & Chiapello: 489-490). И това е основен проблем още от загубата на класовите интереси след 1960-те години – как е възможно критиката да функционира като критика, след като няма колективен субект, към който да е насочена, а единствено фрагментации, малки територии от субекти или направо единичности, които нямат шанс да угържат режим на истина, противопоставящ се на капитализма. Това превръща голяма част от произведената критика в обречена критика. Давам пример: до момента, в който Ню Ейдж-Хипи хората са угържали колективна форма, те са успявали да внасят някаква критична енергия в социалното пространство. Наистина, слаба критическа енергия, не ефективна, но критическа все пак, доколкото хипарите са олицетворение именно на недоволството на първото от много време нахранено поколение след Втората световна война. Впоследствие те се отдръпват и фрагментират, а техният начин на живот се превръща в стил на живот, който демонстрира именно превръщането на тези практики на живот във форми на културен и символен капитал в големия град, за да се стигне накрая до съвременността, в която тези стилове на живот се разгръщат най-често в офиса, овладени от всякакви психологически експертизи за повишаване на „ефективността, креативността, адаптивността“ и т.н. В този смисъл можем да мислим всяка фрагментирана критика, която няма стабилен колективен субект, към който да се прикачи, като потенциална възможност за капитала. И наистина – как Джорджано може да бъде мислен като „неинтегрируем остатък“, когато всичко, което той представлява, отвежда към неговата фрагментаризирана логика на действие – той не възпроизвежда полето, което е създал, не е част от някакво движение, което се опитва да затвърди позициите му

около неговото пеене и визия, не грои йерархиите и стабилизираните по правила (за това – по-долу). Той е в някакъв смисъл еманация на нуждите на пазара – една фрагментарност, единица критика. Стилът, който Джорджано задвижва, е наистина уникален и трудно възпроизводим – той е скандален, странен, адекватен в неадекватността си, но точно това се търси и продава в определен модус на поп културата, означен като „one-hit wonder“. Това го превръща просто в поменция за „летен хит“, което ограничава, но и в някакъв смисъл предопределя възможните му употреби.

Но нека усложним малко въпроса за критиката: не всяка критика, която успява да се скачи към някакъв колективен субект, е успешна. Обратното, често капитализмът успява да превземе дори и силни критически проекти. Но това прави и територията, която капиталът е превзел, силна и важна за него, доколкото представя възможност за голямо разгръщане на парични потоци. Такъв е примерът с Ню Ейдж-Хипи хората, които метаморфозираха в бизнес-елитистки дискурси за мен-като-уникален-в-света и аз-като-самоусъвършенстване-в-офиса, а това от своя страна доведе до нови възможности, в които паричните потоци могат да се въведат – бизнес обучения, тийм бийлдинги, инкорпорирани в бизнес средата ментори, мениджъри, коучъри и т.н. Следователно, за да е печелившо овладяването на критиката, трябва и критиката да е в някакъв смисъл силна – не прекалено силна, за да не вземе да победи, но и не прекалено слаба, за да може все пак да остане в социалното за известно време, т.е. трябва да има залог. Опасявам се, че случаят Джорджано е далеч от тази ситуация. Джорджано е слаба критика – първо, той е фрагмент, единичност и, второ, той не успява да възпроизведе полето, което е създал – има публика, но няма последователи, които да интензифицират това (критиката), което той произвежда. В този смисъл и овладяването му ще е слабо. Тук не смятам да говоря в бъдеще време и да доказвам защо тази фигура все пак ще бъде победена от капитала, защото няма да остане неинтегрируема по простата причина, че овладяването, интегрирането от-

давна се случи. За слабата позиция, която Джорджано олицетворяваше, имаше два варианта – или като слаба критическа позиция да излезне постепенно, т.е. да достигне точката на равновесие, след като е усилил присъствието си (като други подобни на него интернет звезди), или да бъде слабо капитализиран. Второто се случи, с леко закъснение. Всъщност пикът на Джорджано беше около 2 години след първоначалната му поява в интернет. След краткотраен успех във Фейсбук и масовото споделяне, първо започнаха поканите за участия – покани да пее по курорти на крайбрежието и в софийски заведения (като Maze), дори получи покана за участие в Биг Брадър. Същевременно беше употребен от елита – хората обясняваха, анализираха и харесваха в опит да възпроизведат уникалността на собствения си естетически вкус. След това, разбира се, беше изоставен (след няколкомесечна употреба), за да бъде насочен към няколко чалга-рап видеа*, които направи с известни звезди (които го включваха като талисман във видеата си и задължително оставяха неговото „автентично“ пеене, защото кое е по-продаваемо от автентичността?). Тук гържа да отбележа – не човекът Джорджано е овладян и употребен, а фигурата, която олицетворява. Никой не се интересуваше от човека, който седи зад тази фигура, стига да продължи да възпроизвежда странността си в краткия си миг слава.

Но нека обърнем внимание и на останалите тези – например, че еманципира публиката, че демократизира поп-а и че руши йерархиите между ниско и високо изкуство. Първо, еманципирането хипотетично идва с някакъв тип труд, някакъв опит за преодоляване и бъдеща цел – независимо дали става въпрос за марксисткия вариант на еманципирането на пролетариата или либералните концепции за „гражданско образование“ – и в двата случая има недоволство от настоящето, голям труд, който е ясно положен като необходим

* Например: KRISTIANA ft. DJORDJANO - TSYALA NOSHT / КРИСТИАНА ft. ДЖОРДЖАНО - ЦЯЛА НОЩ @ YouTube или DJORDJANO ft. KRISTIANA & SILVER - 1001 NOSHT / ДЖОРДЖАНО ft. КРИСТИАНА & СИЛВЪР - 1001 НОЩ @ YouTube

да се свърши, и вяра в светлото бъдеще, което ще следва труда, което е и самата цел на еманципацията. При Джорджано това отсъства – нито той, нито публиката участват в някакво случване, което да отива отвъд настоящето. Джорджано е еманация на настоящия скандал, който няма шанс сериозно да подрие, счупи реалността, именно защото няма никаква насоченост към бъдещето. Тук не става въпрос за личните мечти, а за практика, за полагане на собствените си позиция и произведено поле в някаква по-абстрактна идея за бъдещност.

Възможен е аргумент, че просто музиката му е „добра“. Но тук не става въпрос за сложност или качество на музиката. Музикантите, които исторически правят революции, са в диапазона от много сложни до много прости – от Пинк Флойд с дългите, сложни песни и рок опери до Нирвана с дискографията на три акорда. Въпросът не е в естетически реалности, а във възможността и въобще наличието на еманципиращи проекти. Еманципацията е процес, който изисква някакъв тип „счупване“ на нормалността, преодоляване на всекидневното, а това преодоляване идва винаги с някаква (може да не е явна, а иманентна) цел, поставена като „възможно бъдеще“. Такава цел е съществувала в редица музикални опити – освен Пинк Флойд и Нирвана, можем да говорим и за български проекти като „Нова Генерация“. Музиката всъщност няма много общо, по-скоро самото поле, в което си поставяш музиката, заедно с истината, която искаш да стабилизираш в него, е същинският революционен процес.

Към проблема за публиката: ако трябва да въведем специфичната логика, по която публиката употреби Джорджано, то това ще бъде по правилата на one-hit wonder, което пък е по правилата на поп-културата – силен, интензивен интерес и последващ бърз крах. В този смисъл може да се каже, че само по действието на публиката, по начина, по който го употребиха (защото той беше брутално употребен) и изплюха, се разбира до каква степен той е еманципирал самата публика. Всъщност той няма никакъв ефект върху публиката. Критическият му потенциал, както казах, е толкова слаб, че

публиката дори не го забеляза. Захвана скандала, употреби го и прогължи към Гери-Никол (друго място на интерес, но този път не само възхвалявано, но и осъждано). Дотук и с демократизирането на поп-а и освобождаването му от неговите „политестетически ограничения“. Джорджано не поведе никакви публики към нови еманципирани територии, а по-скоро обратното – публиката го поведе по отпъкните алгоритми на one-hit wonder логиката. Може би донякъде вярна теза е, че той въвлеча публиката. Но това е вярно само доколкото може да се каже, че публиката се оказа въвлечена в употребата му.

Тезата за йерархиите е също проблематична, доколкото Джорджано беше използван крайно стандартно – като инструмент за възпроизводство на позиции – елитът го употреби, за да покаже превъзходството на собствения си вкус, а след това чалга-рап полето също реши да се възпроизведе през него. Накрая влезе в Биг Брадър. Нямаше разрушаване на йерархии, а по-скоро въвеждане на фигурата Джорджано като символ, талисман, възпроизвеждащ самите йерархии, гарантиращ тяхното добро изкарване на морето – радват му се, прави им „fun“. Няма преобръщане, няма дори леко изместване – всички реагираха крайно стандартно.

Заклучение

Смятам, че един от най-трудните моменти на критиката в съвременното е да познава собствените си употреби и да внимава със собствените си злоупотреби. Както казах, с изчезването на класовите интереси критиката, оставайки без колективен субект, към който да се прикачи и да произвежда действие, често се превръща в своето отрицание – започва да действа в логиката на капитала, който действа изключително ефективно в това да разширява границите си и да индексира нови територии. Нека си припомним „Анти-Егип“:

...капитализмът има вътрешни граници и няма такива: има ги в специфичните условия на капиталистическото производство и обръщение, тоест в самия капитал, но функционира само като възпроизвежда и разширява тези граници във винаги нарастващ мащаб.

Делъз и Гатари 2004: 331

Капитализмът е процес на разширяване. Неговите граници са налични, доколкото означават моментите, в които самите те се разширяват. В този смисъл трудността е да изобретим такъв тип пространство (практика или език), което да устои на силите на капиталистическата логика. Този проблем е донякъде решен при наличието на класов интерес – той трудно позволява собственото си овладяване, тази съпротива е силна, плътна. Но както казах – фрагментите критика под формата на дискурси и/или определени практики дори не осъзнават момента, в който се оказват изложени на пазарни логика. По този начин продуктите на популярната култура дори когато избягат от стандартизираното си положение, се оказва, че са избягали само за да очертаят нови пространства за капитала, към които да се закрепят.

Появата на Джорджано обърка всички. Тази поява наистина може да се мисли като слаба спонтанна критика. Но докато статията в Нови Леви показва вяра, че иманентната критическа позиция има шанс да се възпроизведе и да доведе до някаква еманципация, реалността се оказва друга – Джорджано беше употребен от хипстъри, чалгари, рапъри, сценаристи, собственици на заведения и крайбрежни предприемачи. В крайна сметка интензивността на говоренето за Джорджано ще се изравни с това на „висящото кафе“, което предполагам е вече толкова забравено, че най-вероятно ще предизвика реакция от типа на „Абе, вярно, че имаше такава нещо“.

Някои размисли за критиката и скачането

Нега Генова

от сайта на сп. дВЕРСИЯ, 18 май 2016 г.

Петък 13-ти 2016 година беше денят, в който печатният сборник на dBEPСИЯ беше представен пред публика за първи път, така предоставяйки повод за дискусията на тема „Лява медия в България?“ в Бар Дак -2 в София. Въпреки че не можах да присъствам физически на нея, аудио-записът и въпросите, които дебатът породи у мен, от своя страна образуват основата, от която този текст ще се опита да отскочи. Две са темите, които ме вълнуват особено в този момент на осмисляне на начинанието dBEPСИЯ, особено в контекста на отбелязването на първата ни година: видът критика, която трябва да бъде практикувана, за да задвижим промяна в механизмите на потисничество и хегемонната уредба на реалността, и въпросът за уместността на предприемането на опит за по-добър провал, както е формулирано в слогана, който вече една година краси сайта и фейсбук страницата ни.

Ако трябва да избира момент, откъдето да започна опита си за свързване на тези две теми, то това трябва да бъде последното изказване на Тодор Христов в рамките на петъчната дискусия – а именно, че за да бъде една критика радикална, то тя трябва да бъде и радикално неуверена. Но какво ù е радикалното на една такава позиция, бихме се запитали, ако една от целите на (лявата) критика би трябвало да бъде именно преобръщането на „нещата такива, каквито са“, на поставянето под въпрос на техните условия за възможност? Не трябва ли в такъв случай тя да бъде уверена в способностите си да предостави алтернатива на установения ред и хегемонните интерпретации на реалността? Не е ли нужно да бъде смела в мечтанията си и радикално уверена в проектите, които предлага, за да може да убеди и орузи в стойността и важността им? Да припомним и един от движещите дискусията въпроси: не е ли задача на лявата критическа теория точно мобилизирането и стимулирането на социални и политически движения, които не просто да приложат на практика набор от теоретични постановки, но и да се намесят в организацията на политическото? Как тогава може такава една промяна да бъде начената, изхождайки от позиция на радикална неувереност?

Ще добавя още няколко въпроса към вече поставените, този път с оглед и на вдъхновения от Бекет зов „в опит за по-добър провал“: несигурността в лицето на какво изниква? Дали е породена от нежеланието и неспособността на лявата критика да предяви претенции към едно още незаформено, може би (а може би не) по-добро и справедливо бъдеще? Дали е несигурна, защото е препълнена до горе с историческото съзнание за безчет провали и така ходът ѝ се оказва, че може да се състои единствено от редица плахи пристъпвания и препъвания? И, накрая, може ли да се каже, че тази критична неувереност е един от симптомите на онова, което Уенди Браун нарича „лява меланхолия“ – склонността на левите теоретици да „обитава[m] не надеждата, а собствените си маргиналност и провал?“ (Браун, 2016)

Или има нещо друго, което изгражда основата за радикалната несигурност на лявата критика?

В есето си „Спекулативна философия и изкуството на драматизацията“ Изабел Стенгерс описва какво се случва, когато скача: тя настоява, че скокът не е просто скок в посока „към“ нещо, ами е неразделим от земята или конкретната основа, от която отскача. Тя пише, че скокът винаги е ситуиран, и то не защото с него се опитваме да избягаме от пода, на който сме стъпили. По-скоро на самия под „трябва да е била гадена силата да бъде почувстван като изискващ нови измерения“ (нак там) (Stengers, 2014, с. 203). Това описание ми напомня по особен начин на друга част от дискусията, а именно на изказването на един от участниците в нея – Стивън Люис, – че едно от предизвикателствата пред лявото е да изгради „основа“, която да предостави възможността за разговор. В известен смисъл създаването ѝ е свързано с изграждането на солидарна общност, в която припознаването на различни борби от различно засегнати индивиди и групи да стане възможно.

Ако със Стенгерс си позволим да спекулираме, като си представим критиката като скок, който, от една страна, се осланя на съществуването на основа за отскок (и приземяване), а от друга –

свързва земята с други възможни измерения, то може би тази представа ще ни посочи начин, по който да разберем и състоянието, в който се намираме, когато скачаме. Действително, скокът изисква доверие в наличието на основа, но е и породен от желанието да я напуснем. И ако това напускане не е бягство или окончателно скъсване със земята и гравитационните сили, които ни привързват към нея, ами експериментално изпробване на възможни отношения към тази основа, то то е и винаги отчасти несигурно. Несигурно, защото всеки скок крие риска на не (дотоам) сполучливото приземяване. Несигурно е и понеже няма гаранции, че основата ще бъде достатъчно променена от полето на възможности, когато се върнем към нея. И все пак, скокът винаги маркира територия, но и отговаря на предизвикателство, идващо от самата основа, защото скачащата вече я е „почувства[ла] като изискващ[а] нови измерения“.

Затова и неувереността е присъща не само на критичния подскок, ами е споделена (и често породена) от самата основа, от която отскачаме. Изискванията за нови измерения понякога могат да бъдат наложени от достигането на точка на нетърпимост и непоносимост към „нещата такива, каквито са“, към начина, по който знанието, пространството и възможностите за изказ са организирани около нас. Понякога основата, на която сме потърсили опора, е толкова радикално нестабилна и неспособна да ни я даде, че единственото, което ни остава, е да скочим – дори когато сме уверени, че приземяване няма да последва. Понякога скачаме, защото ни се струва, че така ще можем да надникнем в други „земи“ и „основи“ и за кратко да се убедим в това, че други скачащи действително има.

„Само когато нито един навик не маскира риска от провал, можем да усетим скока като „спекулативен“, драматизирайки това, че той спекулира възможност, която няма стабилна илюстрация на този свят.“ (пак там)

Разбирам това, което правим с dВЕРСИЯ, като серия от подскоци, която се стреми да изобрети неилюстрирани възможности за света, който обитаваме. Експериментирането с тях винаги има

потенциала да трансформира основата, която взимаме за отправна точка. Най-големият риск, който стои пред нас, е може би именно това да отречем възможността за провал – или по-скоро за несполучливо приземяване – при някой от подскоците, включително при повтарянето на мантрата „в опит за по-добър провал“. За да не се превърне тя от провокация в навик или дори в меланхолично припяване, е необходимо да преосмислим въпроса за това какъв е точно провалът, който опитваме, без истински да зачекнем; с който флиртуваме, а същевременно държим на разстояние; който наричаме с гръмкото име „провал“, като може би така заличаваме гръзкото лъкатушене на несигурната критика.

П.С. За разлика от ходенето, скачането е възможно и на един крак. По-рисковано (но и по-забавно) е, когато той е левият.

„Новото ляво“ в постюгославското пространство: проблеми, места и форми

Игор Щукс

от сайта на сп. ДВЕРСИЯ, 23 април 2016 г

Заглавно изображение: Окупираният Философски факултет в
Университета в Скопие, Македония. Снимка: Balkan Insight

В българското общество съществуват два политически проблема, които у мен предизвикват сравнителен интерес – постигеологическото говорене и неразбориите около това какво е „новото ляво“, често вървящи си ръка за ръка.

„Излизането отвъд лявото и дясното“ трудно може да обрисва настоящите кризи и системни дефицити. Самото търсене на проблемите, избраните форми на съпротива и местата, в които те се изграждат, подсказват за определен политически избор. Още повече, призивът отвъд идеологиите разбирам като желание за отиване „отвъд лявото“, защото сред голяма част от гражданското общество десните политици (да кажем неолибералните), се възприемат като аполитични единици и константи, въпреки че зад тях стоят цели системи от принципи (свободен пазар, конкуренция) и символни борби.

Една от метастазите на постигеологическото говорене – или по-точно на дясното „постигеологическо“ говорене – виждаме всеки път, когато излезе въпросът какво е ляво и най-вече какво е „ново ляво“. Твърде често, за жалост, в разговорите се отприщва популярна и опростена разделителна линия, обозначаваща налясно – ориентираните към Запад, наляво – ориентираните към Русия. Това разделение като че ли е инспирирано повече от геополитически и конспиративни теории, отколкото от чисто политически, икономически и социални значения, стоящи зад лявото и дясното. В този смисъл, отиване отвъд подобно „ляво“ и „дясно“ приветствам напълно, но за да се върнем към същинските въпроси, към концепциите и борбите на двата политически спектъра с цялата им хетерогенност.

И въпреки че в България от години има движения като „Нови леви перспективи“, „Солидарна България“, „Antifa Bulgaria“, ФАБ, „Бъди промяната“, АРС и места като доскорошните социални центрове „Хаспел“ и „Аделанте“, всички стоящи зад редица инициативи, публични събития и участия в протести, дешифрира-

нето на „новото ляво“ не преминава през техните данни и идеи, а чрез най-лесната и услужлива на провокации двойка – „ново ляво“=Русия.

Не така стои въпросът в Западните Балкани, в които след икономическата криза от 2008 г. се проведеха множество масови протести като “Босненската пролет” и “Словенските въстания”, бяха окупирани университетите в Белград, Загреб и Скопие, организираха се пленуми (общини събрания) в кина, театри и общини. В настоящия текст на Игор Щикс, авторът ни въвежда в появата, идеите и формите на „новите леви“ след разпадането на Югославия. [1]

Игор Щикс е писател, изследовател и активист, роден през 1977 г. в Сараево. Още с първата си книга „Дворецът в Романия“ печели награда за дебют, а втората му книга „Елияховият стол“ печели други две и е преведена на над десет езика, включително на български. Щикс завършва докторантура в парижкия университет по политически науки Sciences Po, а от 2014 г. е изследовател към Единбургския университет. Заедно с Джо Шоу редактират сборниците „Гражданство след Югославия“ и „Граждански права“, а със Сречко Хорват книгата „Добре дошли в пустинята на постсоциализма: радикални политики след Югославия“.

„Новото ляво“ в постюгославското пространство: проблеми, места и форми [2]

Въведение: какво е постюгославското „ново ляво“?

Седем нови държави се образуваха в пространството, където преди съществуваше Югославия. Това днес е постюгославски, постподобен, постконфликтен, и постсоциалистически пейзаж, който изглежда сякаш е в един безкраен „преход“ към икономиката на свободния пазар и либералните демокрации. [3] Появата на това, което аз ще нарека тук постюгославско „ново ляво“, може да бъде ясно отбелязана

в периода след кризата от 2008. Благотворният резултат на финансовата катастрофа от 2008 е ефектът от делегитимирането на почти неоспорваната дотогава неолиберална догма и идеята, че „няма алтернатива“ на капитализма. Когато шоковата вълна удари постсоциалистическите Балкани, тя добави само допълнителен удар върху вече съсипания пейзаж.

След поредицата от опустошителни войни през 90-те години, в които участваха повечето от постюгославските държави, гоиде следвоенното „възстановяване“ под формата на обичайното неолиберално „реструктуриране“. Приватизационните политики, освен доходоносните сделки за чуждестранни компании и банки, доведоха и до консолидирането на нова икономическа олигархия, тясно свързана с постсоциалистическия политически елит. Деиндустриализацията унищожиха икономиката. До 130,000 души изгубиха живота си по време на войните, [4] а милиони бяха изселени. [5] Според *Trading Economics*, безработицата през 2014-15 е между 12-13% в Словения, 14-15% в Черна гора, 16-20% в Хърватска, 19-20% в Сърбия, 27-28% в Македония, 43% в Босна и 35% в Косово. Младежката безработица обикновено е около 40-50%. Както се очакваше, всички постюгославски държави са силно задлъжнели, най-вече Хърватия и Словения, следвани плътно от Сърбия. [6] Така че, когато катастрофата от 2008 г. предизвика възмущение по целия свят, тя също така откри пространство за първо силно обществено изговаряне на антикапиталистическа критика – в медиите и в публичната сфера, но също така чрез различни социални и политически действия – след две десетилетия на абсолютна доминация на неолибералните и въобще на десните идеологии и политици.

Преди да дефинирам „новото ляво“, първо трябва да го разграничим от „старото“ комунистическо ляво и „установеното“ постсоциалистическо ляво. „Старото“ ляво се отнася до Съюзът на комунистите на Югославия, създаден през 1919 г. под името Комунистическа партия на Югославия. Партията повежда масивно и победоносно съпротивително движение по време на Втората световна

война и управлява Югославската федерация от 1945 до 1990 г., когато държавата се раздробява на съставляващите я части. След разпадането във всяка една бишва югославска република Съюзът на комунистите беше заменен с това, което тук ще нарека „установеното“ ляво на постсоциалистическия период. Бившите комунистически партии се преобявиха като „социалдемократически“ или „социалистически“ партии и прегърнаха както многопартийната система, така и икономиката на свободния пазар. Някои от тях бяха победени на първите демократични избори през 1990 г. в Словения, Босна и Херцеговина, Хърватска и Македония. Във всички от изброените страни, обаче по-късно те щяха да спечелят няколко избори. Някои останаха във властта през цялото десетилетие на 90-те, като в Сърбия управляваха до 2000 г., а в Черна гора все още са на власт.

Веднага трябва да се спомене, че идеологическото преминаване на тези номинално леви партии към центъра и приемането им на неолибералната доктрина, е пълно. В най-добрия случай, те се обърнаха към „третия път“ и прегърнаха неолибералните политики; в най-лошия, те бяха погълнати от националистически кампании и войни, какъвто беше случаят с управляващата в Сърбия *Социалистическа партия* на Слободан Милошевич. Въпреки това, всичките тези партии запазиха значителна подкрепа, която може да се обясни с по-устойчивата емоционална и идеологическа привързаност към „старите“ партии, но също така с това, че в някои страни те бяха опозиция на националистическите и консервативните десни политики. Тези партии – с изключение на Сърбия, където наследството на Милошевич продължава да размива делението на ляво и дясно и все още заразява всеки опит за истински лява политика – обикновено се разглеждат като ненационалистически, по-отворени към нуждите на етнически или сексуални малцинства. „Новото ляво“ се противопоставя на неолибералните политики на „установената“ левица и изразява критичен и балансиран поглед към историческата комунистическа левица и нейното наследство. Въпреки това, „новото

ляво“ възхвалява „старите“ социални постижения, особено щедрите социални услуги и ги съпоставя с текущата капиталистическа реалност.

И така, какво е това „ново ляво“? Този всеобхватен термин – не без известни прилики с историческото „ново ляво“ на 60-те – ще се използва тук, за да обхване обикновено прогресивни политически и социални движения, както и идеологически организации, които представят себе си или са етикетирани като „радикална левица“. С други думи, терминът се отнася до поредица от събития, движения и участници, а не до ясна и организирана политическа сила. В периода след 2008 г. честите спонтанни движения срещу общите социални несправедливости и конкретни политики, изразяват възмущение, без непременно да проповядват „левичарски“ програми; впоследствие обаче, както опитът от социалното ангажиране и протестите, така също и радикализирането на някои протестиращи и части от широката общественост, допринасят за възхода на радикални леви организации (групи, асоциации и дори партии).

Основните характеристики на постюгославското „ново ляво“ са: критика на електоралната демокрация, последвана от експериментиране със или застъпничество за директната, партисипаторната и хоризонталната демокрация; критика на неолибералната капиталистическа трансформация на постюгославските общества и така наречения „преход“, в резултат на които съществуват огромни неравенства и масова безработица и бедност; критика на консервативната, религиозната, патриархалната и националистическата идеологическа хегемония, която придружаваше и направи възможна трансформацията; защита на общите и обществените блага, включително природни ресурси, както и защита на останките на социалистическата социална държава срещу приватизациите и експлоатацията, ориентирани към печалба; и накрая, интернационалистически подход към постюгославското и изобщо балканското пространство, често в комбинация с антинационалистически и антифашистки становища. Не всички формации обозначени тук като „ново

ляво“ непременно съдържат всички тези елементи, но те обикновено комбинират част от тях.

Три аналитични ъгъла използвам за изследване на образуването на „новото ляво“ и за анализирането на неговите действия в по-широко социално и политическо значение: *проблемите*, които определят дневния ред на „новите леви“, *местата*, в които се проявяват техните борби, както и *формите*, които приемат.

Проблемите

Дългата зима на постсоциалистическото недоволство: протести и въстания

Разнообразните елементи на постюгославското „ново ляво“ се формират в избухналите недоволства и масови протести, повтарящи се в региона. Обичайните проблеми са всеобщата „корупция“ на политическия елит, ширещата се бедност и социалното отчаяние. Въпреки това, причините могат да бъдат доста различни за всеки отделен случай.

В началото на 2011 г. в Хърватия гражданите се организират чрез Фейсбук, за да протестират срещу правителството. Много скоро до 10,000 души присъстват на протестните шествия всяка вечер в продължение на цял месец по улиците на Загреб. През ноември и декември 2012 г. станахме свидетели на словенските „въстания“, предизвикани от бунт в Марибор срещу корумпирани местни кметове. [7] Протестите се разпространяват бързо в цялата страна с участието на 10-15,000 души в Марибор, 20 000 в Любляна и хиляди в по-малките градове. Това бяха най-големите протести в най-новата история на Словения и те ясно се прицелиха срещу правителството на десните, но и на целия политически елит. Протестите, в крайна сметка, дадоха начало на голям брой местни активистки мрежи и доведоха до издигането на важна лява политическа партия (виж по-долу).

Въпреки това, най-големите и най-радикалните протести се провеждат в Босна през февруари 2014 г. В североизточния град Тузла, оставените без заплама работници на местната индустрия за перилни препарати и мебели, се присъединиха ръка за ръка към студентите, безработните, както и недоволните граждани. На 4 и 5 февруари протестите се увеличиха и се превърнаха в сблъсъци с полицията. Сградата на местната управа бе подпалена. На следващия ден протестите се разпространяваха до всичките големи градове във Федерацията Босна и Херцеговина, една от частите на държавата Босна, включително Сараево, където Общината и Президентството бяха също подпалени. (Протестите остават незначителни в частта Република Сръбска.) Тези драматични събития, последвани от серия оставки на местната власт, създават най-голямото предизвикателство за следвоенното босненско държавно устройство. Протестиращите скоро изграждат пленуми – събрания на гражданите – в големите и в малките градове, като форма на спонтанно гражданско самоорганизиране. Протестите хващат неподготвени етно-националистическия елит и международната общност. В продължение на три месеца протести и пленуми, движението губи своята първоначална енергия и нещата се връщат към мрачната нормалност. Въпреки това, тези събития довеждат до поредица от движения, борещи се за „социална справедливост“. За първи път след войната, социални въпроси като неравенството и безработицата, както и приватизацията и корупцията, засенчват етническите политики в Босна. [8]

Накрая, масови протести се провеждат в Македония през лятото на 2015 срещу дясното правителство, след като опозицията публикува записи, доказващи масовата корупция и престъпността сред управляващата националистическа партия и нейния лидер. Уличните протести бяха подсилени от студентското движение, както и от участието на гражданите от всички етноси.

Борби за общите блага: град, природа, образование

Приватизации, занемаряване или унищожаване на обществени блага продължават да побуждат общественото мнение, предизвиквайки масови мобилизации. Много гласове се обединяват в критикуване на неравенствата на базата на социално положение, достъп до обществените услуги, образованието и здравеопазването, общите права на гражданите, качеството на живот в градското пространство и използването на природните ресурси. [9]

Под общия лозунг „Право на град“ (Pravo Na Grad), важни движения, образувани в постюгославския регион, включват индивиди от различни политически ивици, най-вече вариращи от либерално ляво до радикално ляво. Достъпът до пространства, където човек живее – площади, паркове, улици и сгради – засяга огромни части от обществото и е вероятно да предизвика емоционална, както и политическа реакция. Движението за „Право на град“ нараства значително в Загреб през 2009-11 в опозиция на голям проект за развитие, изменящ една от пешеходните улици (Varsavska Ulica) и един от основните централни площади (Сvjetni Trg). Протестиращите изобличават корупцията, джентрификацията и обсебването на земи, както и връзката между частния капитал и градската управа. В Баня Лука (Босна и Херцеговина) през 2012 г. се заражда движение, противопоставящо се на унищожаването на един парк (Piscin park) и превръщането му в жилищен комплекс. Подобно на движението в Загреб, опитът е неуспешен. Въпреки това, движението се превръща в първото публично оспорване на режима, както и на неолибералната хегемония.

Можем да забележим подобен сценарий в Белград, където градските активисти се опитаха да предотвратят разработването на проекта „Водна кула Белград“. Поддържани напълно и финансово от сръбското правителство, инвеститори от емирствата планират да трансформират една огромна площ в центъра на Белград близо до брега на река Сава, в зона за луксозни апартаменти и услуги. Съмнителният проект, последван от редица нередности и незаконни

действия, провокира общественото недоволство. Мобилизацията около лозунга „Ne davimo Belgrade“ („Не даваме Белград“) не е движение на лявото *per se* и неговите участници избягват да представят себе си като леви. Въпреки това, възхваляването им от левите градски движения в този регион, настояването за градско общо благо, както и неизбежната критика на неолибералните политики, ориентирани към инвеститорите, ги поставят, по мое мнение, сред постюгославското „ново ляво“.

По подобен начин някои инициативи за борба срещу унищожаването на природните ресурси се развиват като широки гражданите движения. Движението „Сърдж е наш“ (Srdj JE NAS), през 2010 и 2013 г., се опитва да предотврати приватизацията на части от хълма Сърдж в Дубровник и превръщането му в голф игрище. В Черна гора, малко движение в Берансело, насочило се срещу депото за отпадъци, замърсяващо природните ресурси, имаше силен резонанс в цялата страна. Наскоро местната активистка мрежа „Босненска Пролет“ в Бихач, формирала се по време на протестите от 2014 г., успя да предотврати комерсиална експлоатация на река Уна.

Освен тези борби в защита на градски и природни общи блага, най-важното движение на „новото ляво“ се явява като опозиция на комерсиализацията и приватизацията на висшето образование. Чрез защитата на идеята, че образованието е общо благо, което трябва да бъде достъпно за всички, силни студентски движения, експериментирани с директна демокрация, се разгръщат в почти всички постюгославски държави. Решаващото събитие е окупацията на хърватските университети през април и ноември 2009 г., когато „пленумите“ – общите събрания на студенти, преподаватели и граждани – формират и изразяват както движението само по себе си, така и генерална критика на политическите олигархии, представителните многопартийни режими и капиталистическата икономическа система. [10] Окупацията предложи политическа реторика и организационни инструменти за всички бъдещи студентски борби в този регион. [11] Сходни окупации бяха организирани по-късно в Люблина през 2011 г., в Белград през 2011 г. и 2014 г., накрая в Македония през

2014-15. Македонските студенти и преподаватели не само масово протестираха по улиците срещу правителствените реформите в образователната система, но и създадоха пленуми и ги обявиха за „свободни автономни зони“. Студентски протести се проведоха също в Босна и Херцеговина, Черна гора и Косово.

Работнически активизъм: от стачки до окупации

Наскоро хърватската рок банда „Хладно пиво“ издаде песен за пост-социалистическата приватизация на индустрията, заводите и предприятията, притежавани по време на югославската система за самоуправление от самите работници. В рефрена се пее: „Бог, Родина, Нация / Всички на пода! / Това е приватизация! / Направете място! / За „200 семейства“!

Песента добре описва дясно-консервативната идеология (Бог, родина, нация), която демобилизира всяка опозиция (Всички на пода!) срещу процеса на гържавна приватизация. Предполагаемият резултат от нея би трябвало да бъде, както бе отлично описано от хърватския президент националист Франьо Туджман (1990-1999), създаването на 200 заможни семейства. Тези „200 семейства“ бяха близките до неговата партия, които получиха почти за без пари бившите социални имоти. Индустрията колабира, работниците бяха уволнени, а бившите заводи и офис пространства, бяха продадени като жилищни комплекси. Подобен сценарий присъства в почти всички бивши югославски републики, с разлики в последиците от различния политически и социален контекст. на тези приватизационни политики само от време на време имаше съпротива, особено рядко по време на войната през 90-те. [12] Работническите синдикати доказаха, че са или корумпирани, или твърде близо до политическите партии, или просто са неспособни да водят смислени работнически борби, освен спорадични протести. [13] Едва отскоро може да се види по-гласовита опозиция на новото неолиберално трудово законодателство (в Сърбия през 2014 г. и в Босна през 2015 г.).

Нова фаза на работническия активизъм и алтернативен вид организиране може да се види обаче през последното десетилетие, след като някои работнически инициативи обединиха усилия със студентски и граждански движения, леви групи, изявиени личности, хора на изкуството и интелектуалци. [14] Работниците в някои приватизирани или фалирала фирми и фабрики, организираха публични протести, за да насочат общественото внимание към проблемите им. В същото време те изискваха съгът и държавата да реагират, за да си получат просрочените заплати и пенсионните вноски, или за да се рестартира производството. Такъв е случаят на работничките в загребската текстилна фабрика *Каменско* и на работниците в Тузла, най-вече от фабриката за перилни препарати *Дита*. Докато работничките в Каменско не успяха да си върнат работните места, работниците от *Дита* си запазиха машините, накараха съда да действа и възстановиха производството през лятото на 2015 г. [15] В друг случай от Хърватия работниците в *Итас-Пръвомайска* окупираха фалирала фабрика, възстановиха производството и продължиха с експериментиране на работническото самоуправление и работническата собственост над фабриката. В други случаи, като във фабриката *Петрокемия* в Купина, хърватски работници се бореха да загържат държавата като основен собственик и да имат силно представителство на работниците в управителния борд. От друга страна, в Сърбия, фармацевтична компания *Югормедия* от Зренянин, установиха работнически акционерен модел. [18]

Местата

За да разберем събитията, които описах горе, трябва също така да проучим *къде* различните „нови леви“ групи възникват и действат. Проблемите, свързани с политиката и управлението на градовете, провокират ефективна съпротива – от възпиране на благоустройствени проекти (оковаване за дърветата на улица Varsavska и човешка верига за защита на модернистична сграда от унищожение в Скопие,

например) до улични пърформънси и игрови интервенции на движението за „Право на град“ в Загреб и Белград. Протестите често са под формата на поход. От шествията в Загреб през 2011 г. и шествията на работниците от *Каменско*, до „шестващите“ в Бяна Лука, които се противопоставят на унижението на града.

Най-привилегированите „закрити“ пространства на „новото ляво“ остават университетите. Поредицата от университетски окупации отвори места, където участниците, протестиращи срещу реформите във висшето образование, обсъждаха съдържанието и паролите въпроси на техните борби. Те експериментираха с формата, в която вярват, а именно – с алтернативен тип на демократично хоризонтално вземане на решения и с партисипаторно организиране (бел. прев. идеята всеки да участва в организирането, а не отношенията да бъдат йерархични). Студентските пленуми вдъхновиха разпространението на много по-големите босненски пленуми, които за няколко месеца през 2014 г. бяха организирани в културни и социални центрове, театри, кина, както и на открито с масово участие на граждани от всички сфери на живота.

Окупациите на кина, театри и културни институции, част от борбата за *бени комуни* (общите блага), както са наричани в Италия и в Гърция, не са много разпространени, освен с едно забележително изключение. През ноември 2014 г. белградски активисти и артисти окупираха приватизираното и затворено кино Звезда. Основните фигури сред окупаторите обрисоваха действията си като аполитични, свързани повече с киното и кинематографията, отколкото с „лявото“, към което не желаят да бъдат причислявани. Въпреки това, въз основа на използвания метод, на протестната иконография и на повдигнатите от тях въпроси за приватизацията на културата, техните действия могат, в общи линии, да бъдат представени сред контурите на описаното тук „ново ляво“. Окупацията отличава още едно измерение – връзката между „новите леви“ движения с културната сфера и основните интелектуални дейности. Много леви контрахегемонни кампании, имащи за цел да легитими-

рат левия дискурс сред голяма част от населението, често преминават във форма на фестивали или изобщо събиране на много хора на публични пространства, комбинират културно съдържание с политически дебати. Някои от най-видните събития от този род са филмовия фестивал *Субверсив* в Загреб, фестивалът на *Алтернативите и Лявото* (Фалши) във Шибеник, Хърватия, *Отвореният университет* в Босна и Херцеговина и *Работническият и Пънкарският университет* в Любляна.

Формите

„Новите леви“ дейности, в по-голямата си част, са в следните форми: медиен активизъм, инициативи за петиции и референдуми, протести, пленуми, платформи, НПО и накрая – политически партии.

В периода след 2008 г. левите идеи получават много повече приемане, най-вече в Словения и Хърватия, в известна степен в Босна и Македония. Това е преди всичко следствие на появилите се серия от ляво ориентирани медиуми, вестници, интернет сайтове и портали, както и неуминуемо заради употребата на социалните мрежи. Част от имената на медиите са: Младина в Словения, *Лю Монд Дипломатик* в Хърватия и отскоро в Сърбия, сайтът Машина в Сърбия, *Словодни Философски* и *Билтен* в Хърватия, вестниците *Зарез* и *Новости* в Хърватия и *англоезичният Левт Ийст* (базиран в Румъния и предоставящ място за комуникация сред всички балкански леви).

Дейците на хърватското „ново ляво“ са начело в инициативи за петиции и референдуми. През 2010 г. те успяват да съберат нужния брой подписи – 10% от имащите право на глас – за референдум относно Закона за труда и през 2014 г. за референдум срещу концесиите на магистралите и срещу аутсорсинга в общественния сектор. [17] Инициативата за местен референдум в Дубровник относно голф игрищата на хълм Сръджа успява, но остава безрезултатен, защото гласуващите са под 50%. [18] Друга инициатива е огромна-

та мобилизация на различни леви и либерални организации да се гласува с „не“ на референдума срещу еднopolовите бракове. Гласуващите тогава са едва 38%. Въпреки това, официално той е успешен (около един милион хора гласуват с „да“), а 500 000 хора са мобилизирани и гласуват срещу тази хомофобска инициатива. [19]

„Новото ляво“ обикновено е движещата сила както в студентски протести, така и в защитата на общите блага и градското пространство. Неговото присъствие е неизбежно при по-големи протести, като например тези, организирани чрез Facebook, словенските „въстания“ и босненските протести. Някои от движенията избират формата на пленум, най-вече студентите в Хърватия, Словения, Сърбия, Македония и протестиращи в Босна. Пленумът е прякодемократичен орган, превърнал се в решаваща форма за ангажиране и радикализиране на „новите леви“ дейци. Въпреки полемиката между привържениците на пряката демокрация и тези, които искат по-структурирани политически организации, извън всякакво съмнение е, че „новото ляво“ е белязано от участието си в демократичните иновации и участие. [20]

Други „нови леви“ изграждат по-постоянни и работещи структури като платформи, малки политически групи и НПО. Да отбележим най-известните сред тях: *Инициатива за демократически социализъм* в Словения, *ОРИД (Организация за работническа инициатива и демократизация)*, *Академична солидарност*, *Център за работнически изследвания (ЦРИ)* в Хърватия, *Маркс 21*, *Анархо-синдикалистка инициатива*, *Център за еманципаторни политики (ЦЕП)*, платформата на левите организации *Лява конференция* в Сърбия, *Босненска пролет* (Бихач) и движение *Лявото* (Тузла) в Босна, лявото движение *Солидарност* в Македония.

Накрая, постюгославското „ново ляво“ не пропуска въпросите за участието в електоралната политика и за формирането на политически партии. Досега трансформирането на „новите леви“ движения в политически партии и провеждането на електорални кампании, са били успешни само в Словения. [21] Партията *Обедине-*

на левица, вдъхновена от *Подemos* и *СИРИЗА*, е създадена през 2014 г. от три малки леви инициативи и партии. По време на европейските избори през 2014, ОЛ печели 5.5% (недостатъчни за влизане в Европейския парламент), но няколко месеца по-късно достигат 6% на парламентарните избори в Словения и печелят 6 места в парламента. [22] В Хърватия, въпреки огромния брой леви инициативи и активизъм, подобен електорален успех не е постигнат. Там *Работническият фронт* представлява най-сериозния опит за формиране на партия за участие в парламентарни и общински избори. В други постюгославски държави, подобни опити или няма, или са се проваляли

Закljučение: успехите и провалите на постюгославското „ново ляво“

От 2008 г. „новите леви“ категорично стъпиха на политическата и социалната сцена в постюгославските общества. Те постигнаха някои успехи, първият от които е самото съществуване на ново международно свързано и модерно ляво, готово да се бори срещу постсоциалистическото положение. Въпреки че го голяма степен „новото ляво“ е политически неуспешно, са налице формирани и функциониращи в университетите и в босненските градове пленуми, борещи се за общите блага в целия регион, протестни движения и значителни улични протести. Там, където различни участници от „новото ляво“ обединяват сили, както в Тузла през февруари 2014 г., резултатът е впечатляващ и довежда до политическо земетресение. „Новото ляво“ определено предизвиква националистическата, консервативната и неолибералната хегемония и открива пространство за обществено присъствие на левите идеи чрез медии, фестивали и публични събития.

Все пак, провалите на „новите леви“ са много. Борбата срещу един проблем не е непременно свързана с друга. Градските инициативи не винаги се интересуват от борбите на работниците, докато студентите и преподавателите често не успяват да достигнат от-

въд академичните среди. Опитите да се изгради устойчиво и широко движение или силни политически партии, способни да предизвикат установените партии или да повлияят върху общинските, регионалните и държавните политики, досега се оказват неуспешни.

Накратко, „новото ляво“ направи изненадващ пробив в регион, белязан от тежкото наследство на победения социализъм, разпадналата се Югославия, деструктивните войни и жестокия капиталистически „преход“. Както и другаде, различните елементи на „новото ляво“ в съответните общества ще се превърнат в основна политическа и историческа сила, когато оставят наследството зад гърба си и започнат създаването на условия за едно бъдеще, оформено съобразно с идеалите им.

Увод и превод от английски: Ивайло Динев

Съпротивлявайки се на лявата меланхолия

Уенди Браун [1]

от сайта на сп. dBEPСИЯ, 10 май 2016 г.

Във всяка епоха трябва да се правят опити традицията отново и отново да се отвоюва от конформизма, който винаги е готов да придобие надмощие над нея... Само онзи историк, който е проникнат от искрата на надеждата, притежава дарбата да я разпалва в отминалото: и мъртвите няма да са сигурни пред врага, когато той побеждава.

Валтер Бенямин, "Относно понятието за история" (1920) [2]

От две десетилетия насам културният теоретик Стюарт Хол настоява, че „кризата на лявото“ не се дължи нито на вътрешни разделения в активисткото или академично ляво, нито на особено интелегентна реторика или схеми за финансиране отгясно. По-скоро, обвинява той, дясното надмощие се дължи на провала на самото ляво да схване естеството на времето, в което живеем, и да развие политическа критика и морално-критическа визия, които биха били адекватни на тази епоха. За Хол възходът на тачеристко-рейгънското дясно е по-скоро симптом, отколкото причина за този провал, също както и за него високомерната и подозрителна нагласа на лявото спрямо културните политики говори не за непоклатимите му принципи, а за анахронистичните му привички на мислене, както и за страха и безпокойството от ревизирането на тези привички.

Но какви са съдържанието и динамиките на тези страхове и безпокойства? Как бихме могли да вникнем в тях? При все че е невъзможно да ги разгледам изчерпателно на следващите страници, ми се ще да разгледам едно тяхно измерение: измерение, наречено от Валтер Бенямин преди много десетилетия „лява меланхолия“. Както повечето читатели навярно знаят, Бенямин не е бил нито категорически, нито характерологично против стойността и ценността на тъгата като такава, нито пък по отношение на потенциалните прозрения, които човек би могъл да достигне чрез дълбокото вглеждане в загубите си. Действително, той е имал силно развито разбиране за продуктивната стойност на апатията, тъгата и траура за

политическата и културна дейност: в труда си върху Шарл Бодлер Бенямин третира самата меланхолия като своего рода креативен избор. Но лявата меланхолия е еднозначният епитет, използван от Бенямин за граскача-революционер, който, в крайна сметка, остава по-привързан към определен вид политически анализ или идеал – и дори към провала на този идеал, – отколкото към възползването от възможностите за радикална промяна в настоящето. В енигматичното настояване на Бенямин върху политическата стойност на диалектичното историческо разбиране на “сегашното време”, лявата меланхолия представлява не само отказ да се осъзнае особеното естество на настоящето – или провал при разбирането на историята в други категории освен като „празно време“ или „прогрес“. Тя също така обозначава определен вид нарцисизъм по отношение на политическите ни обвързаности и идентичности от миналото, който надхвърля каквато и да е въвлеченост в настоящи политически мобилизации, съюзи и трансформации. [3]

Иронията на меланхолията, разбира се, е, че тази привързаност към обекта на печалната загуба измества желанието за възстановяване от тази загуба, за живот свободен от нея в настоящето, за необремененост от нея. Това превръща меланхолията в натрапчиво условие, състояние и дори в структура на желанието вместо в кратковременна реакция на смърт или загуба. В размисленията си върху меланхолията от 1917 г. Фройд ни напомня за един втори отличителен белег на меланхолията: тя води до „загуба от по-идеален вид [от скръбта]. Обектът може би не е умрял действително, но е бил загубен като обект на любовта.“ Освен това, подказва Фройд, меланхоличният субект често няма да знае какво точно в обекта е било обичано и загубено – „така бихме се приближили [до представата] да отнесем меланхолията по някакъв начин до откъснатата от съзнанието загуба на обекта, за разлика от тъгата, при която нищо от загубеното не е несъзнавано.“ [4] Загубата, пораждаща меланхолията, е често непризната и такава, която не може да бъде призната. В края на краищата, Фройд внушава, че ме-

ланхоличният субект – с ниска самооценка, отчаян, дори суициден – е изместил укора си от обичания обект (укор, защото той не е оправдал идеализацията от страна на влюбения) към самия себе си. Така меланхоликът запазва любовта или идеализацията спрямо обекта, макар и да преживява загубата на тази любов като страдание.

И така, защо ли Бенямин би употребил този термин, както и емоционалната икономика, която представлява, за да говори за определени формираня на и в лявото? Бенямин никога не предлага прецизна формулировка на лявата меланхолия. Наместо това, той я използва като обига спрямо онези, които са по-отдадени на определени дълго таени мнения и обекти, отколкото на възможностите за политическа трансформация в настоящето. Бенямин е особено чувствителен спрямо ангажираността на меланхолика към „нещата“. В „Произход на немския трауершип“, той твърди, че „меланхолията предава света за сметка на знанието“, така намеквайки, че лоялността на меланхолика превръща истината си („всяко вричане или намерение за вяност“) за любимия в нещо. Или по-скоро овещнява самото знание. Друга версия на тази формулировка: „неуморната ù възгъбеност поема със себе си в съзерцанието бездушните предмети с желание да ги спаси“. Или по-просто, меланхолията е върна на „света на вещите“, предполагайки, че в логиката на меланхолията се таи определена фетишистка такава [5] – с всичкия консерватизъм и цялото отдръпване от междучовешките отношения, имплицирани от фетишисткото желание. В критиката си към Ерих Кестнер, ляв поет от Ваймарската република, в която за първи път измисля израза „лява меланхолия“, Бенямин говори за това, че при левия меланхолик самите чувства се превръщат в неща, а той „се гордее толкова със следите от предишни духовни ценности, колкото буржоата с материалните си такива.“ [6] Започваме да обичаме левите си страсти и съждения, левите си анализи и убеждения, повече, отколкото обичаме съществуващия свят, който уж се опитваме да променим с тези понятия, или пък бъдещето, което би било ориен-

тирано спрямо тях. Лявата меланхолия, накратко, е определението на Бенямин за една опечалена, консервативна, назагничава привързаност към чувство, анализ или отношение, превърнати в неща и замръзнали в сърцето на мнимия левичар. Ако Фройд действително би могъл да е от полза тук, то това състояние вероятно произлиза от някаква непонятна загуба, от някакъв окончателно смазан идеал, който по настоящему се обозначава с понятия като „ляво“, „социализъм“, „Маркс“ или „движение“.

Със сигурност загубите на левичата – понятни и непонятни – в наше време са много. Буквалният разпад на социалистическите режими и на легитимността на марксизма е може би най-малката сред тях. Ние сме всепогълнати от загубата на единен анализ и обединено движение, от загубата на труда и класата като непоклатими основи на политическия анализ и мобилизацията, и от загубата на обещаваща алтернатива на политическата икономика на капитализма. А на върха на тези загуби има още повече: останали сме без усещане за международна, а често и локална, лява общност; нямаме вяра в истинността на социалния ред; липсва ни богата морална и политическа визия, която да поведе и укрепи политическата дейност. И така страдаме не само от чувството за загуба на едно движение, но и на загубен политически момент; не само на загубена теоретична и емпирична кохерентност, но и за загубен начин на живот и загубена посока на стремления.

С изреденото дотук могат откровено да се съгласят мнозина от страната на лявото, дори и да не знаем какво да правим по въпроса. Но в кухото ядро на всички тези загуби, а може би и на мястото на политическото ни несъзнавано, не се ли таи и една може би непризната загуба – обещанието, че левите анализи и убеждения биха могли да снабдят последователите си с една ясна и сигурна пътека към доброто, правилното и истинното? Не е ли това обещание, което формира основата на толкова голяма част от удоволствието от това да бъдеш „отляво“ и, действително, на любовта ни към самите нас като към левичари и сродното чувство към

другите левичари? И ако не можем да се откажем от тази любов, без да изискаме радикална трансформация на самата основа на любовта ни, на способността ни за политическа любов или привързаност, тогава не сме ли обречени на лява меланхолия – меланхолия, която със сигурност ще има не само печални, но и самоунищожителни ефекти? Отново Фройд: „Ако любовта към обекта, която не може да бъде премахната, докато самият обект е премахнат, се е спасила с бягство в нарцисстичното идентифициране, то в този обект-заместител активна става омразата, като тя го ругае, унижава, кара го да страда и намира садистично удовлетворение в това страдание.“ [7] Сега предизвикателството пред нас е да разберем кой или какво е заместващият обект. Какво ни се налага да накажем, за да запазим старите гаранции на лявото от гневното ни разочарование?

Два познати отговора изникват от скорошните казги и упреци в рамките на лявото. Първият е набор от социални и политически формации, познати като „културни политики“ или „политики на идентичност“. Тук обичайното обвинение от страна на една част от лявото е, че политическите движения, коренящи се в културна идентичност – расова, сексуална, етническа или от гледна точка на жендъра – не само потулват фундаменталната структура на модерността (капитализма) и фундаменталната ѝ формация (класата), но и фрагментират левите политически енергии и интереси, така че изграждането на коалиции става невъзможно. Вторият обвиняем също има разнородни имена – постструктурализъм; дискурсивен анализ; постмодернизъм; модна литературна теория, прегрешена като политически анализ. Тук обвиненията в убийство също са познати: постфундаменталистките [8] теории на субекта, истината и социалните процеси подграват възможността за теоретически кохерентно и фактически вярно описание на света, като така поставят под въпрос и уж обективните основи на левите норми. Взети заедно или поотделно, тези два феномена са гържани отговорни за слабия, фрагментиран и дезориентиран характер на съвременно-

то ляво. Изказаното дотук се знае отгавна. Но ако бъде прочетено през призмата на лявата меланхолия, елементът на изместване и в двата набора от обвинения може да ни се стори по-ярък, тъй като ще бъдем принудени да се запитаме: кои аспекти от левия анализ или ортодоксия са вече увяхнали за своите привърженици, но са предпазени от това да бъдат приети като такива поради гневното внимание, което се сипе върху политиките на идентичност и постструктурализма? Действително, каква нарцистична идентификация с коя ортодоксалност бива запазена непокътната, докато се оплаква загубата ѝ на влияние върху млади левичари и загубата ѝ на сила в политическото поле? Коя любов към онези обещания и гаранции, някога предоставени от левия анализ, остава непокътната, докато отговорността за групивото състояние на тези обещания бива разпределяна върху принизените други? И не виждаме ли тук да добива облик една определена „нещностност“ на лявото, неговата реификация като нещо, което „е“; фантастичен спомен, че някога „е било“ – и то именно в онзи момент, когато е толкова очевидно, че не е?

* * *

А сега нека пренесем тези размишления за меланхоличното ляво обратно към по-премите политически разсъждения на Хол за бедите на гнешната левица. Ако Хол разбира провала ни на леви през последния четвърт век като провал в самото ляво да проумее своето време, то това е и провал, който единствено бива затвърждаван, но не и поправян от негодуванията ни спрямо тези, които жънат успехи (либерални центристи, неоконсерватори, десни), както и от негодуванията ни едни към други (антирасисти, феминисти, култур активисти, постмодернисти, неререформирани марксистки). Според разбирането на Хол този провал не е просто последица от пригържането към определена аналитична догма – детерминизма на капитала, първостепенната важност на класата – макар че е и така. По-скоро този провал също така произхожда от определена

интелектуална усмирителна риза: настояване върху материализъм, който отхвърля важността на субекта и субективното, въпроса за стила и проблематиката на езика. А комбинацията от тях се оказва смъртоносна: „Нашето сектантство“, пише Хол в заключението на *The Hard Road to Renewal*, не просто се поражда от това, че браним дневен ред, фиксиран от вече анахронистични политико-икономически формации (тези на 1930-те години и на 1945-а), но „също се дължи на определена представа за политика, пропита не толкова от теория, колкото от привичка на мисълта. Тук продължаваме да мислим една еднопосочна и необратима политическа логика, задвижвана от някаква абстрактна същност, която наричаме „икономиката“ или „капитала“ и която се разгръща към предопределения си край. Докато, както Тачер ясно показва, политиката всъщност работи много повече според логиката на езика: винаги можеш да го кажеш гругояче, стига да се постараш.“ Естествено, посоката на капитала формира условията за възможност в политиката, но самата политика „или се води идеологически, или въобще не се води.“ Или, според още една от сбитите формули на Хол: „Политиката не отразява мнозинствата, а ги създава.“ [9]

Важно е да сме ясни тук. Хол твърди не че идеологията предопределя посоката на глобализация, а че я впряга ту за една политическа цел, ту за друга, и когато е успешна, политическите и икономически стратегии, представлявани от определена идеология, ще породят определени политико-икономически формации в рамките на глобалните икономически развития:

„Сега започваме ... да се придвижваме към „постфорджистко“ общество – нещо, което някои теоретици наричат дезорганизиран капитализъм, ерата на „гълкавата специализация“. Един начин да разчетем настоящите развития е, че „приватизацията“ е начинът на тачеризма да впрегне и да си присвои това базисно движение в рамките на специфична икономическа и политическа стратегия, като го конструира с понятията на една определена философия. До някаква степен то е успешно в подравняването на историческите,

политическите, културните и сексуалните си „логика“ с някои от най-могъщите тенденции в съвременната логика на капиталистическо развитие. И това, отчасти, е причината за върховната му самонадеяност, за излъчването му на идеологическо самодоволство. Онова, което го представя като „имащо историята на своя страна“ и биващо обвързано с неминуемия ход на бъдещето. Лявото обаче вместо да преосмисли своите икономически, политически и културни стратегии в светлината на тази по-гълбока базисна „логика“ на разпръскване и диверсификация (която все пак не е загължително да бъде враг на една нарастваща демокрация), просто ѝ се противопоставя. Има ли по-сигурен начин да превърнеш себе си в исторически анахроничен от този?“ [10]

Ако съвременното ляво често се включва във формации и формулировки от друга епоха – такава, в която представите за единни движения, социални тоталности и политика въз основа на класата изглеждаха като приложими категории в политическия и теоретически анализ, – това означава, че то буквално се превръща в консервативна сила в историята. Тя не само тълкува погрешно настоящето, но и налага традиционализъм в самото сърце на практиката си, там, където принадлежат отгадеността към риска и гълбоката промяна. Бенямин скицира този феномен в атаката си към Кестнер – темата на есето му за лявата меланхолия: „Този поет е недоволен и дори обезсърчен. Но това униние произлиза от рутината. Да се озoves в рутината значи да си принесъл в жертва собствените си особености, да си се отказал от гара на антипатията. И това те прави обезсърчен.“ [11] В друга тоналност Хол артикулира този проблем в отговора на лявото към тачеризма:

„Помня момента по време на изборите през 1979 г., когато г-н Каланган, така да се каже в последните си политически издихания, изрече с истинско удивление относно настъплението на г-жа Тачер: „Тя иска да изкорени обществото“. Това беше немислима идея в речниковия запас на социал-демократа: радикална атака към статуквото. Исти-

ната е, че традиционалистките идеи, идеите за социална и морална порядъчност, са толкова дълбоко навлезли в социалистическото съзнание, че е съвсем обичайно да срещнем хора, отдадени на радикална политическа програма, които са пропиту от изцяло традиционни чувства и сантименталности.“ [12]

Традиционализмът едва ли е нещо ново в левите политики, но в последните години е станал особено ясно изразен и зловреден като следствие на (1) праведната си формулировка като защита от тачер-рейгън-гингричовите [13] „революции“ (изразяващи се в разграждането на социалната държава и приватизацията на редица публични функции и услуги); (2) развитието на културни политики и, поспециално, сексуални политики; и (3) разпада на социалистическите режими и безмилостното дискредитиране на левите политико-икономически цели, породени от този разпад. Комбинацията от тези три феномена произвежда леви формации, чието съдържание често се изчерпва със защитата на либерални политики от Новия курс на Рузвелт (особено за социалната държава), от една страна, и защитата на гражданските свободи, от друга. Накратко, лявото е започнало да представлява политики, стремящи се да защитят набор от свободи и права, като така не конфронтира нито господствата, намиращи се в основата и на двете, нито ограничената стойност на тези свободи и права в рамките на съвременните капиталистически формации. И когато този традиционализъм се съчетае със загуба на вяра в егалитарната визия, която е толкова основополагаща за социалистическото предизвикателство спрямо капиталистическия начин на разпределяне на ресурсите, както и със загуба на вяра в еманципативната визия, основополагаща за социалистическото предизвикателство спрямо капиталистическия начин на производство, тогава проблемът с левия традиционализъм действително изглежда много сериозен. Най-вече излиза ляво, което оперира както без дълбока и радикална критика на статуквото, така и без убедителна алтернатива на съществуващия ред на нещата. Но може би още по-притеснително е, че лявото се е привързало повече към собстве-

ната си невъзможност, отколкото към потенциалната си плодотворност – ляво, което се чувства най у дома си като обитава не надеждата, а собствените си маргиналност и провал; ляво, което по този начин бива впримчено в структурата на меланхоличната привързаност към определена жилка от мъртвото си минало, чийто дух е призрачен и чиято структура на желание е назадничава и наказателна. Какво е необходимо, за да се отърси лявото от меланхоличните и консервативните си навици и в него да се засили отново един радикален (от латински – *radix*: „корен“) критически и устремен към бъдещето дух? Това би бил дух, който би възприел представата за дълбока и действително разтърсваща трансформация в обществото – вместо такава, която да отскача назад при мисълта за такова бъдеще. При все това, трябва да бъдем мъдри в разбирането си, че нито тоталната революция, нито автоматичният прогрес на историята ще ни отнесат към каквато и да е развита от нас реформулирана визия.

Каква политическа надежда можем да храним, която да не се основава върху погрешната представа, че „историята е на нашата страна“ или че загължително ще има популярна привързаност към предпологаемите ценности на една нова лява визия? Какъв политически и икономически ред можем да си представим, който да не е нито движен от държавата, нито утопичен, нито репресивен, нито либертариански, нито икономически изхабен, нито културно скучен? Как можем да извлечем творческо вдъхновение от социалистическите идеали за достойнство, равенство и свобода, същевременно признавайки, че тези идеали са изникнали от исторически условия и перспективи, които не са днешните? Моят акцент върху меланхоличната логика на определени съвременни леви тенденции няма за цел да препоръча терапията като възможен отговор на тези въпроси. Той обаче загатва, че чувствата и емоциите, – включително тези на тъга, гняв и безпокойство в лицето на нарушените обещания и счупените пътеводители, – които поддържат привързаностите ни към левите анализи и проекти, трябва да бъдат разгле-

дани от гледна точка на това, което създават: като потенциално консервативни и дори саморазрушителни тъмни страни на мними прогресивни политически цели.

Превод от английски: Неда Генова

Джобове автономия: Автономен работнически синдикат

Петър Добрев
от брой 5 на сп. *дВЕРСИЯ „Нетруг“*

Заглавно изображение източник: APC

От dBEPСИЯ заехме от Жак Рансиер понятието „гжобове автономия“ като народен отговор на конфискацията на властта от гържавата и финансовите сили, за да потърсим такива места в София – социалните центрове „Аделанте“ и „Хаспел“. В петия си брой се спираме на подобно място извън „София 1000“ – Автономния работнически синдикат във Варна (АРС).

Такъв синдикат съществува в София от 2011 г., а във Варна се появява две години по-късно – през важната за града 2013 г. Февруарските протести тогава обхванаха цялата страна, но може би най-масовите шествия бяха във Варна, където желанието за намаляване на сметките за тока бързо премина в атака срещу многогодишната власт на кмета Кирил Йорданов и обвързаността на всички политически партии с икономическата групировка ТИМ. Пламен Горанов умря, самозапалил се пред общината. Оттогава насам има регистрирани 30 случая на самозапалвания в цялата страна, десет от които с фатален край.

Протестите приключиха, грамадата камъни в памет на Пламен тихомълком беше изчистена, а властта във Варна отново е в ръцете на ГЕРБ, която подкрепяха и последния мандат на Кирил Йорданов. Но АРС е част от наследството на 2013 г., което се оказва по-трайно. „Това, че опорочиха протестите, е факт, никой не го отрича. Положителното е, че на тези протести се събрахме хората, които твърдо сме решили да се борим против системата и да не се корумпираме, да не вземаме пари, да не бъдем вербувани от политици и партии“, казва Красимир от синдиката. „Аз се опитвах да организирам блокаж на летище Варна и така се запознах. Хората, които после направихме Солидарния център Варна, а сега с част от тях сме от синдиката, не се познавахме от града и от някакви общи компании, а от протестите. Протестът ни е абсолютната стартова точка.“

Краси е висок, със запомняща се червена кърпа на главата. Монтажист е на гървена облицовка в короборемонтния завод във Варна. Разговаряме с него и Евгени – общителен и всеотдаен програмист, който е поел голяма част от организацията по синдиката.

„Самите протести бяха много емоционални“, казва и Евгени. „Аз винаги съм бил с някакви леви убеждения, но никога не съм бил активен по политически начин. Но с тези цени на тока, с тези огромни множества, с пенсионерите, налягали по земята... Всичко това много ме трогна и тръгна цялата еуфория покрай протестите. Оттогава още ми държи влага и не сме спрели да се занимаваме. Пишем и статии, участваме в синдиката, преди това в Солидарния център. Запознахме се с почти всички в България, които са на нашия акъл.“

Преди да се запознаят на тези протести, във Варна гълго време няма активна лява група или социален център. Дори няма специфично място, където да знаеш, че се събират хора със специфични идеи.

„Преди да се запозная с Евгени, се бях опитвал да правя някакви неща по свой си начин“, казва Красимир. „Живеех в село Стожер, между Варна и Добрич. С анархо идеята се запознах в Гърция, където живеех известно време. Върнах се тук, викам си, трябва да има анархисти и в България. Намерих ФАБ в нета и се свързах с тях и те буквално седмица по-късно ми изпратиха кашон с материали. Казах си, тия хора са моите хора. Четох госта и в един момент реших, че трябва да направя някаква акция. Взех една кофа с вар и баданарка и една вечер намазах сигурно над 30 дървета по главния път Варна-Добрич с анархисткото А в кръгче. Много добре ги бях издокарал. На следващия ден в селото беше някакъв голям фурор. Всякакви хора, българи, цигани, идваха вкъщи да ме питат какво е това нещо, дето го рисувам. Това бяха първите ми опити за преки акции и пропаганда.“

Сега макар и по-малоброен от синдиката в София, варненският е също госта гласовит и активен. Последната голяма демонстрация на АРС за Първи май се провежда точно във Варна, като в града се събират представители от цялата страна. Всяка година АРС правят национална среща на всички секции (имат такава включително в помашкото село Кочан). Отскоро участват и в общобалкански конференции. Красимир казва, че покрай тези конференции вече имат връзки със синдикати от Сърбия, Румъния, Гърция и Полша.

„С гърците си разменихме знамена и после ни казаха, че нашето знаме е станало ветеран в Солун, много полицейски каски е сваляло.“

През 2013 г. дейността на АРС във Варна започва с предимно пропагандна дейност – печатат листовки, лепят лепенки на ЖП гарата, по заводи. След посещение на една конференция на Международната работническа организация в Португалия започва и реалната синдикална дейност.

„Едно момиче, близко до синдиката, имаше проблем в голям хотел на Златни пясъци – Интерконтинентал“, разказва Евгени. „Не им бяха платили заплатите в бара на хотела. Събрахме хора, излязохме пред хотела, направихме един пикет – това означава да излезеш пред някой бизнес и да привлечеш медийно внимание и по този начин да създадеш лош имидж на компанията, и така да я притиснеш да си изпълни задълженията към работниците. И още първия път това проработи. Въпросният работодател – бивш сикаджия, мутра някаква, ни снима, заплашва ни, но не се уплашихме. И в крайна сметка го изритаха от хотела. Оказа се, че е дължник на цяла София и на цяла Варна, няма как да се издири да плати, но поне вече не е наемател на този бар – все някакъв успех. Оттогава почти всеки месец имаме такива реални синдикални случаи.“

В момента АРС Варна работи по казус с фирма за окабеляване. Във фирмата се появява нов шеф, който иска да изгони всички всички стари кадри и да назначи нови – с по-ниски заплати, с по-лоши договори с гъвкаво работно време. Всеки месец налага по 100-200 лв. глоби към заплатите за измислени причини, за да изгони старите работници. Повечето вече са напуснали, но от АРС ще действат срещу този работодател както заради несправедливото му отношение към работниците, така и за да помогнат на тези, които са там – всички са на временни договори, с шест месеца изпитателен срок и се притесняват да си търсят правата. От АРС вече са се свързали с Инспекция по труда, ще напишат и статия. Ако тези мерки не са успешни, ще организират и пикет.

Евгени казва, че много важна е медиумната среда, особено когато става дума за някакви по-големи компании. „Имахме в тази връзка много интересен случай с човек от Белене, симпатизант на синдиката. Той работеше в Солстор – чуждестранна компания за превози до Англия. Българският подизпълнител на тази компания „Кан логистикс“ беше собственост на един силистренски бизнесмен, рогова аристокрация на ДПС. Нашата тактика тогава беше да започнем да пишем имейли до компанията майка, че гребният им контрагент в България не си изпълнява задълженията към работниците. Малко преувеличавахме даже, че в България е станал голям скандал, че медиите са научили и ние просто искаме да питаме дали те са наясно с наредностите, с които се свързва тяхното име. При което от голямата фирма явно са надули телефоните на контрактора си и са им гърпали ушите. Въпросните първо ни се обадиха да ни заплашват, после омекнаха, искаха среща и т.н. Случаят още е в развитие, тъй като работниците са работили изцяло на устна договорка и се притесняват да потвърдят версията на човека, който се свърза с нас.“

В началото на годината, когато се планираха големи съкращения в БДЖ, от АРС успяват да организират два доста големи протеста съвместно с работниците. „Далеч съм от мисълта, че ние бяхме причина да спрат съкращенията, но натрупахме опит, някои от работниците станаха наши членове“, казва Евгени.

„Тогава се намесиха и казионните синдикати, организираха голям протест в Горна Оряховица. Това също имаше психологическо влияние, за да се оттегли закона. Тогава комуникацията на казионните синдикати с нас беше доста враждебна, опитаха се да ни присламчат към тяхния протест. Естествено отказахме и направихме отделен протест с отделни искания – когато ние излизаме, излизаме за нещо конкретно, но предлагаме и дългосрочни алтернативи. Бяхме направили една асамблея с железничарите, на която обсъждахме работническото самоуправление в БДЖ и дали е възможно изобщо. Повечето работници за пръв път чуваха за такава опция. Обсъждахме и работниците пряко да избират ръководството – може би

реформистка мярка, но като крачка към властяването на работниците. Такива неща на протест на казионите синдикати не могат да се чуят. ние присъствахме като зрители и на казионния протест – там гумата не можеш да вземеш от трибуната, имат си предварително определени говорители, разработен сценарий и няма мъргане.“

Краси допълва: „Ние напълно се разграничаваме от казионните. Нашата политическа дейност е антиавторитарна, ние не желаем да участваме в „тристранката“ и пр. Не се замесваме в такъв тип преговори с работодателите и държавата. Ние отстояваме исканията на работниците докрай, без никакви преговори извън желанията на самите работници. Истинският синдикат не преговаря, той заявява и отстоява. Това е основната ни разлика с казионните синдикати. Сядайки да преговарят, те правят компромиси в полза на капиталистите и работодателите, т.е. в ущърб на работниците.“

Според двамата, парадоксално или не, синдикатите в Западна Европа вършат много повече синдикална дейност, не само в държавния сектор, но и в частния – примерно в „Луфтханза“ всяка година се борят за увеличаване на заплатите си. Докато в България анархо-синдикатът трябва да върши работата и на казионните синдикати.

„Не казвам, че и там не е възможно“, обяснява Евгени. „Примерно виждаме хора като Ваня Григорова, които се опитват и там да вършат някаква работа, с такива хора винаги съм готов да работя. Но мисля, че трябва да се създават независими синдикати, които така да стимулират и промяна вътре в старите. Лошото, че много от хората там не участват заради политическите си възгледи, а за да гледят кариера.“ Красимир е още по-критичен. „Казионните синдикати всяка година излизат с почти едни и същи статистики и парадират по медиите, но не са вдигнали нито една общонационална стачка, обхващаща няколко ключови сектора. Ако вдигат стачка, то е само на един сектор – например учителите или лекарите, за да може системата да продължи да работи. Докато при обща стачка, всяко едно правителство ще се съобразява. Системата не се кору-

зира, а даже се заздравява. Създава се излюзия, че всичко е наред. А много често ръководството на синдикатите го последно се опитва да разубеди работниците да не стачкуват, забавят го последно с преговори, докато работниците не заплашат, че ако трябва, ще излязат сами на протест.“

Освен с преки синдикални действия, от APC се занимават и с различни форми на обучения и помощ за работниците. В началото на 2016 г. издават безплатна книжка за заминаващите на работа във Великобритания българи, която да ги информира за правата им. В нея има също информация къде да си намериш безплатна медицинска грижа, как и къде можеш да скуотнеш сграда и т.н.

На обученията, които APC организират във Варна с близки адвокати, идват доста хора – медицински сестри, работници. Обикновено се говори за ключовите моменти при сключване на договора, както и при напускането на работа; къде в практиката работодателите най-често опитват да манипулират работниците и къде те трябва да внимават.

Евгени обяснява, че от APC имат близка адвокатка, която им помага безплатно при различни казуси. „Като анархо-синдикат избягваме да се занимаваме с дела. Според нас има доста по-директни и бързи начини за справяне – чрез директно действие. Но тя ни помага, когато трябва да пишем жалби до инспекцията по труда примерно. Помага ни на приятелски начала, но бихме се радвали да намерим активен член на синдиката, за който да сме сигурни, че постоянно ще е при нас.“ Влизането в редиците на такава организация като APC обаче изисква поемане на ангажимент – да идваш на срещи, да издаваш брошури, да поддържаш някаква организация. Такива хора влизат главно по идеологически причини – хора, които са леви, антиавторитарни, синдикалисти. Според Евгени във Варна вече е създаден такъв активен кръг от хора. „Имаме 20-25 члена, които посещават срещи редовно и участват.

Отделно имат два пъти по толкова хора, които знаят за синдиката и си комуникираме постоянно и при нужда сътрудничим. То-

ва е пътят. не си правим илюзии, че ще съберем зала с 5000 делегата. Но хората вече знаят за синдиката, търсят ни.“

И все пак и пред APC стои въпросът за привличането на повече хора – въпрос, който по някакъв начин тормози всички леви организации в България. Според Краси класическият анархизъм е неприложим в XXI век, защото самият капитализъм има вече други похвати, друг начин на действие. „Класическият анархизъм е за капитализма от края на XIX и началото на XX век. Ако действаме по същия начин, ще бъдем неефективни. Трябва да сменим и действията си, и понятиения си апарат, така че да бъдат разбираеми.“

Смяната на понятията обаче носи риск от обезличаване. Идеологизираният и тежък език пък отблъсква – проблеми, които редовно са били обсъждани и в dBEPСИЯ.

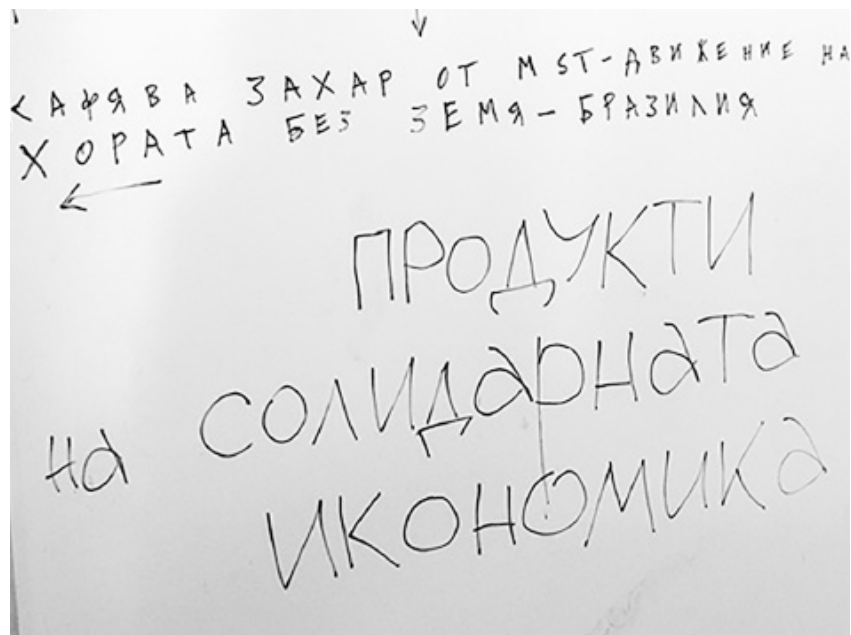
„Лошото е, че нашият понятиен апарат сега е напълно съобразен с либералната пропаганда“, казва Евгени. „А тя е влиятелна – „Протестна мрежа“ са едни и същи 20 човека, които се въртят по протести със знамена, но техният език има влияние върху хората. Те налагат дискурса и виждам как все повече хора говорят и мислят като Манол Глишев. Това достига и до субкултурните среди – запознах се с раста расисти във Варна примерно. Това са изключителни случаи, но повечето хора са с ясно мислене, включително зелените. Заявяват се като аполитични, но начинът им на мислене е десен, защото това е изкарано на повърхността. В момента повечето движения от нашия тип по света говорят за пряка демокрация, граждански асамблеи, солидарна икономика и изоставиха старата символика. Ние тук правим някаква амалгама – веем червено-черните old school знамена, същевременно говорим за гражданско общество, пряка демокрация и такива либерални глупости, които обаче връзват гукиш.“

Освен на ниво понятиен апарат, от APC се опитват и практически да разчупват границите на анархо-синдикализма. Във Варна в момента има доста сериозни еко-конфликти, свързани с планирано от общината преустройство на кварталите „Левски“ и „Чайка“.

От синдиката участват и в двата протеста. Според Евгени това е важен път за синдикализма – да се насочи от работното място към местоживеенето. „Защото в момента капитализмът се променя, работното място е все по-динамично. Зимата си таксиметров шофьор, лятото си пиколо на Златните пясъци, след това си шест месеца безработен. Работното място вече не е това, което те определя, колкото мястото, където живееш. Там са и по-трайните ти контакти, повече те вълнуват нещата там.“

„За това се опитваме да направим мрежа от работници, които са независими от работното си място. Насочени сме към прекаранията – дори да сменяш работното място, не сменяш синдиката. Дейности като книжката ни за правата на работниците в Англия могат да се възприемат като реформизъм. Но ние се съобразяваме с реалността, искаме да помогнем на хората и така, ако може, да ги асоциираме и към нашите идеи. Трупаме опит въз основа на преки действия, не само на теория.“

Наистина, от 2013 г. насам Евгени, Краси и техните приятели са навсякъде във Варна – на протест пред офиса на нелоялен работодател, в помощ на пострадалите от наводненията в Аспарухово, на демонстрация за 1 май, на представяне на нови книги. В града на ТИМ, но и на Пламен Горанов, и на първата комуна, дошла на власт в България след демократични избори – Варненската комуна от 1919-1921 г. Макар и малки, почти век по-късно „джобовите автономия“ продължават да поставят предизвикателства пред системата.

Джобове автономия: Фабрика Автономия

Станислав Догов

Последните две години сякаш са белязани от нарастващ песимизъм за това доколко, как и кога могат да се очакват разпуквания в не-олибералния ред. Такова чувство, разбира се, има добри и глобални, и локални основания – окончателно наложилите се за норма мерки на бюджетни съкращения, приемането на споразумения като СЕТА въпреки всички съпротиви, възходът на авторитарни режими като на Дутерте и Ердоган, продължаващите войни в Близкия изток, все по-фашизиращото се и в същото време все повече оттеглящо се от социалните въпроси управление в България и пр., и пр.

За активистките и изобщо политически ангажирани среди у нас този песимизъм беше допълнително подсилен, от една страна, от омаломощаването на по-масовата съпротивителна енергия (най-вече след протестите през 2013-14), и от друга, от разтварянето на някои ключови колективи. Разтваряне, а не изчезване. Защото тези колективи са асоциирани с една особена форма на политическо действие и организация – т.нар. социални центрове.

В рубриката „Джобове автономия“ в dВЕРСИЯ през изминалите две години, редом с други колективи и инициативи, представихме „Хаспел“ и „Аделанте“. През 2015-16 г. те преустановиха своето съществуване, и в продължение на повече от година в България на практика нямаше нито един социален център. Фактически липсата им означава липса на места, среди, служещи на много и разнообразни групи, каузи и дейности – липса на пространства, които са по презумпция канещи и търсени за среща и съвместно действие. Така че няма да е преувеличено затварянето на тези центрове да се чете и като свидетелство за все по-враждебната, аполитична, атомизирана среда, в която се налага да се организираме, а и изобщо да живеем.

Полък на промяна се появи в това отношение на 8 април 2017 г., когато врати отвори новият социален център Фабрика Автономия. Счетохме, че в настоящата ситуация, в която се намираме, сме длъжни да се срещнем и да поговорим с тях за това каква ще е ролята на този нов колектив и пространство и как от перспекти-

вата именно на това, че е съвсем новороден, се очаква да променя социалния и политически живот в България (а може би и не само).

Срещнахме се с Мира и Петър ден след откриването на Фабрика Автономия в ролята им на активни участници в ядрото на новия социален център. Част от колектива на списанието присъства на събитието и се наслажда на истинско разнообразие от срещи. „Видяхме много хора, които вече познаваме и много хора, които за първи път виждаме,“ каза Мира. „Като откриване беше напълно отворено – без фиксирана програма, по-скоро хората имаха възможност да разгледат, да говорим повече и без предварителни очаквания.“ Усецането явно е било споделено, ако съдим по думите и на Петър: „Запознах се с нови хора, които очевидно участват в някакви активистки инициативи. Имаше хора от най-различни групи. Като започнем от dВЕРСИЯ, хора, които участват или са участвали в други социални центрове – и в София, и извън София, хора от Хаспел, от Нови леви перспективи, хора от Живот след капитализма, от издателство Anarres, от различни екологични инициативи, включително които се борят срещу експлоатацията на животни като КАЖИ (Гражданска инициатива за забрана добива на ценни кожи в България), DIY Conspiracy, Distraction Distro-то за ъндърграунд политически ангажирана музика...“ „Хора, които са част от други самоорганизирани инициативи,“ помогна Мира, „като Солидарната кухня, които провеждат в събота и неделя свободно споделяне на храна на принципа на Food Not Bombs. Също така ГРАДина, които правят градско земеделие в жк „Дружба“, ЛГБТ ХХХ, Автономен работнически синдикат и други...“

„Всъщност се съмнявам, че можем да изброим всички групи и инициативи, чиито представители са минали през откриването. Но няколко от тях изрично казаха, че последните месеци са знаели, че те първа ще се открива това място, че то е в процес на разработка, на ремонт, на откриване, и така, както звучаха, изглеждаше сякаш самите хора усещат нуждата от такова пространство точно в този момент. И заради това и самото откриване беше без про-

грама, за да може да започнем с реализирането на част от целите ни, а именно да гадем пространство, в което различни инициативи да могат да се свързват помежду си и да формират общи фронтове срещу проблемите, които виждат в обществото.“

Тази цел идва и като отговор на много важен за нас въпрос. В България сякаш се оформя нещо, което можем да наречем традиция на социални центрове. Как се вмества Фабрика Автономия в тази традиция от гледна точка на това какво продължава и какво ново дава, особено имайки предвид, че към настоящия момент груп социален център у нас не съществува. Петър естествено продължи мисълта си от по-горе: „Това, което ми се струва, че липсва в последните, да кажем, две години е именно такава пространство, чиято роля е да се свържат различните групи, колективи, различните борби. Няма как да не го мислим и в контекста на случилото се до момента. Но новото е именно че сме в доста различен контекст. Днес, през 2017 г., когато, освен всичко друго, очевидно ще имаме фашисти на власт ситуацията е по-различна, отколкото беше преди три години. Нужни са различни тактики, борби, колективи, които да успеят да работят за социална промяна, и се надяваме да гадем такава пространство, участвайки активно в тези борби.“

„А това, което продължаваме е,“ според Мира „че дейността ни се организира на същите принципи, на които са работели социалните центрове както в София, така и във Варна и във Велико Търново: самоорганизация, хоризонталност, да се работи на доброволен принцип всеки с каквото може да допринесе. Голямата цел е да отворим пространство, което не е подчинено на логиката на господстващата пазарна система и което показва, че има и друг начин на съвместно действие и съществуване. Това е логиката на креативната съпротива. Ние не просто се борим срещу системата, а отваряме пространство, където да може да се изгради един нов начин на организиране на нашите отношения.“

Логично този разказ извиква въпроса какво конкретно може да се очаква като дейност и функции на социалния център, включително и какво може да се види в програмата му занаят. Според Мира

„това, което е по-скоро очаквано, защото се е случвало и в предишните социални центрове, това са безплатният пазар или „Наистина свободен пазар“, както го наричаме, който не се основава на търговия, бартер или нещо подобно, и в който всеки може да остави или да вземе нещо на напълно свободен принцип (най-вече дрехи и книги, бел. авт.); всички уроци по български и по други езици, уъркшопи за най-различни умения. Другият тип събития са прожекции, лекции, дискусии...“ Два типа дейности са, според Петър, качествено нови във Фабрика Автономия. „Първото е това, че ще се опитаме да се фокусираме в по-голяма степен (което куцаше на предишните социални центрове) да спомогнем за осъществяването на връзката между различни инициативи. Защото поне аз забелязвам в последно време... Не бих го нарекъл изолация, но някаква пропаст между различни социални борби, каузи, групи, инициативи, които работят паралелно по различни теми, но много често не успяват да си дадат сметка за общите опорни точки. Това, разбира се, е малко трудно, когато си върте в тези неща, така че е хубаво, че има хора, които се замислят за него като за проблем и се опитват да помогнат да се осъществява такава комуникация за общ фронт. От друга страна и съвсем конкретно и субективно, нещо ново е критичният курс по икономика, който най-накрая ще стартирам, имам тази идея от много време. Със сигурност ще е не само критика към настоящата икономическа наука такава, каквато се изучава кажи-речи навсякъде по света, но и ще разглежда нейните алтернативи.“

„Говорейки за свързване с други колективи, групи, за осигуряване на пространство, представяте ли си някакви конкретни сътрудничества извън България?“ попитах аз. „Какви хора бихте търсили и защо, какви групи, с каква цел?“ Мира веднага подчерта, че те имат връзки с други колективи и групи и че са готови да се свържат с всеки, който работи на такива принципи като тях. Според Петър „тези връзки и активирането и търсенето им, създаването на нови можем да мислим в две насоки. На първо място колективи и групи, които да правят някакви събития в и извън България и Фабрика Автономия; не е необходимо физически да присъстват – модерните

технологии дават всякакви възможности. И на следващо място бихме търсили сътрудничество със сходни инициативи и социални центрове в контекста на организирането на някакви дни на действие или на глобални събития, които се случват едновременно в различни точки на света.“ „Да речем,“ даде пример Мира, „първите ни събития са представяне на социални центрове в Словения и в Гърция („Товарна Рог“ в Любляна и „Микрополис“ в Солун, бел. авт.). От тях ще научим как подобни проекти се случват в други страни и каква е настоящата ситуация там. По същия начин е и това, че насърчаваме солидарната икономика – свързваме инициативи, които разпространяват продукцията си изцяло на алтернативни места, без те да минават през прекупвачи; ние не правим печалба, а средствата отиват в кооперативите, които ги създават. Например фабриката ВИО.Ме в Солун, кооперативите за кафе на сапатистите... Всеки човек, който е запознат с някоя от тези инициативи, може да си купи директно от нас продукцията им.

Фабрика Автономия е вече факт и в някакъв смисъл се надяваме, че ще надживее този текст. Нямахме как да не поканим Мира и Петър да отправят своите послания към читателите – като организатори, като активисти – за това как се надяват те да разчетат смисъла на социалния център; особено от гледна точка на това защо и как да не се оставят на иначе разбираемия песимизъм пред бъдещето. „Аз се надявам,“ каза Мира, „че и след години, когато някой чете това в този сборник, ще продължава да има Фабрика Автономия, но най-вече, че ще има повече такива места. „Аз бих казал,“ допълни Петър, „мислете и действайте! Никой друг няма да направи този свят по-готино място за живеене от самите нас и ако не започнем от днес, утре ще ни е още по-трудно. А в някакъв момент утре вече може и да няма. Опитвайте се всеки ден да правите някакви малки крачки към това по-добро, по-качествено бъдеще. Фабрика Автономия за нас в момента е един от пътищата, по които сме тръгнали, за да се опитаме да направим този свят малко по-справедливо и готино място за живеене.“

Библиография

Оръдия за масово овластяване: въведение.

- [1] **Антидемократична пропаганда в България, първа част. Информационни сайтове и печатни медии: 2013 – 2016 г. Количествени изследвания.** ФХСИ. София. 2017 г. с. 4 – 8
- [2] **Mouffe, Chantal.** The populist moment / Chantal Mouffe. // Open Democracy, 21 November 2016 (05.04.2017)
- [3] **Тази Сутрин: Владислав Горанов: До края на годината минималната пенсия ще е 200 лв.** достъпно в YouTube канала на bTV от 12 април 2017 г.
- [4] **Laclau, Ernesto.** Politics and Ideology in Marxist Theory: Capitalism, Fascism, Populism. London: NLB, 1977. – 175
- [5] **Събев, Димитър.** Първи по неравенство / Димитър Събев. // Vodil.bg, 4 януари 2017 г. (06.04.2017)
- [6] **Debord, Guy.** Society of the Spectacle. Rebel Press, 2012. – 29
- [7] **Крус, Сам.** Най-голямата политическа лъжа / Сам Крус; прев: Станислав Додов // dVERSIA, 26 декември 2017 г. (06.04.2017)

Властелините на вкуса.

- Илиева, Анастасиа.** Три точки по пътя за намаляване на работния ден / Нетруд, dVERSIA, брой 5, 2016, dversia.net/1467/working-hours/ (2.02.2017)
- Ормега-и-Гасет, Хосе.** Бунтът на масите. – София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1993.
- Хоркхаймер, Макс и Теодор Адорно.** Културната индустрия. / Макс Хоркхаймер и Теодор Адорно.// Диалектика на Просвещението. – София: Гал-Ико, 1999. – стр. 151-207.
- Hesmondhalgh, David.** The Cultural Industries. – London: Sage Publications, 2002.
- MacDonald, Dwight.** A Theory of Mass Culture / Dwight MacDonald. // in Diogenes, No. 3, Summer 1953, pp. 1-17. 1957. (27.01.2017)
- Storey, John.** Inventing Popular Culture. From Folklore to Globalization. Oxford: Blackwell Publishing, 2003.

Крајната игра на Алекс Джоунс.

- [1] **Bilderberg: SourceWatch.** The Center for Media and Democracy (03.02.2017)
- [2] **Donnelly, Michael.** Wall Street's Failed 1934 Coup / Michael Donnelly. // Counterpunch.org, December 2 2011 (02.02.2017)
- [3] **Feldner, Hejko, Fabio Vighi & Slavoj Zizek (Eds.).** States of crisis and post-capitalist scenarios. – Farnham, Surrey, England: Ashgate, 2014.
- [4] **Fleming, Chris & Emma Jane.** Modern conspiracy: a short history of paranoia. [S.l.]: Bloomsbury, 2014.
- [5] **Girard, Rene.** What is a myth? In The scapegoat. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986.
- [6] **Hochschild, Arlie.** Strangers in their own land: anger and mourning on the American right. – New York: The New Press, 2016.
- [7] **Hofstadter, Richard.** The paranoid style in American politics, and other essays (1st Harvard University Press pbk. ed.). – Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1996.
- [8] **Hollywood Is Illuminati Sex Cult** – YouTube. (n.d.). (04.02.2017)
- [9] **Horkheimer, Max., & Theodor Adorno.** Elements of anti-semitism: Limits of enlightenment. In Dialectic of Enlightenment: Philosophical fragments. – Stanford, California: Stanford University Press, 2002.
- [10] **Jameson, Fredric.** Cognitive mapping. In C. Nelson & L. Grossberg (Eds.), Marxism and the interpretation of culture. – Urbana: University of Illinois Press, 1988.
- [11] **Levine, Andrew.** The Face of the Enemy: Dupes, Deplorables, Opportunists and Democrats. / Andrew Levine. // Counterpunch.org, February 2 2017 (04.02.2017)
- [12] **Street, Paul.** Divide and Rule: Class, Hate, and the 2016 Election / Paul Street. // Counterpunch.org, January 20 2017 (04.02.2017)
- [13] **The Alex Jones Channel** – YouTube. (n.d.). (02.02.2017)
- [14] **The Hegelian Dialectic: Infowars Nightly News** – YouTube. (n.d.). (02.02.2017)
- [15] **Uscinski, Josph. E. & Joseph Parent.** American conspiracy theories.– New York: Oxford University Press, 2014.
- [16] **U.S. National Debt Clock: Real Time.** (n.d.). (31.01.2017)
- [17] **Zaitchik, Alexander.** Meet Alex Jones: The most paranoid man in America is trying to overthrow the 'global Stasi Borg state,' one conspiracy theory at a time / Alexander Zaitchik. // Rolling Stone, March 3 2011.

[18] **Zaitchik, Alexander.** At Trump's Coronation, Alex Jones Is King / Alexander Zaitchik. // New Republic, July 21 2016. (02.02.2017)

[19] **Zizek, Slavoj.** The Spectre of Ideology. In S. Žižek (Ed.), Mapping ideology. – London; New York: Verso, 1994.

Оптимистични тези за неоптимистични времена.

Gramsci, Antonio. Selections From The Prison Notebooks, Trans. Hoare, Q. and Smith, G.N. eds. – London: Lawrence and Wishart, 1971

Jameson, Frederic. Reification and utopia in mass culture. Social Text, 1, 1979, 130-148.

„Промяната е добра за всички!“ Из историята на приватизацията на Морските бани във Варна.

[1] **Решение на МС №254 от 29 март 2012 г.** // Сдружение за оптимизиране на правосъдието и администрацията. (20.09.16)

[2] **Петкова, Рени.** За 90-ата си годишнина морските бани с нов облик. / Рени Петкова. // Народно дело, 13 юни 2016. (20.09.16)

[3] **Морските бани на Варна – преди и сега.** // Chernomore.bg, 20 юли 2016. (20.09.16)

[4] **Морски бани.** // Регионална библиотека „Пенчо Славейков“ – Варна / libvar.org (20.09.16)

[5] **Панайотов, Иван.** Туристическа Варна / Иван Панайотов. – София: Медицина и физкултура, 1970.

[6] **Проданов, Борис.** Варна ще посрещне новия туристически сезон с обновена крайбрежна алея. / Борис Проданов. // Chernomore.bg, 11 март 2016. (20.09.16)

[7] **Бъклова, Елена.** Хора на Ершов и Чорни владеят Варна. / Елена Бъклова. // Сега, 24 август 2000. (20.09.16)

[8] **Граница, Лили.** Шест плажа бяха концесионирани. / Лили Граница // Дневник, 21 декември 2006. (20.09.16)

[9] **Тодоров, Константин.** Морето отнесе варненския плаж. / Константин Тодоров // novini.bg, 9 февруари 2012. (20.09.2016)

[10] **Морските бани се преобразяват, ще имат нов вид и функции.** // narodnodelo.bg, 14 март 2016. (20.09.2016)

[11] **Решение на МС №254 от 29 март 2012 г.** // Сдружение за оптимизиране на правосъдието и администрацията. (20.09.16)

- [12] **Писмо от Сдружение за оптимизиране на правосъдието и администрацията до Министъра на културата** // Сдружение за оптимизиране на правосъдието и администрацията, 18 август 2016. (20.09.16)
- [13] **ТИМ превръща в кръчма Калните бани във Варна.** // varna.topnovini.bg, 6 юли 2015. (20.09.16)
- [14] **Отварят Калните бани във Варна през август.** // moreto.net, 9 юли 2015. (20.09.16)
- [15] **СОПА оптимизира общинската администрация.** // Сдружение за оптимизиране на правосъдието и администрацията. (20.09.16)
- [16] **Тъмното минало на една добра идея.** // Капитал, 25 ноември 2011. (20.09.16)
- [17] **Михалев, Иван.** ТИМ билдинг / Иван Михалев. // Капитал, 23 октомври 2009. (20.09.16)

Либерализация или демократизация на градския активизъм?

- [1] **Грас, Гюнтер и Пиер Бурдийо.** „Прогресивната“ реставрация. // Нови леви перспективи, 5 април 2013. (02.08.2016)
- [2] **Kiossev, Alexander.** The Self-Colonizing Metaphor. // monumenttotransformation.org (02.08.2016)
- [3] **Димова, Теодора.** Къщата без ягодите. // Култура, 3 ноември 2015. (02.08.2016)
- [4] **Вакан, Лоук.** Криминализирането на бедността и възходът на неолиберализма. // Живот след капитализма, 23 юни 2009. (02.08.2016)
- [5] **Сегларска, Веселина.** Теория на счупения прозорец. // Тема, (02.08.2016)
- [6] **Венков, Никола.** Гражданското общество и Женския пазар. – София: ИЦСН, 2012. (02.08.2016)
- [7] **Венков, Никола.** Общинският съветник, който „цивилизова“ Женския пазар // кадаифбалкан, 10 май 2016, (02.08.2016)
- [8] **Найгенова, Светослава.** София в търсене на европейски образ. // Семинар_БГ, 10А, 30 април 2014. (02.08.2016)
- [9] **Механджиев, Димитър и Илияна Обчарова.** Да направиш място или да направиш нещо. Случаят с Ротондата на Централна гара София като пример за неуспешна намеса в градската среда. // Семинар_БГ, 10А, 19 април 2014. (02.08.2016)

Децата и значението на националистическия пърформънс.

- [1] За да се стигне до времето на социализма и окончателното развихряне на култа към Левски, главно като израз на новата националистическа вълна от 60-те години насетне. Виж: **Тодорова, Мария**. Живият архив на Васил Левски и създаването на един национален герой. – София. Парадигма. 2009. с. 431
- [2] Благодарности към д-р Илия Мечков и към Георги Грънчаров, които обърнаха внимание на тези детайли във Facebook дискусия.
- [3] **Тодорова, Мария**. Живият архив на Васил Левски и създаването на един национален герой. – София. Парадигма. 2009. с. 280-281
- [4] В продължение на тезите си от 2014 г., вече като парламентарен секретар на премиера Бойко Борисов, че Патриотичният фронт трябва да бъде приет „като интегрална част от българската десница“: **Нешкова, Рени**. Петър Николов: По-добре в РБ да се разведем, отколкото да лицемерничим. / Рени Нешкова. // Glasove.com, 26 ноември 2014. (28.02.2017)
- [5] **Шапкаджиева, Лиляна**. Дебат: Дебат: Редно ли е деца да стоят на караул пред паметници? / Лиляна Шапкарова. // Дневник, 21 февруари 2017, (27.02.2017)
- [6] **Спускат 70-метров трибазареник над Гара Бов за 3 март**. // NOVA, 25 февруари 2017. (27.02.2017)
- [7] **Почетен караул от деца застава пред Паметника на Васил Левски** (снимки). // 24 часа, 15 февруари 2017. (27.02.2017)
- [8] **Деца направиха почетен караул пред паметника на Левски**. // btvnovinite.bg, 15 февруари 2017. (26.02.2017)
- [9] **Ниновска, Виктория**. Деца отдават почит с караул пред паметника на Левски в София. / Виктория Ниновска. // DarikNews, 15 февруари 2017. (26.02.2017)
- [10] **Панайотов, Станимир**. Потомство и протест: децата на българския капитализъм. / Станимир Панайотов. // novilevi.org, 30 април 2014. (27.02.2017)
- [11] **Истински „Звероукротител“ учи децата на война**. // desant.net, 29 септември 2010. (26.02.2017)
- [12] **800 души тръгват по стъпките на Ботев**. // DarikNews, 28 май 2013. (26.02.2017)
- [13] **Милкова, Мария**. Защо деца с пушки са на караул пред Паметника

- на Левски? / Мария Милкова. // NOVA, 16 февруари 2017. (27.02.2017)
- [14] **Петров, Тодор.** Деца пазят паметника на Васил Левски – „за“ и „против“ инициативата. / Тодор Петров. // BGOпAir, 16 февруари 2017. (26.02.2017)
- [15] **Кожухаров, Георги.** Снимка на геня: Деца-звардейци пазят паметника на Левски в София. / Георги Кожухаров. // Дневник, 15 февруари 2017. (26.02.2017)
- [16] **Ravone, Tommaso.** The Conditions for Emergence of National Identity: The Narrative of Eugen Weber’s Peasents into Frenchmen.
- [17] **Тодорова, Мария.** Курсът и курсите на българския национализъм. / Мария Тодорова. // Либерален преглед, 4 февруари 2013. (27.02.2017)
- [19] **James, Greg.** How did Britain let 250,000 underage soldiers fight in WW1? / Greg James. // BBC (28.02.2017)
- [20] **US Campaign to STOP the use of child soldiers.** UNITED STATES OF AMERICA: Compliance with the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict Submission to the Committee on the Rights of the Child from the US Campaign to Stop the Use of Child Soldiers, November 2007
- [21] **New museum honors Poles killed for helping Jews in Holocaust.** // DailyMailOnline, March 17 2016. (27.02.2017)
- [22] **Възмущение след пиеса в Белене, при която дете опира пушолет в главата на друго дете.** // btvnovinite.bg, 1 юли 2017. (26.02.2017)
- [23] **Възстановка на насилието в Белене с деца възмути обществото.** // vesti.bg, 1 юни 2015. (27.02.2017)

Работниците от ъгъла: туристи за социални помощи или фрагменти на капитализма.

- [1] Виж **Апостолова, Рая.** Експлоатацията на варварите / Рая Апостолова. // novilevi.org, 23 септември 2013. (27.06.2016)
- [2] Виж **Григорова, Ваня.** Употреба и злоупотреба с мита за щедротото социално подпомагане. – КОИ, София: 2016.
- [3] **Tsing, Anna.** Supply chains and the human condition. – Rethinking Marxism 21.2 (2009), 148-176.
- [4] **Balibar, Etienne.** „Exploitation.“ Political Concepts: Critical Lexicon (3.4.) Fall 2015
- [5] **Rajaram, Prem Kumar.** Common Marginalizations: Neoliberalism,

Undocumented Migrants and Other Surplus Populations. Migration, Mobility, & Displacement 1.1 (2015).

[6] **Kotef, Hagar.** Movement and the ordering of freedom: On liberal governances of mobility. – Duke University Press, 2015.

Моят град не е твоят, нека сам си ст(р)оя, или как политиката създаде гетото.

[1] **Проект на кмета на Кюстендил разбуну ромската махала.** // Vesti.bg, 16 януари 2012. (03.10.2016)

[2] **Все повече ученици отпадат от училище – какво можем да направим.** // Капитал, 16 май 2016. (03.10.2016)

[3] **План на Община Кюстендил за действие и изпълнение на стратегия за интегриране на ромите в Кюстендилска област (2012-2020) за периода 2015-2020 г. – стр.12**

[4] **План на Община Кюстендил – стр. 4**

[5] **Кметът на Кюстендил няма да допусне роми до местно самоуправление.** // Vesti.bg, 9 юни 2015. (03.10.2016)

[6] **Без избирателни секции в ромската махала в Кюстендил.** // bnt.bg, 11 септември 2015. (03.10.2016)

[7] **NAMAT ALIYEV v. AZERBAIJAN (Judgement), App. No.18705/06, Eur. Ct. H.R. (2010)**

[8] **Край на шумните ромски сватби в Кюстендил.** // btvnovinite.bg, 28 юли 2016. (03.10.2016)

[9] **Захариев, Боян.** Жилищни условия на ромските домакинства в квартал „Изток“ на град Кюстендил (предварителен доклад от проучване на домакинствата) // сайт на Институт „Отворено общество“, 11 януари 2013. (03.10.2016)

[10] **Медаров, Георги; Цонева, Жана; Христов, Момчил; Касабов, Озгуня.** Предприемачески дух и призрачни предприемачи: експертно знание, неолиберално управление и социално страдание, София: КОИ, 2015.

[11] **Желев, Златко.** 200 български семейства се спасяват от Столипиново // Dnes.bg, 26 май 2009. (03.10.2016)

[12] **16-те обещания на Славчо Атанасов, ако стане кмет.** // Plovdiv24.bg, 30 юни 2015. (03.10.2016)

[13] **Йеремиева, Валентина.** „Столипиново“ остава гето завинаги // Marica.bg, 13 ноември 2013. (03.10.2016)

[14] **Стратегия на Област Пловдив за интегриране на ромите**

- [15] Сайт на ОП „Чистота“ Пловдив (03.10.2016)
- [17] **Bowater, Donna.** Rio's „wall of shame“ between its ghettos and shiny Olympic image // Telegraph.co.uk, 23 юли 2016. (03.10.2016)
- [18] **Техническа помощ за подготовка на инвестиционни проекти за ВиК мрежата на ПСОВ на гр. Видин** (03.10.2016)
- [19] **Национален фронт за спасение на България.** Изборна програма – 2013, с. 11

Инфраструктурните бариери – случаят с кв. Христо Ботев.

- [1] **Енчева, Светла.** За кого е обществен столичният градски транспорт // Маргиналия, 18 март 2016. (13.07.2016)
- [2] **Новият градски въпрос – разговор с Паола Пелегрини за наследството на Бернардо Секу.** Превод от англ. Магден Николова и Павел Янчев, публикувано в Society and Space // dВЕРСИЯ, 25 декември 2015. (13.07.2016)
- [3] **Harvey, David.** Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution – London; New York, 2013 Verso, 2013.
- [4] **Graham, Steve and Simone Marvin.** Splintering Urbanism: Networked Infrastructures, Technological Mobilities and the Urban Condition – Routledge, 2001.
- [5] **Energy access database // International Energy Agency** (13.07.2016)
- [6] **WHO/UNICEF Joint Monitoring Programme 2015 // World Health Organization** (13.07.2016)
- [7] **Clark, Jack.** IT now 10 percent of world's electricity consumption, report finds // The Register, August 16 2013. (13.07.2016)
- [8] **hooks, bell.** Feminist Theory: From Margin to Center. – South End Press, 1984.
- [9] **ОУП на Столична Община,** приет с решение №697 от протокол 51/19.11.2009 г. и решение №960/16.12.2009 от Министерски съвет. (13.07.2016)
- [10] **Правото на пешеходеца да пресича на пътека не е абсолютно //** Правен свят, 19 август 2016. (13.07.2016)
- [11] **Хамдан, Надя.** Нов жп прелез в кв. „Христо Ботев“ за Банго Васил // Дарик, 14 януари 2011. (13.07.2016)
- [12] **Даковски; Тодоров;** Георгиева. Железопътна естакада до Летище София // Железопътен транспорт, XX, 2006. (13.07.2016)

- [13] **Протест срещу шума от самолетите в София** // bTV, 4 септември 2010. (13.07.2016)
- [14] **De Meulder, Bruno; Shannon, Kelly. Water and the City.** The ‘Great Stink’ and Clean Urbanism: Water Urbanisms / De Meulder, Bruno; Shannon, Kelly; d’Auria, Viviana; Gosseye, Janina - Amsterdam: SUN Publishers, 2008-6
- [15] **Готов е проект за източната тангента в София** // Градът, 12 април 2010. (13.07.2016)
- [16] **Интегриран план за градско възстановяване и развитие на гр. София, 2013.**

„Училище на бъдещето“ АД или защо да защитаваши похитителя си.

- [1] **Цанкова, Диана.** Предприемчив директор създаде училище на бъдещето в якорудското село Бел камен. / Диана Цанкова. // Радио България, 01 март 2017. (21.03.2017)
- [2] **Национална програма за развитие на училищното образование и предучилищното възпитание и подготовка 2006 – 2015 г., IX.** Оптимизиране на училищната мрежа, стр. 28
- [3] **Данни на НСИ (Инфостат):** Училища по вид на училището
- [4] **Закон за народната просвета,** Допълнителни разпоредби, §6в.
- [5] **Закон за народната просвета,** Допълнителни разпоредби, §6е.
- [6] **Йорданова, Люба.** Училището като общност / Люба Йорданова. // Капитал, 28 януари 2015 г. (21.03.2017)
- [7] **Данни на НСИ:** Публични и частни разходи по степен на образованието.
- [8] **Децентрализация на училищното образование в България.** Институт „Отворено общество“, 2009: София
- [9] напр. ОУ „Христо Ботев“ в с. Търнава край Бяла Слатина: „Доброволци от Германия ремонтираха училището в Търнава“, Радио Вудин, БНР, 26.07.2016 г. „От Калифорния в Костинброд, от Тексас в Търнава“, Капитал, 12.08.2016 г. (училището в село Търнава от години се стреми да включи учители на Фондация „Заедно в час“ в дейността си, бел. авт.)
- [10] За да може да продължава дейността си като преподавател по физика и математика след години на отличия и награди като учител, да подготвя ученици за олимпиади и състезания и пр., е основана Фондация “Тео”, ангажирана само с финансиране на неговия образователен център край Казънлък. Виж повече на teocreator.org

Бъдещето след края на икономиката.

[1] Franco Berardi (Bifo), *After the Future* (Oakland, CA: AK Press, 2011).

[2] Donella H. Meadows, Dennis L. Meadows, Jørgen Randers, William Bahrens, *The Limits to Growth* (New York: Potomac Association, 1972).

Подривайки темпоралността на капитала: критично преосмисляне на мързела

[1] От първите букви на английските наименования на страните Португалия (Portugal), Италия (Italy), Гърция (Greece) и Испания (Spain).

[бел. прев.] Те са европейските страни, най-силно засегнати от наско-рошната криза на държавния дълг [бел. авт.]

[2] Въпреки че „скуката“ често е определяна като една от основните черти на мързела, нейният анализ би изискал друг текст.

[3] **Barthes, Roland.** *Dare to Be Lazy.* In *The Grain of the Voice. Interviews 1962-1980*, trans. Linda Coverdale. – London: Cape. 1985

[4] **nak там.**

[5] **nak там,** 341.

[6] **nak там,** 340.

[7] Тук нямам предвид единствено заплатената работа, ами аргументът трябва да включва и форми на неплатен труд, които индивидите изпълняват предварително в името на едно бъдещо хипотетично възнаграждение, което може и никога да не се осъществи.

[8] **Lafargue, Paul.** *The Right To Be Lazy,* The Anarchist Library, 1883, [Всички референции към Лафарг в този текст се отнасят към английското му издание. За българската му версия вж. брой 5 на сп. dBEP-СИЯ: Лафарг: „Правото на мързел.“]

[9] **nak там,** 7.

[10] **nak там,** 15.

[11] **nak там,** 11.

[12] **Russell, Bertrand.** *In Praise of Idleness.* Zpub, 1932.

[13] Ръсел не взима предвид, че често високото ниво на безработица е онова, което държи цената на платения труд толкова ниска. Вж. **Маркс, Карл.** *Капиталът.* Том 1. Партиздат: София 1979., с. 651.

[14] **Russell, Bertrand.** *In Praise of Idleness.* 7.

[15] **Linebaugh, Peter.** *The London Hanged: Crime And Civil Society In The Eighteenth Century,* 2nd edition. – London; New York: Verso, 2006, 263.

[16] **Lafargue,** *The Right To Be Lazy,* 11.

- [17] **Linebaugh**, The London Hanged, 428.
- [18] **Foucault, Michel**. On the Punitive Society: Lectures at the Collège de France 1972-73. ed. Harcourt, Bernard E., trans. Burchell, Graham. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2015, 189.
- [19] **nak мам**, 232.
- [20] За блестящ анализ на начините, по които либералната мисъл конструира категорията на „отпагъка“, вж. Neocleous, Mark. War Power, Police Power. – Edinburgh University Press, 2014.
- [21] **Linebaugh**, The London Hanged, 225.
- [22] **Foucault**, On the Punitive Society, 211.
- [23] Вж. също основополагащия **Thompson, E.P.** Time, Work-Discipline, and Industrial Capitalism, Past and Present 38, no. 1 (1967): 56–97.
- [24] „Но в действителност стойността тук става субект на един процес, в който тя при постоянна смяна на между паричната и стоковата форма сама изменя своята величина, отблъсква се във вид на принадлежна стойност от самата себе си като първоначална стойност, самонараства. Защото движението, в което тя присъединява към себе си принадлежна стойност, е нейно собствено движение, следователно и нарастването ѝ е самонарастване. Тя е придобила магическата способност да създава стойност, защото самата е стойност.“ (В: **Маркс, Карл**. Капиталът. Том 1. Партиздат: София 1979., с. 165-166)

Създаването на пространства по време на масови мобилизации.

- Cornwall, Andrea**. Making Spaces, Changing Places: Situating Participation in Development, IDS Working Paper 170, Brighton, 2002
- Cornwall, Andrea and Coehlo, V.** (eds). New Democratic Spaces?, IDS Bulletin 35.2, 2004
- Gaventa, John**. Finding Spaces for Change: A Power Analysis, IDS Bulletin, 37: 23-33, 2006
- Gaventa, John and Martorano, B.** Inequality, Citizen Participation and the Changing Faces of Power, Prepared for the International Political Science Association, Poznan 2016
- Gueorguieva, Valentina**. The Student Occupation of Sofia University in 2013: Communication Patterns for Building a Network of Support, Digital Icons, 13. 2015. 29-50
- Lefebvre, Henri**. The Production of Space, London: Verso: 1991.

Кръстева, Анна. Граждански протести, е-демокрация, нови мобилизации, В: (ред.) Кънев, Добрин., и Тодоров, Антоний. Качество на демокрацията в България – София: Изток-Запад. 2013.

Николова, М., Цонева, Ж., и Мегаров, Г. Политика без политика. – София: Фондация “Медийна демокрация”. 2014.

Soja, Edward. Third Space: Journeys to Los Angeles and Other Imagined Places. – Cambridge: 1996.

Stoyanova, Veronika. Civil Society and Party Politics in Bulgaria after 2013: A Gramscian Look. – Political Studies Review 2016.

Знеполски, Боян. Студентската окупация във фокуса на две рационалности. Критика и хуманизъм. 2016, 46: 97-108.

Овластяване на критиката – случаят Джорджано.

[1] **Делъз, Жил и Феликс Гатари.** Анти-Египт. Капитализъм и шизофрения. София: Критика и Хуманизъм, 2004

[2] **Фуко, Мишел.** История на сексуалността т.1. Волята за знание. Плевен : ЕА, 1993

[3] **Цонева, Жана и Момчил Христов.** Културната революция на Djordjano (в 11 мези). // Нови леви перспективи, 21 април 2015. (16.01.2017)

[4] **Voltanski, Luc and Eve Chieapello.** The New Spirit of Capitalism. London, New York : Verso, 2007

Някои размисли за критиката и скачането.

Браун, Уенди. Съпротивлявайки се на лявата меланхолия. // dВЕРСИЯ, 10 май 2016. Превод: Неда Генова. (16.05.2016)

Stengers, Isabelle. Speculative Philosophy and the Art of Dramatization. In: **Faber, R. and Goffey, A.** (eds.). The Allure of Things: Process and Object in Contemporary Philosophy. – London and Oxford: Bloomsbury Academic. 2014. p. 188-217.

„Новото ляво“ в постюгославското пространство: проблеми, места, форми.

[1] Този превод е изготвен с любезното разрешение на автора по следния текст: **Štiks, Igor.** “New Left” in the Post-Yugoslav Space: Issues, Sites, and Forms, In: Socialism and Democracy. – 2015. 29:3, 135-146 [бел.прев.]

- [2] Изследването бе подкрепено от тръст Левърхюам.
- [3] Виж: **S. Horvat and I. Štiks** (eds.). *Welcome to the Desert of Post-socialism: Radical Politics after Yugoslavia* (London: Verso, 2015).
- [4] Виж База данни на Humanitarian Law Centre.
- [5] 3.7 до 4 милиона напускат домовете си; повече от 800,000 емигрират в различни европейски държави и САЩ. Виж <http://www.grida.no/graphicslib/collection/balkan-vital-graphics>
- [6] Държавният заем спрямо БВП: 80% в Хърватия и Словения, 70% в Сърбия. Източник: Trading Economics
- [7] **G. Kirn**. Slovenia's Social Uprising in the European Crisis: Maribor as Periphery from 1988 to 2012. *Stasis Journal* 1 – 2014, 106–129.
- [8] Повече за тези протести и последици от тях виж в: D. Arsenijević (ed.). *Unbriable Bosnia-Herzegovina: The fight for the Commons* Baden-Baden: 2014. Nomos Verlag.
- [9] **The Commons Working Group**. The Struggle for the Commons in the Balkans. in V. Bibić, A. Milat, S. Horvat and I. Štiks (eds.) *The Balkan Forum: Situations, Struggles, Strategies* (Zagreb: Bijeli Val, 2014), 9–34.
- [10] Виж: **The Occupation Cookbook**, or the Model of the Occupation of the Faculty of Humanities and Social Sciences in Zagreb (New York: Minorcompositions, 2011).
- [11] Виж: **See J. Bacevic**. They Had Sex, Drugs and Rock ‘n’ Roll; We’ll Have Mini-Jobs and Loans to Pay: Transition, Social Change and Student Movements in the Post-Yugoslav Region. in Horvat and Štiks (eds.), *Welcome to the Desert of Post-socialism*, 223–224.
- [12] Виж например: **G. Music**. *Radnicka klasa Srbije u tranziciji 1988–2013* [Serbia's Working Class in Transition, 1988–2013] (Belgrade: Rosa Luxemburg Stiftung, 2013)
- [13] **M. Grdesic**. Workers and Unions after Yugoslavia. in Horvat and Štiks (eds.), *Welcome to the Desert*, 65–81; M. Ivandic and I. Livada, “The Lines of (Dis)Continuity: Forms and Methods of Labour Struggle in Croatia 1990–2014”. *Research Paper Series of Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe No.3* (Belgrade: Rosa Luxemburg Stiftung, 2015).
- [14] Виж например: **Working Group on Workers' Struggles**. Mapping of Workers' Struggles: The Position of Workers in Post-Socialist Balkans. in V. Bibić, A. Milat, S. Horvat and I. Štiks (eds.), *The Balkan Forum*, 35–44.
- [15] **E. M. Jukic**. Workers' Takeover Saves Iconic Bosnian Firm. *Balkan Insight*

- [16] За гвата примера вж: **M. G. Kraft**. *Insurrections in the Balkans: From Workers and Students to New Political Subjectivities*. in Horvat and Štikš (eds.), *Welcome to the Desert*, 199–222.
- [17] Референдумът не се провежда. Конституционният съд реши, че инициативите не са били в съответствие с Конституцията. Вж сайта на Конституционният съд на Хърватия: www.usud.hr
- [18] **Dubrovnik to Build Gold Resort Despite Protests**. // *Balkan Insight*, 31 July 2013
- [19] **Croatians Vote to Ban Gay Marriage**. // *The Guardian*, 1 December 2013.
- [20] **Democratisation and Participation Working Group**. *Between Institutional and Non-Institutional Forms of Democratic Organizing: Towards Revolutionary Change*. in Bibic et al. (eds.), *The Balkan Forum*, 68–85.
- [21] Друг случай, който трябва да бъде анализиран отделно е „Движението за самоопределяне“ в Косово, което има силно политическо представително (16 от 120 места след постигане на 13.5% на изборите). Един от лидерите му става кмет на Прищина през 2013 г. Това е широко народно движение с лява социална и икономическа програма, анти-орупционен стремеж, отхвърляне на чуждестранното ръководство и опозиционно на приватизацията. Често организира протести, които понякога достигат насилие. В същото време е с националистическа реторика, изисква обединение на Албания и Косово и е безчувствено към малцинствата, най-вече сръбското.
- [22] Republic of Slovenia, State Election Commission

Съпротивлявайки се на лявата меланхолия.

- [1] Преводът е изготвен с разрешението на авторката по следния текст: **Brown, Wendy**. *Resisting Left Melancholy*. *boundary 2*. 26 (3). 1999 p. 19-27. [бел. прев.]
- [2] **Бенямин, Валтер**. Относно понятието за история. В: *Кайрос. Критика и Хуманизъм – София: 2014*, стр. 416-430.
- [3] За омагьосващата формулировка на Бенямин за „Тогава“ и „Сега“ като политически понятия, нямащи сходство с „Минало“ и „Настояще“, вж. методологичните му бележки в *The Arcades Project*, публикувани като „N [Re the Theory of Knowledge, Theory of Progress]“, в: *Benjamin: Philosophy, Aesthetics, History*, ed. Gary Smith (Chicago: University of Chicago Press, 1989), esp. 49, 51-52, 80.

- [4] **Фройд, Зигмунд.** Скръб и меланхолия. В: *Анатомия на чувствата.* – Евразия-София: 1995, стр. 299-300.
- [5] **Бенямин, Валтер.** Произход на немския трауершпил. В: *Художествена мисъл и културно самосъзнание.* – Наука и изкуство: 1989, София., стр. 254.
- [6] **Бенямин, Валтер.** Left-Wing Melancholy. in *The Weimar Republic Sourcebook.* – University of California Press: Berkeley and Los Angeles: 1994. p. 305.
- [7] **Фройд, Зигмунд.** Скръб и меланхолия, стр. 305-306.
- [8] **Фундаментализъм – епистемична теория, според която основни вярвания и убеждения се базират върху погрязващи се, приети за даденост предпоставки, които нямат нужда от допълнително обяснение.** В случая Браун вероятно има предвид теориите, повлияни от трудовете на анти-фундаменталисти като Фридрих Ницше и Мишел Фуко. [бел. прев.]
- [9] **Stuart Hall.** *The Hard Road to Renewal: Thatcherism and the Crisis of the Left.* – London: Verso, 1988. 273, 274, 266.
- [10] **Hall,** *Hard Road to Renewal,* 275-76.
- [11] **Benjamin,** *Left-Wing Melancholy,* 305.
- [12] **Hall,** *Hard Road to Renewal,* 193-94. Бихме могли да си спомним, в друг контекст, скандализиращия отговор на Джеймс Милър на изказването на Мишел Фуко, че иска “да унищожи цялостта на обществото”. Милър не само го извади от контекста на критиката на Фуко към тотализацията, въплътена от самата представа за социални цялости, но и също така се отнесе към него като към знак за декадентен nihilизъм, а не като към изказване, което стои доста близо до радикалната лява традиция, стремяща се да изкорени всички съществуващи социални практики. (вж. *The Passion of Michel Foucault* [New York: Simon and Schuster], 1993)
- [13] Последното се отнася до Нюм Гингрич, говорител на Долната камера на представителите в САЩ през 1995-99 г. [бел. прев.]

За авторите

Рая Апостолова

Докторант към Централно-европейския университет в Будапеща и член на колектива Нови леви перспективи.

Франко „Бифо“ Берарди

Основател на известното „Радио Алис“ в Болоня. Писател, медиен теоретик и активист и е една от важните фигура на италианското движение Autonomia. Преподава социална история на медиите в Accademia di Brera, Милано.

Уенди Браун

Професор по Политология в Бъркли, Калифорния, и активист срещу приватизацията на университетското образование. Автор на *States of Injury: Power and Freedom in Late Modernity* (1995), *Walled States, Waning Sovereignty* (2010), *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution* (2015) и много други.

Нега Генова

Докторант по Културология в *Goldsmiths College* в Лондон. Преподава в Лондон и Heinrich-Heine-Universität в Дюселдорф. Интересува се от феминистка теория и връзката между архитектура и фикция.

Валентина Георгиева

Преподавател в катедра „История и теория на културата“ в Софийски университет, доктор по социология от Университета Лавал (Канада).

Ивайло Динев

Докторант по политически науки в *Scuola Superiore Sant'Anna* в Италия. Интересува се от социални движения на Балканите, колективни действия и демокрация на участието.

Петър Добрев

Журналист и докторант към Исторически факултет на Софийския университет. Изследва различни аспекти на социалната история на Балканите, както и историята на аграрния въпрос.

Станислав Догов

Следва магистратура по Философия в Софийския университет. Занимава се със социалнопедагогически програми.

Боряна Красиминова, гизайн

Графичен гизайнер, в опити да бъде по-добър фотограф. Прекарва времето си да гледа филми по няколко пъти подред, да шие книги на ръка и да чете за соционика.

Росица Кратункова

В момента следва магистратура по европейски въпроси в Института по политически науки в Париж. През 2016 година работи по антропологическо изследване в квартал „Столипиново“ в Пловдив.

Симеон Кюркчиев

Докторант в катедра Социология на Софийски университет „Св. Климент Охридски“. Основните му интереси са насочени към съвременните форми на управляемост и по-специално към различните психологически технологии за овладяване на тревожността и тяхната роля за повишаване на работната сила през идеята за лична само-реализация в корпоративния свят.

Яри Ланчи

Докторант в катедра Политология в *Goldsmiths College* в Лондон. Проектът му е свързан с отчуждаването и управлението на време по отношение на режими на акумулация на капитал. С Маркс и Фуко се опитва да обоснове теоретично това, че, като много други, не може да понесе мисълта за работа. Ланчи е съредактор на *Foucault and the History of Our Present* (Palgrave Macmillan, 2015).

Георги Мегаров

Докторант по социология към СУ. Член на Колектив за обществени интервенции.

Вероника Стоянова

Доктор по социология от университета Кент, Англия. Дисертационният ѝ труд разглежда утопичните и идеологически преплитания в сблъсъка между двете протестни вълни в България от 2013 г. Интересува се от критически подходи към изследването на постсоциалистическите преходи в България и Източна Европа, както и от критически теории за гражданското общество.

Божин Трайков

Докторант по Социология в Университета на Алберта, Канада; изследва процесите на трансформация на българската държава и общество след падането на Берлинската стена, фокусирайки се върху форми на национализъм и неолиберализъм.

Игор Щикс

Писател и изследовател, роден през 1977 г. в Сараево. Още с първата си книга „Дворецът в Романия“ печели награда за дебют, а втората му книга „Елияховият стол“ печели други две и е преведена на над десет езика, включително на български. Щикс завършва докторантура в парижкия университет по политически науки Scinces Po, а от 2014 г. е изследовател към Единбургския университет. Съвтор (заднео със Сречко Хорват) на книгата „Добре дошли в пустинята на постсоциализма: радикални политики след Югославия“.

Павел Янчев

Архитект и урбанист. Автор на статии за градско развитие и публично пространство.

dВЕРСИЯ е изцяло доброволен колектив, работещ без никакви източници на средства и без да реализира каквато и да е печалба. Затова настоящият сборник нямаше да бъде възможен без читателите на dВЕРСИЯ, с чиито дарения събрахме нужните средства за издаване. Искаме да благодарим на всички, подкрепили ни в crowdfunding платформата Generosity и по всеки друг начин, който намериха за подходящ. Благодарим на кафе-бар Lime в София за домакинството на фондонабиращото ни парти през април.

Благодарности за втора поредна година на Мария Димитрова и на печатница Ропринт. На тях дължим шанса за напечатване на сборника на възможно най-ниски цени.

Още благодарности на всички автори и читатели, които изпращаха текстове и снимки, четяха, споделяха и коментираха с dВЕРСИЯ през последната година.

На всички изброени тук и на всички, които все още не сме срещнали – благодарим ви за увереността, която ни давате, че има смисъл да продължаваме работата си!

